

Д. ДОНЦОВ
ХРЕСТОМ
і МЕЧЕМ

Обгортка роботи п-ні Н. Геркен-Русової

ХРЕСТОМ І МЕЧЕМ

*„... Хвалять ім'я Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду,
На отмщеніє неправди...”*

(Т. Шевченко)

D. DONZOW

WITH CROSS AND SWORD

WORKS

Published by:

League for the Liberation of Ukraine — Toronto — Canada
Organization for Defense of Four Freedoms for Ukraine, Inc.
New York, USA

The Ukrainian Publishers Ltd. — London, Great Britain
“Homin Ukrainy” (Ukrainian Echo) Publ. Co. Ltd.
Toronto, Ontario, Canada

1967

Д. Д О Н Ц О В

ХРЕСТОМ І МЕЧЕМ

ТВОРИ

Накладом:

Ліги Визволення України — Торонто, Онтаріо, Канада
Організації Оборони Чотирьох Свобід України, Нью-Йорк, США
Української Видавничої Співки — Лондон, Англія
„Гомону України” — Торонто, Онтаріо, Канада

1967

Політична Бібліотека Ліги Визволення України

Ч. 24.

Друге справлене видання творів

З друкарні „Гомін України”, Торонто, Онтаріо, Канада

Printed by “Homin Ukrainy” (Ukrainian Echo) Publ. Co. Ltd.

140 Bathurst Street, Toronto, Ontario, Canada

В І Д В И Д А В Н И Ц Т В А

Ліга Визволення України в Канаді, спільно з Організацією Оборони Чотирьох Свобід України в США, Українською Видавничою Спілкою в Англії і Видавництвом „Гомін України” в Торонті — Канада, перевидують твори Д. Донцова.

Одною з перших в тому пляні є оця книжка під заг. „Хрестом і мечем”.

„Націоналізм” Д. Донцова перевидала в 1966 р. Українська Видавнича Спілка в Англії спільно з Лігою Визволення України — Канада.

До цієї книжки ввійшли такі праці: 1. „До наших традицій”, 2. „За який провід?”, 3. „Об’єднання чи роз’єднання?”, 4. „Маса й провід”, 5. „Кількість чи якість?”, 6. „Орден — не партія”, 7. „Демаскування шашлів”, 8. „Хрест проти диявола” і 9. „Від містики до політики”.

Чому саме ці наведені праці Донцова перевидуються тепер? Щоб відповісти на це питання, треба не лише познайомитись із змістом тих праць, але й застановитись над добою і обставинами, в яких нам доводиться жити.

До застанови нас приневолює навіть заголовок книжки „Хрестом і мечем”. Бо чи не знаменує цей заголовок нашої доби, в якій проти Хреста і породжених християнством правд і вартостей ведеться наступ пекельних сил диявола? Чи ці сили не гноблять нашого народу протягом віків, зокрема в останньому півстолітті в їх варварській формі московського більшовизму?

І саме на боротьбу з тими силами, ось вже почав півсотні літ закликає нас своїми творами і словом Д. Донцов.

Читаючи книжку „Хрестом і мечем”, кожен зможе переконатись, наскільки живі і актуальні вміщені в ній твори, наскільки кожне в них слово глибоко продумане, зважене й правильне.

Віriamo, що ця книжка стане справжнім стимулом в оздоровленні нашого політично-громадського життя і, як усі дотеперішні праці її Шановного Автора, буде настільною книжкою кожного українця-патріота.

Перед друком книжки автор переглянув свої твори, поробив незначні скорочення і подекуди дав нові пояснення. Давніше видані твори тепер зредаговано за теперішнім правом писом.

Вступ

Ця книга це вибір виданих давніше праць або опублікованих в журналах (Літ. Наук. Вістник і Вістник у Львові 1922-39) статей, чи відчитів. Через що вони — на мою думку — не втрачають на актуальності? Через те, що проблеми, тут трактовані, є досі пекучими проблемами світової політики, особливо ж політики України і Окейденту.

Від 1914 року вступила Европа, і не тільки Европа, в добу велетенських стрясень, політичних, соціальних, релігійних і культурних, в добу тотальних війн і революцій, конфліктів — на життя і смерть — між клясами, між державами, між націями і між ідеями чисто релігійного характеру. Для нашого континенту, взагалі для націй християнської цивілізації, це був конфлікт з комунізмом, з варварськими ордами Сходу, особливо з Москвою, і з тими темними силами, яких завданням було, в масці того чи іншого „герренфольку“, знищити релігію Христа, заступивши її „релігією“ Маркса, Фройда, Леніна, Троцького чи Мао-Тзе-тунга, знищення свободи і самого існування націй як окремих колективних індивідуальностей, знищення ідеї патріотизму.

На Україні ця доба, від 1914 року, поставила ряд проблем: еволюція, чи революція, спільність з Москвою чи сепарація від неї; атеїзм чи християнство; матерія чи дух; „брехнею підбита“ чужа „мудрість“ соціалізму, демократії, комунізму й матеріялізму, чи повернення до великих традицій старожнязівського і козацького Кюева і його Печерської Лаври; пристосування до кожної переможної сили, чи невблаганна війна з нею; москво- чи комунофільська демократична лжееліта, чи нова провідна батава людей нового духа, ордену

хрестоносців, інтернаціоналізм чи — націоналізм; критичність політиканів і софістів, чи політика й містика, ідея великої місії Києва — Київ проти Москви; не пактування з силами диявола, а невблаганна з ними боротьба Хрестом і Мечем. Боротьба тих, що — за Шевченком — „Хвалять ім'я Боже; і мечі в руках їх добрі, гострі обоюду, на отмщеніс неправди”...

Ці питання трактовані в цій книжці, яка пробус дати відповідь на пекучі проблеми нашого і завтрашнього дня, на питання: Хто, Що і Як? Яка нова „еліта нації”, які люди нового духа мають розв'язувати пекучі проблеми „бути чи не бути” Україні, під яким стягом і як. Це заклик до нових людей, що виступлять на боротьбу під знаком Хреста й Меча.

ДУХ НАШИХ ТРАДИЦІЙ

Цією книжкою маю на меті — звернути увагу наших читачів на одне з найважливіших питань сучасності. Цим питанням є — питання традиції.

Минулий вік залишив нам в спадщині критичне, коли не зовсім вороже, відношення до наших історичних традицій. З височини свого „поступу” і своєї „культури”, поблажливо дивився ХІХ-ий вік на наше „темне середньовіччя”...

Минуле — це були шаблі, безповоротно перейдені. Кликати до повороту тих віків — означало бути реакціонером, ретроградом, взагалі людиною некультурною, а часом — і національним шкідником.

1917-ий рік на Україні мусів децю змінити те наставлення нашої інтелігенції. Але — не дуже. Частина цієї інтелігенції викликала в пам’яті наше минуле, але соромливо, неначе проти волі, і завше намагаючись увілляти нове вино в старі міхи; намагаючись погодити націю з інтернаціоналізмом, Святу Софію з релігійним індіферентизмом, гетьманщину — з народоправством, а запорожців з соціалізацією землі. Друга частина — не робила й тих спроб пов’язати те, чого пов’язати не можна було, вона — просто і одверто старі традиції заперечувала. А натомість висувала — для прикладу і наслідування — нові традиції ХІХ-го віку, віку Драгоманова на Україні і соціалізму.

Ті ж небагато, які приймали історичні наші традиції, приймали їх поверхово: захоплювалися князюю Руссю через те, що були монархічних переконань, так само мріяли і про гетьманство, роблячи з гетьманів монархів. Інші знову — шанували Січ за її „демократизм” і за те, що була це — „республіка”. Ні перші, ні другі, ні треті — не є близькі авторові цієї книжки.

Ставляючи питання, які традиції маємо ми взяти собі за дороговкази в історичну мандрівку, я вибрав якраз традиції нашого „темного середньовіччя”, але не як прихильник тої чи іншої форми правління. Мені йшлося не про зверхню фасаду минулих віків, не про напис над будівлею, не про установи ті чи інші, — лише про дух, що одушевляв і окрилював людей тої далекої доби. Мені йшлося про те, щоб зробити „звидини”, конфронтацію двох періодів нашої історії, оскільки вони відбивалися в цілім світовідчужанні історичних акторів. Цими періодами були — минула доба аж до упадку гетьманщини, і — отой XIX вік, який спростачив, скалічив, осміявши перед тим, духа попередніх віків .

Ціллю цієї статті представити той глибокий упадок, в яким опинилася наша національна психіка минулого століття, а з другого боку, — свіжість, життєвість і міць традицій з-перед XIX віку. Вказати подекуди на вічність правил їх життя, на їх невмирущу життєву мудрість, яка вже зачинає відроджуватися в наші часи. Вказати на потребу скінчити раз на все з традиціями часів упадку, щоб повернутися до інших, до іншого життєвого „вірую”.

Книжка має конспективний вигляд. З тої причини, до схеми, до пляну її — можна було б написати книжку в десятеро повнішу, в сто разів більш зілюстровану прикладами і контрприкладми.

Але коли є загальна схема, її вже не тяжко буде виповнити кожному, хто того бажає і хто має змогу це зробити. Можна написати окрему книжку навіть на поодинокі теми, що заторкнуті тут і обняті як цілість. Може до неодної з них ще повернуся.

Львів, 19 лютого 1938.

АВТОР

Модним у нас стало слово „традиція”.

Всі пишуть про пошанівку для традиції. Всі групи взаємно себе обвинувачують, що не поважають традицій. Всі бачать в них чудесний лік, джерело національного відродження.

Можливо, що це так. Народ без традицій не живе, а животіє. Коли тратить свої, йому вбивають у голову чужі, бо не може жити ніяка людська збірнота без певних правил і приказів. Традиції — це панцир, який хоронить збірноту від ворожих ударів, немов тіло воєнка, не дає йому охляти.

Прив'язання до мови, віри, звичаїв, до ідеалів предків, їх моральних, релігійних, політичних, економічних і соціальних догм, вистражданих і викутих в огні змагань і переказаних прадідами внукам, — це прив'язання є фундаментом нації. Але чи оті, передані з роду в рід, витворені історією прикмети нації, є завше додатні? Чи коли, наприклад, якийсь народ віками, як жиди в Вавилоні, чи в Єгипті, мусів коритися фараонам, не витворить в нім історія прикмет невільника? І чи ці прикмети, що стали теж „традицією”, варто плекати і шанувати? Чи треба приймати всі традиції гуртом, чи робити вибір між ними?

Любов до свого... Але ж вона може бути активна і пасивна. Чи ця остання гідна пошани? Можна бажати, щоб „своє, рідне” зайняло незаперечене ніким певне місце в світі... Але яке — надрядне чи підрядне? Щоб воно грало ролю маяка, що світить і іншим у темі, чи ролю — п'ятого колеса до чийогось воза? Можна прагнути добитися значення в світі отому „свому і рідному”... Але яким шляхом? Чи те значення — виблагати, вишахрувати, чи вибороти? І чи кожний з тих способів гідний того, щоб його піднести до ваги традиції, яку треба ростити і передавати нащадкам?

Справа не така проста і вимагає ясної відповіді.

Є традиції і традиції. Знана є традиція автора „Заповіту”, яка деякими зворотами так нагадує слова „Марсельези”. Її — хоч і без таланту — подав даліше й напів забутий поет середини минулого віку, Ксенофонт Климкович, що писав, як то

нас слов'яни з світа зводять

та між собою „за з'їжу руської землі гризуться”. І заповідає, що „прийде Божий суд”,

і час великої молитви,

коли від Дніпра аж по Кавказ

Такий відправим парастас,

Що внуки й правнуки загадують...

Хіба ж на світі мало нас?

Оце була б одна традиція, яка — хоч не силою вислову, та думкою — цілком відповідала заповітові Шевченка.

А ось друга традиція:

Слов'янській землі! — наша Вкраїна

Середня сестра поміж вами:

Нікому неправди вона не вчинила

І правди бажа' між сестрами.

З північною Русю не зломим союзу,

Ми з нею близнята по роду.

А далі йдуть поклони і залицяння і вбік інших слов'ян — від автора цього „слов'янського гимну” Михайла Драгоманова... І це також традиція, хоч і суперечна Шевченковій, — бо маса нашої збаламученої інтелігенції ставляє і досі на недосяжний постумент автора того „гимну”, несучи його „братерсько”-плебейські гадки в народ.

За якими ж традиціями йти?

Ми згадуємо традиції Петра Дорошенка, Орлика, Богуна. А є й такі, що хочуть відновити „традиції” Кишіля. Одні славлять традиції Мазепи, другі — Кочубея.

Одні проповідували, що царат — наш історичний ворог, а боротьба з ним є нашою історичною традицією. Інші знову, що „московський царизм є і українська історична святощ” та що „через те старі українські писателі, пишучи вірші на честь царизму, являлись зовсім історичними патріотами”.¹⁾

Олександр Кониський під час Кримської війни був змушений обставинами до короткої канцелярійної служби в Прилуках для „матушки Росії”. Цей мус так його гриз, що він писав, каючись в своїм невольнім грісі:

*Я блудний син, лукавий син,
Зневажив я свою родину,
І тяжко-соромно згадать
Про те, що я служив чужині.*

Це — традиція Кониського. Деінде, цілком в дусі Драгоманова, бачив цю традицію В. Липинський. Він підносить заслуги російського генерала Залеского (як одного з багатьох), який „во ім’я цієї, нашої попередньої історичною минувшиною створеної, такої, а не іншої, реальної, а не фантастичної, політичної традиції, служив вірою й правдою державі російській”.²⁾

Кониському служба чужинцеві — варта догани, Липинському — пошани. І один і другий покликаються на традиції.

Ми шануємо традиції старого Києва і його культуру. А ідеолог українського соціалізму й радикалізму, називає традиції київської Русі — традиціями „хамів і розбійників”, які треба „кинути в піч”, замінивши „традиціями” соціалізму.³⁾

За якими ж традиціями йти?

¹⁾ М. Драгоманов — „Листи на Наддніпрянську Україну”.

²⁾ „Хліборобська Україна”, кн. п’ята 1924-25, ст. 281-2.

³⁾ Микита Шаповал — „Українська Хата” 1913 Київ стор. 307.

Ми шануємо традиції революції на Україні, коли впав царат і коли високо вгору зривалася наша революційна стихія народня. Але провідники соціалізму вчать нас недовіряти тій стихії, бо це ж було „неосвідомлене українське село”, яке „боялося самостійности України”, бо це ж був народ, який „не розумів” високих національних ідеалів і не хотів за них боротися.”)

Є традиціоналісти, які охоче тримаються старих, консервативних, народних звичаїв — у вірі, в соціальнім побуті тощо. Але є й інші „поступовці” і „демократи”, які відкидали ці звичаї. Триматися якихсь думок тільки „через те, що й народ держиться звисних традиційних думок”? Ці „демократи” з того сміялись. „При всім нашім демократизмі” — писали вони — „треба держатись принципів *не традиційних*, а наукових, поступових і ці принципи нести в народ і не понижати, або затемняти свої думки для застарілих, а то й противорічливих думок так званого народу”.⁵⁾ Як бачимо, там, де їм це було не вигідно, наші драгоманівці-народники говорили про „так званий народ”! Вони вміли навіть ще краще відзиватися про немилі своїм доктринам народні традиції! Бо ті „народні традиції” це була звичайна „реакція”. „Космополіти ж (драгоманівці), ...цівілізацію ставили висше національности і вважали утилітарно кориснішою для народу, ніж народні традиції, між якими єсть багато архаїчного і просто ретроградного”.⁶⁾

Тут, вже просто проголошується війну національним традиціям, як чомусь „ретроградному” і „реакційному” (чисто большевицька мова!). А тим традиціям протиставляється ідея „поступу” і „космополітизму”. Це

⁴⁾ „Громадський Голос” 1937 ч. 22. Н. Григорієв — „Спогади „руїтника” ” IX і ін.

⁵⁾ М. Драгоманов — „Австро-руські спомини” ст. 34-6.

⁶⁾ М. Драгоманов — „Два учителі” Спомини 1902, Львів стор. 60.

зрештою не перешкоджає сучасним оборонцям Драгоманова, що так кпив з історичних наших традицій, заступатися за нього в ім'я пошанування... історичних традицій!

Як бачимо, різні є наші традиції, різні погляди на них. За якими ж з них іти?

Деякі земляки мають таке широке серце, так щерть налляте любов'ю, що наказують шанувати й одні традиції, й другі, і Кониського, й Драгоманова, й Мазепу, й Кочубея, й традиції „ретроградів”- націоналістів і традиції „поступовців”- космополітів. Гадаю, що ті, що вміють так шанувати на всі боки, передусім не шанують самих себе. Гадаю, що така всеогортаюча шана можлива лише в теорії, не сам-на-сам з твердою дійсністю, яка — особливо в наші часи — наказує вибирати.

Мусимо вибрати й ми. Мусимо відповісти виразно на питання, — *де, в якій добі нашої історії, в яких її провідних постатях маємо черпати свій заповіт, свої традиції?* Чи, говорячи символічно, в Шевченка, в якого творах палажкотіла багряна заграва наших героїчних часів? Чи у Драгоманова, який ненавидів Шевченка якраз за його „фанатизм” і який став символом найбільш антигероїчного віку нашої історії, XIX віку? Символом отого „космополітизму” і „поступовости”, як символом соціалізму Карло Маркс, — є власне М. Драгоманов. Він став репрезентативною постаттю майже цілого українства минулого століття, ідолом сучасних наших соціалістів, лібералів, радикалів, гуманістів, інтернаціоналістів, „тоже-націоналістів” і ін. Недурно ж вони й досі пишуть:

„Михайло Драгоманов! Кілько в сьому імені злилося для кожного українця високого, прекрасного, дорогого!” Він же ж — „слава української нації, а думки

його ясні, поступові, переняті федералізмом, щирим демократизмом — *ще не втратили своєї свіжости, як і своєї глибокої правди*".⁷⁾

Чи дійсно так? Чи божки ХІХ віку, разом з цілим тим віком, дійсно можуть служити *нам, нашій епосі* водозбором, звідки маємо черпати *наші провідні думки*? Чи оті каганці минулого століття можуть стати смолоскипами наших динамічних часів?

Чим був — своїм ідейним змістом — ХІХ вік?

Блаженно-найвним світом, був світ століття, яке в 1914 р. запалося в небуття. Світ, коли вірили в безнастанний автоматичний поступ, в світло розуму, яке впорядкує хаос, в силу взаємного намовлення, в переконуючу міць розумної ідеологічної гадки, яка потрапить довести противникові справду наших домагань, як доводять справду, що сума кутів в трикутнику рівна двом простим. Це був світ, коли вірили в те, що, в світлі „поступу”, насильство, шовінізм, війни і звади перестануть бути регулятором життя; що стануть поволі пересудами „темного середньовіччя”, так само, як і фанатизм; що їм в *наші часи* не буде місця...

Це були часи, коли вірили — чи прагнули? — що слово правди заб'є облуду і егоїзм, клясовий чи національний; що всьому, всім лихам, винні лише „дцарі та пани”, а як, мовляв, прийдуть до слова *народи*, свободні і великодушні, то наступить рай. Іван обійметься з Ванюхою, чи з ким, еретиків не палитимуть більше на кострищах, кати бавитимуться в джигуна, або викладатимуть пасіянси, тирани присвятяться добродійству, або гратимуть в ситківку, лев ляже коло ягняти, рай буде на землі і щастя в людях. А над усім світом заго-

⁷⁾ „Праці Укр. Високого Педаг. Інституту ім. М. Драгоманова” Збірник під заг. редакцією д-ра В. Сімовича. Прага 1932 стор. 135-6. С. Русова — „Картина споминів про М. Драгоманова”.

рється радісна веселка всецілющої демократії і братерства...

В тих дитинячих надіях, що роззброювали душу, заколисуючи її нездійсненими снами-оманами, щоб потім дати їй, окрадену, збудити в вогні, виховувалися Квітка-Основ'яненко і Павлик, Драгоманов і Винниченко, Грушевський і Франко. Хоч цей останній, занадто тверезий і занадто немилосердно батожений долею, згодом теніяльним відчуттям збагнув безглуздя і фальш тих оман.

Коли ви читаете про сподіванки П. Куліша, як то від самого „звука труб” українського слова впадуть мури Єрихону, в яким його закуто... Коли читаете, як С. Черкасенку радив самим „розумним словом” заткати пащі звірям і „переробити вовків хижих на ягнят”... Коли читаете, як Квітка на одній лише сторінці одного свого оповідання („От тобі й скарб”) — тільки й бачив на Україні, що: „веселеньке сонечко”, „дощик”, „калюжки”, „холодок”, „хмариночки”, „пташечки” і „травичку”, всі оті пересахаринені нугати в димінутиві, там, де дантейське пекло ввижалося Шевченкові, — то нераз заздриш безтурботній прекраснодушності тих філософів миру й тишини. Яким рожевим, яким щасливим, яким певним, яким безпечним видавався їм той світ, що був світом рабства, стогону і конфліктів. Як слабо вичували вони перші стусани Ахерону, що видобувався вже на поверхню. Як мало ті перечулені творці ідилій здогадувалися про катастрофу, яка незабаром стряслася над їх головами.

І тих сліпців маємо ми взяти собі за Вергіліїв, що провадили б нас по пеклі, яке по 1914 році розверзлося перед народами Європи? Чого навчать нас шановані ними традиції? Традиції людей, що, в своїй щасливій уяві, ходили по муравках в час, коли не одному місту грозила доля Геркуляну і Помпеїв...

Коли ж прийшла буря, мов діти на пожежі, що прималися маминої спідниці, безнадійно чіпалися вони

своїх затишних ідейок, у страху ляментуючи, що довкруги — Содома й Гомора, що „ціла земля на божевілля хора”, що „світ здурів і здичавів” та що ціла мудрість — перечекати, аж вернуться незабутні часи їх ідилій...

Для тих душ, заблуканих в наш вік з минулого століття, дійсно все повинно було виглядати як нісенітниця, як Содома й Гомора. Як щось ненормальне й дике. І насильство насильників, і відпір насилуваних, і злоба переможців і гнів подоланих.

І тому власне не мають вони нічого до говорення в нашій світі. Бо він так різьчю ріжниться від їх світу „веселенького сонечка”, і „хмариночок”, від старосвітської ідилії давнього нашого панства, і туги нашої ліберальної інтелігенції за „кращою долею” для нас бідних і нещасних, від мрій про повільний, але певний поступ відносин в напрямі соціальної і національної справедливості, про автоматичну перемогу світла над темрявою...

Що спільного з якою б то ідилією має наша трагічна сучасність? Те чорне лихоліття, що його прочувала Леся Українка, коли воювали „кайданами, отрутою, підкопом, а зрада таслом військовим була?” Те чорне лихоліття, коли западаються в землю нові Атлантиди, коли зникають з політичної мапи кількатисячолітні імперії. Коли спокійне африкансько-європейське озеро знову стає тим непевним середземним морем, на якого берегах сотками літ кривавилися в змагу за владу над світом — легіони Ганнібаля і Сцітіона. Коли в Україні, не в Україні Квітки і Драгоманова, а в новій, новій Самсон стрясає стовпами своєї в'язниці. Коли полум'я нового Ісляму, з-під знаку серпа і молота, своїми червоно-огнистими язиками знов лиже з обох кінців Європу, в Києві і в Барсельоні. Коли араб-

ському світові може бракує лише нового Салядіна, щоб знову струснути трьома континентами. Коли „святі кличі” — братерство народів, демократія, право й справедливість, оборона культури, святість людського життя, пацифізм, права людини й горожанина, — стали цинічними блахманами, за якими криється нага жадоба панування. Коли за рукавом простягнутої до згоди руки вичувається держак ножа. Коли найкращий спосіб згубити себе і свою справу, це довіритися не власній силі, а прекрасним гаслам справедливості. Коли згвалтовані нащадки Кальнишевського і Головатого здані на катування і поневірку, а білостоцьким шахраям Літвіновим стискають бандитську долоню женецькі члени Ліги Націй. Коли „нещасливу долю бідного вигнанця” — масового убійника Троцького, оплакує „цивілізований світ”. Коли не лишилося ніодної святощі, ні людської чести, ні життя, ні віри людини, ні її вбогого майна, ні її вівтарів, які, в ім’я найгарніших кличів, не були б потоптані чи зневажені...

В часи отого чорного лихоліття маємо витягати традиції ХІХ-го віку?! Маємо — разом з його голосильницями — ляментувати, що

*хочби всі враги і всі гармати світа
безсильних нас отут мов муром обвели,
як свідомости міць розбудить в нас освіта,
ми тюрми їх зірвем, зруйнуєм їх вали?*

Ні, „освіти” тут не вистане. Тут треба іншої, але то цілковито іншої ментальности. Треба чогось, як кликала поетка, щоб „упала та тюремная стіна”, хоч би „зрушене каміння покрило нас і наші імена” і все нам найдорожче.

Яка епоха, такі й люди, такі й її діятчі.

Пригляньмося їм зблизька. Ось французький Бісмарк — Клемансо, який, свідок седанської ганьби, майже півсотки літ промадив в серці ненависть до народу, що упокорив його Францію; який плакав сльозами на-

сиченої помсти, коли побачив як клякала Німеччина у Версалі... Пригляньмося наглим і несподіваним по-суненням німецького диктатора, що по кожнім з них в порох розсипалися міцні здавалося б кайдани, що ними скували його народ версальські магіки... Пригляньмося новому Іванові IV-му на троні царів... Пригляньмося семимилевим скокам японської пантери в Азії... Прислухаймося, якою електричністю перетяжене наше повітря... Чи тут щось допоможе базікання про автоматичний поступ, освіту, неминучий тріумф справедливості і солідарності рас? Чи „темне середньовіччя” дійсно навіки щезло? І кострища для еретиків? І катова сокира для злочинців? І нові Торквемади в циліндрах чи у френчах, які з давньою запеклістю вбивають свої догми, мов цвяхи в мур, в неслухняні черепа еретиків? А старий, стародавній клич *vae victis*? Може він не лунає вже?!

Ні, це не страшні примари, це не спогади середньовіччя. Це сама дійсність, страждаюча, гаряче вібруюча. Це сама дійсність з її пристрасною любов'ю і гарячою ненавистю, з її гнівом, прокльонами і шаленими мріями, з її запалом і жертвами, незваними минулому вікові.

І в такій добі маємо шлекати традиції гуманістів? Накладати на очі рожеві окуляри? Запихати вату вуха? Ховати перед страхіттями голову в пісок? — ану ж вони від того западуться?

Коли я шукаю епохи, подібної до нашої, з людьми, подібними до тих, що діють за наших часів, — не до XIX віку звертаюся. Я звертаюся до іншої доби, такої ж трагічної, як наша, такої ж прекрасної як наша. Коли під стопами велетнів дудніла і вгиналася земля. Там, в мороку минулого, була адекватна нашій доба. Там жили люди подібні до тих, що зродилися з війни.

Подивіться на сучасну Україну, наприклад. Чи те пекло в ній, з безхвостою п'ятикутною кометою над нею — не те саме, яке було і за Шевченка, що ним самого Данта перелякати можна було б? Чи образ того пекла подібний до того „раю”, який намалювали в своїй сахариновій уяві Квітка й Драгоманов, з янголами замість чортів?

Сучасна доба на розлогих ланах України скоріше нагадує інші віки, вік XII, вік „Слова о полку Ігоря”, віки XVI, XVII. Віки, коли релігія, віра, як нині мова, була роздільною межею між народами, була головною прикметою окремої національності. Коли, як нині мовна, релігійна боротьба була боротьбою національною. Коли, як писав історик, „в країні все дихало злобою, помстою і одчаєм”.⁸⁾

В ті далекі часи: послухаймо, як звучить відклик Клирика Острожського, з яким звертався до тих, що, цілком, як тепер большевики, несли загибель, балакаючи про братерство і згоду:

Подивися оком і послухай слухом: чого ви накоїли своєю згодою, гідною плачу і ридання?... Якого есте переслідування, якого удручання, ...якого оплевання, ...якого тиранства..., нахождення гвалтом на доми, на школи, на церкви, ...наброїли! ...Як побожне і чисте серце не має розпукатися? Як земля не затруситься, небо не злякається... громи не вдарять? Як вашу ту оплакану і нещасливу згоду згодою, а не краще ...пекельним прокляттям називати і розуміти хто не має? ⁹⁾

А йому вторував Захарій Копистенський, демаскуючи тих, що за вірність вірі батьків, „під плащиком видуманого... наклепу за зраду, в темницях, у вежах, в арештах і на вигнанні” перебувають”.¹⁰⁾

⁸⁾ „Історія Русов или Малой Россіи” Сочин. Георгіа Конискаго Москва 1846.

⁹⁾ М. Возняк — „Історія української літератури” Львів 1921 т. II стор. 213.

¹⁰⁾ Там же стор. 243.

Чи те, що тепер діється на величезних просторах України в ім'я нової, комуністичної віри, не нагадує ту таку віддалену епоху скоріше, аніж благословенні часи Основ'яненка? Епоху, коли, як писав згаданий проповідник, вороги „запалилися на нас мов огонь, що палає і пожирає”, коли слуги Люципера —

відчинили на нас зневажливі уста свої... плескають над нами руками, посвистують і хитають головою своєю, кричать на нас, скрегочуть зубами й говорять: ликнемо їх, пожремо їх.¹¹⁾

Вогнем горіла тодішня епоха. Вогнем палали серця тих, що в ній жили. І то як по одній, так і по другій стороні.

Один з діячів тої доби, князь Ярема, в своїй непримиримості казав, що „воліє вмерти, ніж допустити, щоб хлопство і талалайство мало над нами володарювати”. Люди тої доби, це були тверді люди, які воліли (під час облоги, наприклад) годуватися падлиною, котами, мишами й псами, воліли, щоб коні їх гризли зубами спечену землю, аніж піддатися противникові. Люди, що не зворушувалися долею ворогів, конаючих на палі. Де Костер і Сенкевіч може ушляхетнювали ті постаті, але щодо тої їх неприєднаности ті твердості — не переборщували.

Типовим представником, репрезентативною постаттю людей тих часів був нпр. Стефан Чарнецький. „Він — пише М. Костомаров, — не мав жалю над противником. Мстивий, жорстокий, невразливий на сльози і кров, був він роджений для війни”. А сучасники казали, що „вогонь був у нього замість душі”... І скільки ж було того „вогню замість душі” в тих, що виступали на страшний змаг з Яремою і Чарнецьким, з якого виходили горою! Говорячи про міни і контрміни, що закладали тоді в ту далеку епоху в боях проти себе противники, історик зауважує: „Така то жорстокість людська — мало місця було їй на землі воювати, стали

¹¹⁾ Там же стор. 252.

ще і під землею. Даремно мудреці шукають пекла in cento terraе, на Україні — там правдиве пекло людської злости". З того то пекла власне виходили і ті велетні, що їх носила тоді земля. І чи не спалахнув знову той вогонь — в різних таборах — тепер на Україні? В душах тих, що з Києва наново штурмували український Батурин, і тих, що його боронили, і в душах тих повстанців, про яких оповідає Тютюнник? І що спільного має той пекельний вогонь і душі запалені ним, з ледве блимаючим каганцем обережної, обачної, елейної хитромудрости драгоманівців минулого віку?

Як же ж далеко психічно те пекло, на землі і в душах людей, від мрій прекраснодухів ХІХ віку про „правду між сестрами — Великою і Малою Русю”, про вічну гармонію між „братними народами"! Оскільки, цілою своєю суворістю, ближче нам та далека епоха, оскільки ментальність її людей ближче до повітря нашої доби, аніж до ментальности утопістів гуманности і суспільної гармонії...

Не у викривлених душах замирених, по Лебедині, Полтаві, Батурині, Петропавлівській твердині і Соловках, „згуманізованих” і душевно здемобілізованих земляків, не в їх заляканій моралі і боязливо-ідилічних мріях про вічне щастя і остаточне роззброєння, шукати нам наших історичних традицій. Не в скастрованого Меншіковими і Біронами покоління, не в розніжених і згістеризованих Толстими і Достоевськими нівестюхів ХІХ віку, тих традицій нам шукати. Лише в тій далекій, а близькій добі, про яку я говорю, яка так нагадує атмосферу, що нею, разом з нами дихає ціла теперішня Європа.

Провалля ділить нас і наш час від ХІХ віку, не віку нашого „відродження”, як думають демократи, а віку нашого *виродження*, як думаємо ми. Провалля, по якого одним боці стояли діячі князівської і козацької доби з їх боянами і думами, а по другим — наші часи. Між ними — наше сплебеїзоване народництво.

*Вглибімся в світогляд цих давніх часів, в їх світо-
відчування, їх погляди на поодинокі питання життя,
і порівняймо те все з поглядами і світовідчуваннями
провідників „новітнього” українства доби упадку, доби
XIX віку. Направду провалля ділить їх одне від одного.*

Візьмім, наприклад, безмежну віру українства ми-
нулого століття і його теперішніх епігонів — в добре
серце кожної „братньої демократії”. У кожного в тямці,
як, наче та губка, всякала в себе наша соціалістична
інтелігенція облесливі обіцянки большевизму. Яким
оманам тоді не вірила вона! На які лише приманки не
йшла, наче миша в пастку! І то не лиш раз, але і вдру-
ге, і втретє. На тему нічим необмеженої — ні почуттям,
ні здоровим розумом — наївності чоловічих представни-
ків тої інтелігенції, на підставі її ж таки спогадів, мож-
на списати томи книжок... І порівняймо цю наївність
з тверезістю предків в тій самій матерії. Коли Адам
Кисіль і інші його товариші манили предків гарними
словами, один священик перестерігав своїх вірних пе-
ред непотрібною легковірністю: „Лисиця звір, але й та
не піде вдруге в капкан, і птах не полетить вдруге на
приманку. А людям на те і розум дан, щоб вони мір-
кували і від біди відходили”¹²⁾.

А Величко перестерігає проти чужинецького „в
обітницях і асекураціях непостоянства і обману”¹³⁾.

А один з найбільших тодішніх наших політиків
так мало вірив в „трактати і договори”, навіть „при-
сягою утверджені”, що уважав їх лише за „гру обману,
віроломства і найпідлішої зради”¹⁴⁾, перестерігаючи

¹²⁾ М. Костомаров — „Історичні монографії” Кн. IV
т. IX стор. 214.

¹³⁾ „Літопись Самійла Величка” Київ 1855 т. II. стор. 98-100.

¹⁴⁾ „Історія Русов” стор. 138-9.

перед легковірством і марними надіями на силу солодких слів. Яким твердим духом, надихані ці чисто демостенівські мудро-реалістичні, перестороги! Як гарно звучить ляпідарний висказ, що його з признанням цитує літописець: — „звитяжець завше сам і право дає, сам і тлумачить тее ж, як хоче”.¹⁵⁾ І як далекі від того гістичні псалми деяких демократичних, чи соціалістичних сучасників на честь шляхетного серця московських „братів соціалістів”, чи „братів хліборобів”: Як легко впали вони і впадають в капкан солодких слів! Як хутко вірять в „обітниці і асекурації”! Як довго мусить їх бити по голові тверда дійсність, щоб вони побачили за тими „обітницями” — обман. Що не вони, а „звитяжець” сам тлумачить надане „право”... Скільки упокорень, скільки глуму противника — „звитяжця”, скільки запізної мудрости по шкоді, скільки чухання в потилицю — заощадили би собі оті „провідники”, коли б захотіли черпати свою мудрість з суворой школи мудрих предків, а не з глупих маніловських заповідей згуманізованого і здурнілого XIX віку...

Візьмім ту засадничу віру, яку ростила в нас ліберально-соціалістична наша верхівка минулого віку (та ще й тепер), що навіть коли той „народ” (як нпр. московський) так виразно ніс нам смерть, вірили, що народ з народом таки до згоди дійти мусить, бо які ж інтереси ділять одну демократію від другої? Пригадаймо, якто нас вчили, що некультурно думати, що одна збірнота другій конче неприхильна. Треба бути хитрим лисом, а й з вовком в однім запрягу побіжимо, як рівний з рівним.

А тепер розгорніть Апокризіс *Христофора Філолета* (1597 р.), в яким він доводить, що з противником віри не можна знайти порозуміння. Що ми вийдемо на

¹⁵⁾ „Літопись Самійла Величка” т. IV стор. 74.

тім так, як лисиця, коли вибралася з вовком на жебранину: бо вовк казав: — „Що буде моє, то хай буде моє, а що буде моє і твоє, то я з'їм обидвоє”¹⁶⁾). Як безко-нечно мудріша ця приповідка від „учених” теревенів не одного соціаліста і радикала про „братерство трудящих” всіх народів, про „пролетарі всіх країн єднайтеся” і інші бздури з тої самої катеринкарської мелодії.

Радикальний божок минулого віку вчив, що союзниками нашими на Україні будуть „самі великороси” (москалі), що наш рятунок — в „лібералізмі, спільнім з освіченими великорусами”¹⁷⁾). На ту саму нуту — лише заміняючи „освічених великорусів” якимись іншими „дорогими товаришами” з II-го інтернаціоналу (а навіть з інтернаціоналу Троцького) чи „братами хліборобами”, співають і теперішні наші соціалісти чи монархісти. Їм треба вірити, бо це ж, казав Драгоманов, „близнята по роду”... І як ріжнлася душа цих політичних дітей від мужеської душі предків, наприклад від того самого Клирика Острожського з його заповітом: — „не личить говорити і радитися з сліпим про світло, з розбійником про мир і згоду”¹⁸⁾). А коли вже про згоду предки мислили, то іншу мали формулу. Вони домагалися, щоб промовляли до себе — „вольні до вольних, рівні до рівних — і чесні до чесних”¹⁹⁾). Як мало ті, що пакти укладали з Мануїльським чи іншими висланцями Леніна в Києві, звертали увагу на трете, найважливіше, звено цієї формули.

Соціалісти говорили про „солідарність між демократіями обох народів” — українського і того, що панував над Україною в XIX віці, що „опріч деспотизму” в Росії царській не було перешкод для вільного розвою

¹⁶⁾ М. Возняк. *op. cit.* т. II стор. 211.

¹⁷⁾ М. Драгоманов — „Чудацькі Думки” „Листи на Надніпрянську Україну”.

¹⁸⁾ М. Возняк *op. cit.* т. II стор. 216.

¹⁹⁾ Самійло Величко *op. cit.* т. IV стор. 98.

нашої нації²⁰). Так вірили вони, а за ними ціла наша інтелігенція минулого віку і нашого, яка надіялася спершу — на царат; впав він — на лібералізм; впав він — на большевизм; завів він — на хліборобську Росію...

До всякої нової чужинецької віри готові були приступити.

І як відбігає від тої їх віри — віра в себе такого Івана Вишенського! Якою гідністю і — мудрістю звучить його відповідь, дана противникам його віри, що хотіли його перетягти до себе: — „Не надійтеся сьогодні, не надійтеся завтра, не надійтеся позавтра, в будучині і на віки віків”²¹).

Драгоманівці митикували „розумом”, „теоріями”, які так гарно укладали разом, в невибагливій голові, речі, які не зносилися в твердій дійсності. Забули вони або не знали, що — як казав Б. Шов — „розум — добра річ, але не всі встані кермувати ним, бо слабих духом розум робить своїми рабами і вони гинуть”... Вишенських і діячів його доби, — від рабства і гибелі рятував інстинкт, якого бракувало кастратам ХІХ віку. Той інстинкт боронив їх навіть від „очевидности”, як боронив Кассандру, яка не далася злапати підступові з троянським конем. Коли б їх спитати, (як Деїфоб Кассандру)

*Коли ти знаєш, то скажи виразно
Що саме він (ахаець) замислив нам на згубу?*

то так як Кассандра, відповіли б наші предки:

*Не знаю я нічого, тільки бачу
кривий гієни погляд, тільки чую
проникливий хижацький голос...*

²⁰) М. Драгоманов *op. cit.*

²¹) М. Возняк *op. cit.* т. II стор. 145.

Вони мали той інстинкт, діячі нашого „темного середовіччя”, нащадки втратили його. Наші „розумники” з-під червоного стягу втратили уміння розрізняти чорне від білого, отруту від цукру.

Візьмим відношення до єретиків даної збірноти. Залежно від форми, які прибирала національна боротьба, — тих, що тепер ми звемо перекинчиками, перевертнями, — тоді звали єретиками (м. і. цього слова часто уживає Котляревський в „Енеїді”). — „Хто вирікся мови батьків”... кажемо нині. „Хто вирікся віри батьків”... казали тоді, а в обох випадках йшло про покинення національності. І як же ж інакше ставилися до своїх „єретиків” в XVII нпр. віці і в віці XIX-м у нас! Пригадаймо собі недавні факти, як ледве чи не Валенродами, а в кожному разі великими патріотами і страждальниками за справу нації, робила наша преса Любченка, Бондаренка, давніше Панейка. Як їх найбільші промахи — висловлюючись делікатно — називала шляхетними утопіями, і подивімся на іншу традицію в цій справі. Пригадаймо, як Ісаєя Копинський, митрополит Київський в 1640 р. наминав князя Ярему за те, що, проти волі і наказу матері, покинув свою віру і приступив до іншої: — „Чому ж ваша княжа милість не маєш наслідувати віри своїх предків, в якій ваша княжа милість народився”? Бо не належить забувати, „що отцовская клятва висушаєть, а материнська вкореняєть, як письмо мовить”²²⁾). Правда, яка ж то інакша думка, яка інша оцінка речей визирає з того упізнання, яка інакша душа промовляє з тих слів, аніж нпр. з соціяліста Микити Шаповала, божка і приятеля наших галицьких радикалів, який вчив, що

²²⁾ М. Возняк оп. cit. т. II стор. 179.

не сміє своя нація-збірнота „деспотично заявляти (одиниці) — ти наш і до скону мусиш лишитися нашим”²³⁾. Правда, як своєрідно прадідів великих правнуки погані розуміли слово „свобода” і „деспотизм”! Як своєрідно вони розуміли волю, як „волю кожної громади признаватися до того народу і приступати до тої спілки, до якої вона сама схоче”... Як своєрідно вони розуміли „систему примусової національності”, яка „є такою ж „всесвітною появою в промадськiм життiю, як і система примусової релігії”²⁴⁾. До яких дурниць допроваджує отой розум „слабих духом”, з яких кпив Шов, отой розум, що всякий, мовляв, „деспотизм” гідний осуду — і, скажiм, деспотизм діячiв Варфоломiєвої ночі, і „деспотизм” громади чи матері, які прагнуть, щоб їх діти виховувалися в мові та у вірі батьків...

Інші погляди винесли з свого інстинкту предки наші, ще не збаламучені „розумом” драгоманівцiв. В своїм „Заповіті” пригадував Василь Загоровський (1577 р.), щоб діти його „кожного ближнього свого, як самі себе любили, але ереси всякої так, як трутизни душевної і тілесної пильно береглися”. А даліше — „іменем Бога живого в Трійці єдиного і милосердного”, закликав їх, аби „не мали ніякої спільноти, ні уживання з такими людьми, які відступивши від пристойних церкви передань, своєвільно тримаються ересей”²⁵⁾. Так гостро і неприємно ставилися тоді до справ вірності своїй збірноті. Так безоглядно, „деспотично” — сказали б „свободолюбці” ХІХ віку — відносилися до „еретиків” і рiжнотумцiв. Їх не уважали шляхетними мрійниками. Цуралися їх всіми способами.

²³⁾ М. Шаповал-Сріблянський — „Українська Хата” Київ 1910 кн. 7-12.

²⁴⁾ М. Грушевський — „З початків українського соціалістичного руху”. М. Драгоманов — „Чудацькі думки”.

²⁵⁾ М. Возняк *op. cit.* т. II стор. 32.

Ставропігійське братство в 1613 р. заприсяглося „прав свого народу боронити”. А „если би которий отступовати міл, того в ненависти совершенно, яко проклятого... і на каждом містцу таковим гнущатися, як отступником і гвалтовником віри і всієї руської Речи Посполитої”. Правда, який далекий є той світогляд від світогляду толеранції, виrozumіння й поблажливости до недовірків і „отступників”? Від світогляду тих наших, пожалься Боже, гуманістів, які картали за „некультурність” бідну Олену Пчілку, або Міхновського за те, що Короленка назвав ренегатом... Як мало жили наші предки — якби тепер сказали — „критичним розумом” і яке сильне жевріло в них, зневажане модерними євнухами, почуття прив’язання до свого і во-рожости до „отступників”.

Так само відносилися вони, зрештою, не тільки супроти „отступників”, „еретиків”, але і взагалі всіх, що виламувалися з-під громадської карности, що на-ршували однастайність збірности. В новітні часи, епі-гони вмираючого ХІХ віку безнастанно пописуються гаслом — „в єдности сила”, але забувають додати: *і в карности, в дисципліні, в твердості караючої руки, яка не щадить і не прощає...* Коли отаман Бородавка пив і гуляв, зволікаючи з походом, нехтуючи приказ Сагайдачного, гетьман, доносить ляконічно Літопись, „Бородавці п'яному шию утяв”. Не чекав, аж протверезиться.²⁶⁾ Не журився Сагайдачний міркуваннями про цінність людського життя, лише про справу дбав.

В поході, особливо в морськiм — заборонялось су-воро запорожцям пити. А кого на чайці знайшли п'яно-

²⁶⁾ М. Возняк — „Старе українське письменство” Львів 1922 стор. 357.

го, того — скидали в море. Правда, яка ж була „жорстока”, „зоологічна” доба? Наші гуманітаристи ХІХ віку дозволили б такому скоріше чайку з цілою залогою догори дном вивернути, аніж допустити до такої зневаги людини! Але „дики” козаки були тої думки, що краще п'яниця в воді, аніж при кермі... Не йде мені тут про пропаганду антиалькоголізму: не в поході козаки цілком не належали до абстинентів, і це нічого їм не шкодило. Йде про безоглядне перестерігання правил дисципліни і про моментальну санкцію за їх порушення. І цей дрібний, на око, випадок може найкраще характеризує цілу різницю моралі обох епох.

Епігони гуманітарного ХІХ віку нпр., ворожо ставляться до москвофільства — в теорії. На ділі ж — дуже часто, у конкретному випадку, готові примикати око на таке відступництво, на цей злочин. ХVІІ-ий вік, навпаки, взагалі не виступав гостро проти „злочину” п'янства, але — в тім випадку, коли його уважав за злочин, той злочин немилосердно карав. Загальнообов'язуюче для етики гуманістів: правило дозволяли вони в окремім випадку порушати безкарно. Не загальнообов'язуюче, але лише „на той час”, правило ХVІ-го віку — в кожному окремім випадку суворо каралося...

Це була жорстокість, але ось така нпр., як у героїв Джека Лондона, коли то в снігових пустелях Аляски злодія, з кусником хліба і сірниками, — викидали геть з табору — в обійми білої смерті. Жорстоке відношення до *людини*? Так, але яке чуле, яке дбайливе, яке турботне відношення до *людей*, до збірноти, яка, як і в випадку запорожців на чайках таки вартіша була від одного злодія чи п'яниці...

І таких прикладів можна зібрати більше. Того порушення приваті, тої бачности на „своїх” і „рідних”, того занедбання справи в ім'я так званої гуманности, тої толеранції до вибриків і злочинів „заслужених”, що панують у всіляких гуртах теперішньої інтелі-

генції, — не знав той суворий вік. Вручаючи булаву гетьманську Юрасеві, синові своєму, Богдан Хмельницький, на смертнім ложі, говорив: — „анатемі віддаю того, хто зведе його з правдивого шляху і зробить притчею во язицях, і посміхом межі людей. Віддаю і самого його, коли він піде шляхом строптивим і віддалиться від правости, чести і християнської чесноти”.²⁷⁾ Зовсім неважливе, чи ці слова сказав старий гетьман. Важне, що історик вложив їх йому в уста, важне, що була це їх мораль, отже, мораль провідної верстви тої доби. І якою ж ріжною від моралі провідної верстви нашої лібералістичної інтелігенції!

Подібно, переймаючи булаву, промовляв Виговський: „ся булава — доброму на ласку, лихому на кару. Потурати ж у війську я нікому не буду, коли ви мене вибрали, бо Військо Запорозьке без страху пробути не може”.²⁸⁾ Якою дикою мусить звучати ця промова напр., для уха вірного драгоманівця, що не любить подібного „деспотизму”, і стоїть за „свободу” кожної одиниці в збірності і кожної громади в ній, — за „свободу” вибирати собі по вподобі той чи інший національний зв'язок-колектив! Як дико мусить звучати та сувора мова демократичним „провідникам”, які саме на потуранні лихим і на дрібних інтригах — основувають своє „провідництво”...

Коли той самий Юрась привів свою вітчизну до руїни, ось що писали йому запорожці в обороні „милої отчизни нашої”: — „Кров братії нашея через твое беззаконное, Богу немилое, междуусобие пролитая.. вопіет до Бога на отмщение твое”, і заповідають автори листа: — „ми вскорі до тебе прийдем і не тільки дому твоего стіни розметаєм, яко гвалтовника і разорителя отчизни нашея, але й душі твоеї жити в тобі не оста-

²⁷⁾ „Історія Русов” стор. 141.

²⁸⁾ М. Костомаров — „Гетьманування Ів. Виговського”.

вимо”.²⁸⁾ Що під тим листом стояв підпис: — „тебі зичливі приятелі”, це Юрася з пантелику не збило. Він розумівся на жартах запорозьких і не гаючи часу, отримавши цього зичливого листа, зараз — постригся в ченці...

Як добре, що наші предки так дбали про душу своїх заблудших ближніх! Яким широким руслом плило тоді життя! Як широко дихають груди, коли розгортаєш сторінки старих літописів, з такою — архаїчною формою, а такою модерною змістом мовою, порівнюючи з сухітничим патяканням сучасних гуманітаристів.

Другий гетьман, в своїм універсалі накликає своїх: перекинчиків, „отродков і отщепенців наших, для власних користей і приват своїх, о упадок отчизни недбаючи, яко ядовитої схидни стережіться”.³⁰⁾ В листі до кошового Лукаша пише Петро Дорошенко, що він теж того хоче, „жеби, як за его (Богдана) гетьманства, так і тепер, за моего уряду аби било едино стадо і един пастир”, але тут же додає ще щось, що було чимсь самозрозумілим в XVII віці і що напевно видається всім новітнім демократам, чимсь диким: коли ж, додає гетьман, тої єдності намовою не удасться привернути, — „чогож іж для амбіцій нікоїх братії вашої і нашої трудно било доказати іначей, теди мусілося на тое і воєнного употребити прогресу”. Цей другий істотний момент, санкції — є такий незрозумілий нащадкам тих велетнів, що навіть заглядаючи до маніфестів тих останніх, вони тільки підкреслюють і тільки розуміють їх першу частину — „во єдину волю, во єдину раду!”. Але яким способом ту єдину волю осягається — цього їм второпати не дано...

Драконськими способами підтримували тоді в збірності „думу і волю єдину”, не намовами, не поблажли-

²⁸⁾ С. Величко оп. cit. т. II стор. 31-4.

³⁰⁾ Універсал Стефана Криштофа з Острога і Остра Остриниці 1638 року. „Літопись” С. Величка т. IV стор. 142.

вістю, не потуранням. Добро „отчизни нашея” і караюча рука справедливости для „отродков і отщепенців” — ось були способи, так основно забуті нашим лібералізмом часів „відродження”.

Безмежно різними були і поняття патріотизму — в тих віках і в віці „відродження”. Те, що тоді звалось патріотизмом — тепер, на жаргоні драгоманівців, зветься „шовінізмом”. Те, що тоді звалось „отступництвом” — те, на жаргоні радикало-соціалістів, зветься „космополітизмом”. Ніби потоп ділить нас від тих часів...

Шовінізм — ось те страшне слово, той страшак, яким п'ятують драгоманівці всяку здорову любов до свого, всякий здоровий відрух ображеного національного почуття на безправний дотик ззовні. І як же ж інакше дивилися на той шовінізм наші предки! Царський Постишев другої половини XVIII в. на Україні, граф Румянцев, що був по скасованню гетьманства генерал-губернатором, нарікав на „малоросійських дворян”, що вони — „при всіх науках і в чужих сторонах обрацєніях лишилися козаками і заховали любов до своєї власної нації і солодкої отчизни, як вони її називають”, та що — „ся невеличка промада людей инакше про себе не відзивається, як тільки, що вони найперші на цілім світі, і що нема від них нікого дужчого, нікого хоробрішого, нікого розумнішого і що все, що в них, то найкраще”... Доки таким шовінізмом була перейнята Україна, доти вирощувала Орликів і Полуботків. Коли „розумнішою” (ах, російська культура!) і „дужчою” („все таки — шоста частина земної суші!”) стала уважати — за виразом Драгоманова „північну сестру”, тоді прийшли Кочубеї і Любченки і Винниченки

Цариця Катерина скаржилася гр. Румянцеву на „спостерігану в нім (в українському народі) внутрішню проти російського народу ненависть”.

І це було нормальне, і тим великі були наші предки.

Але К. Коберський в „Каменярях” (1936 ч. 6) бідкається, „що любов батьківщини люди розуміють так, що патріот мусить свій народ вважати ліпшим, мудрішим та більш вартним... Такий патріотизм (шовінізм) і не здоровий, і не оправданий”.

Хто в тих двох випадках, здоровий, а хто душевно хворий?

Що той „шовінізм” українського народу уважала за шкідливий — *для себе* — цариця Катерина, це зрозуміло. Але як розуміти, що його вважає шкідливим *для нас* радикал Коберський?

Чи не є він, разом з хмарою його однодумців, дійсно в пазурах якоїсь хвороби, що мутить їх розум і виявлює душу?

Той свій погляд, як на народ вищий, не як на „плебейську націю” (чим так пишався Драгоманов) одідичили українці часів Катерини від мазепинців і богданівців, які, в свою чергу, покликалися на своїх славних „предків” з часів князівської Руси. Коли Мазепа зрадився старшині з своїми замірами повстати проти Москви, старшина відповіла, що добре робить, бо вона „не знесе зневаги в землі своїй від народу, нічим від їх не кращого, але нахабного і готового на всяку наругу”.³¹⁾ Тоді дивилися ми на себе як на щось вище. Так само С. Величко пише про Україну під Московщиною, як його „отчизна терпить топтання і злобу”.³²⁾ Полуботок в розмові з Петром — пишається культурністю і славою свого народу, ставлячи його під кожним оглядом

³¹⁾ „Історія Русов” стор. 204.

³²⁾ С. Величко — „Літопись”.

над народом московським, в яким, в часи Олексія, „все ще було в стані ніби немовляти („младечествовало“) і виходило щойно з хаосу..., і майже з цілковитою марноті“.³³⁾

Ці вискази відбивають погляди тих кругів української суспільності, з яких вийшов дотичний автор. А ці погляди цікаві! В ті часи, коли суспільність, народ російський, керовані царським урядом *ще менше* мали до говорення, ніж в ХІХ, не кажучи вже про ХХ вік, — українці все ж таки *вважали своїм гнобителем власне отой цілий народ, не лише царат, не тільки сам режим*. Так само Богун випомінав „народові московському“ — що жив в „рабстві і невільництві“, що обходилися з ним, як з собаками.³⁴⁾ І як далекий цей шляхетний і такий природний патріотизм предків — це протиставлення народу народові, від „патріотизму“, нпр. В. Липинського, який називав москалів — „рідними братами по крові, духу (?) і культурі (?)“, а український народ і російський — „братніми націями“.³⁵⁾

Який zdeгенерований був його „патріотизм“ і „патріотизм“ Драгоманова, що теж мав нас і москалів за „близнят“. Або „патріотизм“ Микити Шаповала, що мріяв про Лігу народів східньої Європи, в якій українці могли би „віддати свою любов“ отому „братньому народові“, „старшій сестрі“. Це казали в часи, коли агресивність російського народу супроти нас виявлялася стократно яскравіше, ніж в ХVІІ чи ХVІІІ віках! У цій „еволюції“, коли від нормального протиставлення народу народові, перейшли наші батьки чи сучасники до протиставлення народу — лише певній часті московського народу, її режимові, виявляючи рівночасно свою любов до того цілого, чужого народу; в тім новім переконанні, що ми творимо одну цілість з мос-

³³⁾ „Історія Русов“ стор. 229.

³⁴⁾ „Історія Русов“ стор. 98.

³⁵⁾ „Хліборобська Україна“ Відень 1921 кн. 3 стор. 63.

ковським народом — власне лежало оте звиродніння нашого національного почуття, до якого воно дійшло від часів „дикого” козацтва, до „освічених” і „культурних” туманів з часів нашого „відродження”...

Читайте старі літописи і хроніки, і всюди знайдете поняття „отчизни нашея” — завше в протиставленню до Москви як до чужини. Оскільки взнесліше, модерніше, шляхетніше, більш людське було те почуття, аніж виплекане діячами „відродження” в XIX віці, які за свою вітчизну уважали не тільки Україну, але й „Схід Європи”, ССР, і тому подібні виплоди хворої уяви і скастрованої душі наших радикалів, соціалістів і хліборобів - „державників”...

І дійсно, тримаймо в свідомості оце предківське, розуміння патріотизму з одного боку, а з другого — викличім в пам’яті те наше поняття „патріотизму”, яким нас годують новочасні національні дегенерати. Ідеалом предків було — визволення їх „отчизни”, в тім виливався їх патріотизм, їх любов до рідного краю. В „культурної” людини XIX віку з табору ліберально-соціалістичного, інший вихід знаходить почуття любови до свого. Передусім — вона цього нормального почуття соромиться, і коли вже про нього доведеться заговорити, то — ніби вибачаючись — вона зараз додає, що люблячи своє, „не оставить і ко всій Руси любви” (М. Драгоманов), особливо до тої, північної, до якої предки мали не любов, а погорду. Але і того мало! Для такого „культурника” ідеалом є не розцвіт свого народу, а „братерське еднання всіх народів, зілляння всіх народів в один народ”. „Справжнє щастя” — соціалісти думають лише про „щастя” — дасть лише „правдивий космополітизм”, щоби „злитися в одну братерську сім’ю народів”, „в один майже народ”, „як брат з братом”³⁶). Коли про таке „братерство” говорять, ска-

³⁶) Григорій Наш — „Мораль” СПетербург 1912 стор. 187-9.

жім, москалі — вони знають, що роблять, бо в них це значить російська нація, що поглине всі інші. В них такі розмови — це вияв інстинкту підбою, агресії, завоювальницьких намірів. Але коли про це говорить нещасний Гр. Наш із малоросів, доводячи, що сильний народ „мусить помагати слабшим”, себто нам, коли всі мають злитися в одну націю (там же стор. 190) — це кретинство. Так само, коли в ту саму нуту вдаряє незабутній Михайло Драгоманов, коли бездарно віршує:

*Ти, русин північний, один із всіх братів
Велике зложив господарство,
Нехай же та сила послужить на поміч
Слабшим братам у слов'янстві.³⁷⁾*

Для одної прихильниці драгоманівщини, патріотизм, який ісповідували Полуботки й Велички, напевно видається якимсь „людоненавистничтвом”. Звеличниця Драгоманова сумує, що „останніми часами патріотизм робиться в нас словом, якимсь неприємним для поступовця, в яким лунає традиційний егоїзм кожного народу і яке протиставляють братерському інтернаціоналізмові та загальному пацифізмові”. Тому радить відкинути цей новий, ненормальний патріотизм і прийняти інший, „шляхетний”, от нпр. патріотизм... Рабіндраната Тагоре. Не „ідолопоклонний культ нації до себе самої”,³⁸⁾ який разив і графа Румянцева, в наших предків, які ще не закоштували тагорівської і драгоманівської „мудрости”.

Цей „новий” патріотизм, який несуть наші соціалісти й радикали, є м. ін. близький не лише патріотиз-

³⁷⁾ гл. про це докладно М. Мухин — „Драгоманов без маски” і „Більше світла”.

³⁸⁾ Софія Русова — „Рабіндранат Тагоре виховник” Праці Укр. Високого Педагогічного Інституту ім. Мих. Драгоманова в Празі. „Науковий Збірник” т. I. під загальною редакцією д-ра Василя Сімовича Прага 1929 стор. 301-2.

мові Тагора, але й патріотизмові Льва Толстого, бо він же уважав, що „патріотизм є в наш час почуття неприродне, нерозумне, шкідливе, що спричиняє велику частину тих нещасть, від яких страждає людськість”.³⁹⁾

Це властиво і є патріотизм нашої дувової „верхівки”, отих „культурних” інтелігентів минулого віку, який і досі покутує в запаморочених мозках радикально-соціалістичної, чи ліберальної нашої „еліти”. Але отой „новітній”, інтернаціоналістичний і пацифістичний патріотизм, оте звиродніле почуття ХІХ віку — наказують нам шанувати як наші „традиції”! Якраз за те на нас накладаються, що гидимося такими „традиціями” часів упадку; за те, що прагнемо завернути нашу ментальність до великого минулого, коли люди жили нормально, думали нормально, відчували нормально; коли патріотизм — був патріотизмом, а не космополітизмом; коли нація була нацією, а не „всенацією”; коли любов до свого була любов’ю до свого, а не — водночас — до чужого і ворожого.

Тут нема вибору, ні погодження. Або — патріотизм наших предків, або — „патріотизм” Тагоре, Толстого, Липинського, Винниченка, Шаповала і графа Румянцева, — всіх отих, які той нормальний патріотизм, що ми хочемо воскресити з минулого, обкидають болотом; всіх тих, яким цей наш патріотизм заносить „ідолопоклонним культom нації”, „неприємним для поступовця”...

„Ідолопоклонний культ нації” називають ще наші „патріоти” типу Толстого — „зоологічним націоналізмом”. Що розуміють вони під цим не так страшним, як глупим означенням? „Зоологічним націоналізмом”, на їх думку, перейнятий всякий, хто нпр. не зятягається

³⁹⁾ Л. Толстой — „Патріотизм і уряд”.

до спільного фронту з Москвою чи з сіонізмом; хто не тремтить з захоплення на сам звук імені Пушкіна; хто не співробітничав в „Н. Шляхах”. „Зоологічним націоналістом” є всякий, хто каже, що живучи між вовками, не можна мати зубів і вдачі корови, або що в злодійським селі не накладають на сторожевих псів намсрдника. Хто так думає, той, на їх думку, проповідує „щастя ножа” і приносить ганьбу „нашому культурному і гуманному століттю”. Така їх „традиція”, яку вони хочуть прищепити нашому вікові, вікові війн і революцій.

Для наших бубнів людяности, всяка людина нашої породи це не чужинець, а — брат. То лише „націоналісти звертали всю причину лихого стану українства на „ворожих сусідів”, раді були зачіпати їх... Напроти, ми (космополіти — Д.Д.) думали, що народу... чіпати нічого, а з демократично-прогресивними елементами в них навіть треба дружити”. До всіх слов'ян треба „ставитися з любов'ю”, забути „нікчемні свари”. Рацію мав індуський мудрець Тагоре, що — „ті що обдаровані міцною силою любови, що мріють про духове об'єднання, що мають найменше ненависти до чужинців”, ті переможуть в житті і гратимуть „провідну роллю в майбутнім”, тим усміхнеться доля. І навпаки нетолерантні — зійдуть на пси.⁴⁰⁾ Така була думка їх всіх, того чесного товариства гуманістів, від батька і вчителя почавши, а скінчивши на епігонах — Коберським та письменникам з „Громадського Голосу”, „Впереду” й інших червоних чи рожевих часописів... Хто цієї любови до всіх друзів і недругів не має, той — вирід серед українства, той „кривавий романтик”, той хоче повести наш народ „на звірячі шляхи”, для яких

⁴⁰⁾ Праці Укр. Вис. Педаг. Інституту ім. Драгоманова „Драгоманівський збірник” Прага 1932 стор. 2, 18 і ін. Там же „Збірник” т. I 1929 стор. 303.

„не може бути ґрунту в моралі та психіці українського народу”.⁴¹⁾

Люди, переповнені тою „кривавою романтикою”, це — „тупоумні міщухи” і в них „хамський рух” воскресив „звіринні інстинкти”,⁴²⁾ від яких — хай доля хоронить наш народ...

За цим блеянням одвертих чи закаптурених драгоманівців, не один готовий забути, що в цім крику нема ніякого „поступу”, ані „гуманности”, є лише звичайна овеча мудрість. А ще до того — мудрість, яка нічого спільного не має з мудрістю наших предків перед часами „відродження”.

Бо предки ті зовсім не дивилися на світ, як на рай перед прихопадінням. А коли й були „обдаровані міцною силою любови”, то її вистарчало лише для своєї породи. Вони зовсім не уважали, що братерство є завжди на місці. Навпаки, не раз уважали, що глупо давати „стерегти шулікам голубів”. Вони думали, що „еднати вівці з вовками на одній луці, це всупереч самій природі і здоровому розмислові”. Щождо заповіді чоловіколюбства Тагоре та його наших епігонів, то предки воліли „в разі конечности, ліпше впасти в руки Божії, ніж в руки людські”...⁴³⁾ Ні до людей, ні до людоців, ні до людськості особлившого довір'я не мали.

Взагалі і під тим оглядом було провалля між їх світоглядом і світоглядом „відродженого” українства ХІХ віку. „Нова Україна” — орган соціалістів-радикалів з-під знаку М. Шаповала, писала: „любити свій край, рідний край... ще була зрозуміла річ” (не природна, не приказ сумління!). „Але з сього не виходить, що треба було з погордою, або з ненавистю ставитися

⁴¹⁾ „Діло” (стаття О. Саліковського) ч. 15 1924.

⁴²⁾ „Вперед” Львів травень 1933 стаття Вол. Темницького.

⁴³⁾ „Исторія Русов” стор. 18, 139.

до інших народів". В. Липинський вчив, що, визволяючи наш нарід, мусимо йти разом з Москвою, не проти неї! „Драгоманов думав, що треба любити свій народ поруч із другим, а не проти другого" (соціалістичний Гаркун-Задунайський тої самої думки на цей предмет, що і Румянцев-Задунайський). „Так само, як ми любимо свій дім, свою сім'ю, свій спосіб життя, але це не примушує нас ненавидіти те все в інших людей",⁴⁴⁾ — твердили вони. І в консеквенції — як же ж хутко схиляли шию, як прудко вирікалися любови і до свого дому, і до свого способу життя, коли міцна сила московської півночі наказувала їм свій, чужий їм, спосіб життя — уважати за власний і „рідний". Любов до свого, яка була тільки „зрозумілою річчю", а не позарозумовою пристрасстю, — хутко вистигала... А любов „свого поруч із чужим" як же ж прудко доводила до заміни свого на чуже...

Оскільки більше відпорности під тим оглядом мала філософія прадідів наших. Коли по одним невдалім нападі турків на Січ, гори яничарських трупів залягли кошовий майдан, їх рішено було — спалити, „бо на побитих... трупах кунтуші всі були в одній крові бісурменської аки омочені... І еслиби їх хто похотів знімати", тоби мусів „руки свої тим сквернити".⁴⁵⁾

Але для Шаповалів, Григоріїв, Винниченків, і навіть для Липинського, московська сила — це були заблудші брати. Треба переконати їх — і вони отямляться.

Якою ж засадничо іншою, засадничо неїдилічною була філософія прадідів, що цуралися контакту з невірними! В їх навернення не вірили запорожці, вірили в їх витереблення чи унешкідливлення. Це були — „безбожні агаряни" з нашої минувшини. Це були „про-

⁴⁴⁾ „Нова Україна" Прага 1922 ч. 13-15.

⁴⁵⁾ С. Велико ор. cit. т. II стор. 363.

клятий і безбожний Ногай”, „проклятий і безбожний Шелегуба”. Це були зненавиджені насильники, не за-
сліплені брати, яких треба наумити.⁴⁶⁾ І нікому з наших
предків, що змагалися кривавим змагом з тими яничар-
рами і агарянами не згірш, аніж наше покоління з
большевиками, — і в тямці не було любити свій народ
не „проти” тих Ногаїв і Шелегуб, а „поруч з ними”!
Нікому з наших предків і в голові не змістилося б, що
можна було інакше, як „з погордою, або з ненавистю
ставитися” до тих наїзників...

Це нове наставлення до братів Шелегубів („братів-
пролетарів”, „братів-хліборобів”) приніс щойно наш
звироднілий ХІХ вік з Драгомановими і іншими апос-
толами нашого „виродження”...

Драгоманов і драгоманівці не розуміли, не знали
категорій — „свій-чужий”, не розуміли, що від не свого
нема правди. Вічно чекали з далекої півночі, коли не
політичного (на це їм було „наплювать”), то соціаль-
ного „визволення”, за яке багато прощали наїзникові.
Не раз просто кликали його до себе...

І як же ж, знову інакше дивилися на ці речі далекі
пращурі! В „Похвалі кагану Володимирові” казав то-
дішній проповідник: „не наведи на нас напасти... Не
предай в руки чуждиїх, да не прозветься град твій плі-
нен і стадо твоє пришельци в землі несвоїй (пригаду-
ється Шевченкове — „на нашій, несвоїй землі” — Д.Д.),
да не прерікут страни: где есть Бог їх?” Жахом напов-
няла серця пращурів гадка про навалу „чуждиїх”. Во-
ни знали, що за „чуждими” йде і їх Бог, перед яким
мусіли б схилити коліна; що „чуждїї” не приносять
визволення, лише обертають підбитих в народ без свого
Бога, без своєї правди, і без своєї землі.

⁴⁶⁾ „Літопись” пер. Коструби т. II стор. 89.

І ці категорії — Бог, своя правда, своя земля, стали чужими новітнім апостолам космополітизму, злиття народів, „всенациї” і всеогортаючої любови! До якої дегенерації допровадив здорову душу нашого народу проклятий вік нашого утадку!

Новітні гуманісти ворожать наглу загибель всім тим, що „лише зміцняють і розвивають свої бойові інстинкти, свою нетолеранцію”.⁴⁷⁾ Але „зоологічний націоналізм”, те „хижацтво”, яке вони виклинають як кару небесну — за давніх часів не було це ніщо інше, як нормальна постава всякої одиниці, всякої породи у вічнім змагу за своє місце під сонцем. Ось як дивився на такі речі проповідник великого князя Володимира: він хвалив його, цього напrawdę великого володаря, за те, що „підбив під себе сусідні краї, одні миром, а непокірні мечем...”⁴⁸⁾ Як політично-територіальну, так скріплював він, виковував і духово-релігійну єдність своєї країни, запроваджуючи християнство. А в „Поученні дітям” оповідає Мономах про війну з сусідніми ордами: „повоєвал до Лукомля... На Десні изимахом князя Асадука и Саука, и дружину их избиша... И на ту осень идохом з Черниговци... к Міньску, изіхахом город і не оставихом у него ни челядини, ни скотини... Идохом в Білі Вежи, и Бог ни поможе и святая Богородица, избиша 900 половець, ...а два мужа толко утекоста”. Треба було й собі вовком стати, бо з *вовками довкола жилося*: „и внидохом на святого Бориса день из Чернигова, и іхахом сквозі полки половечскіі і облизахуся на нас аки волци стояще, и от перевоза и з гор”. Правда, „Бог и святий Борис не да им мене в користь, неврежени доидохом Переяславлю”, але тому „неврежени”, бо знали вовки половецькі, що з ще груб-

⁴⁷⁾ Праці Укр. Вис. Педаг. Інституту ім Драгоманова т. І стор. 303.

⁴⁸⁾ М. Грушевський — „Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII вв.” Київ—Львів 1912 стор. 66.

шою звіриною від себе мають діло...⁴⁹⁾ Не з скарлуватілими нащадками тих наших стародавніх лицарів.

В ті часи не „толеранція” була законом, а відплата. Князь Володимир казав (1152): „оже буду жив, то любо свою голову сложаю, любо себе мццю”. Засадою Сірка супроти татарів було — „вет за вет”. За кривди, заподіяні ординцями Україні, ніс „огнем і мечем” — „отмщение хану і цілому Криму за турбації, зневаги і шкоди”. А взявши в полон „тумів”, потатарчених українців, наказав, як верталися до Криму, „всіх без жадного пощаденія на голову вибити й вирубати”, уважаючи, що так було б і для них краще, „нежелиби-сте міли в Криму между бісурманами розмножатися на наши християнскіи молодецкіи голови”.⁵⁰⁾

Взагалі в ті часи інакше, аніж в ХІХ віці вірили в справедливість Божу. Тепер, слова „Мні отмщение і аз воздам”, толкуються в тім сенсі, що не людська це справа, а Божа, а як Він зробить — Його річ. Тоді думали інакше. Тоді вірили свято, що ніякий гріх не мине насильника, що „аз воздам” це не пусті слова, що вони колись таки здійсняться і то, як нпр. думав Мономах, руками людей, яким „поможе Бог і пресвятая Богородиця”. Оповідуючи про катування українців москалями по Полтаві, в Лебедині, автор „Історії Русов” пише: „ежели по словам самого Спасителя... „всякая кров, пролитая на землі взищеться от рода сього”, то „якіж взыкания належаться за кров народу руського, пролитую... до сього дня”, до часів Меншикова і Петра (ст. 213). Коли той сам кат його народу, підніжок Петрів, Меншиков, попав в неласку і на заслання, автор „Історії” каже, що це „помянена бисть перед престолом Всевишнього кров многих мертвеців, не-

⁴⁹⁾ „Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская” Відень 1854 стор. 277-9.

⁵⁰⁾ М. Возняк — „Старе українське письменство” стор 372 і наст.

повинна тролитая на Руси”, це „изли Бог чашу гніва свого на главу убійци і на дом його” (стор. 232). Величко уважає, що коли на Україні з’явився великий муж, що карав насильство і кривди і несправедливості, то це „милосердие Божие”, побачивши „свише на такій невинній терпінія”, того мужа „во отмщение оних всіх бідствій определило”.⁵¹⁾ Мученики тих часів це не були мученики теперішніх сторонників Тароге і Толстого — паралітики на роздорожжю. Це були мученики, які „невинно пострадавшіі, вопіють... із пробів своїх, жадаючи за кров їх отмщения”.⁵²⁾

Як ріжнилася від них ментальність тих толстовців з-під знаку соціалізму чи радикалізму, які проповідували не свободу Сірка, Мономаха, Величка, автора „Історії Русів”, лише свободу індуського святого, „правдиву свободу без ніякого ворогування, яке доводить до війни”; свободу, оздоблену „пробудженою свідомістю, яка ставить народ понад усякі обиди і знущання”, змушує його не звертати на них уваги. А коли й бути патріотом, то того „шляхетного” патріотизму, якому не вільно „переходити у войовничий” патріотизм⁵³⁾ і який „виявляється в тихому стражданні”.

Взагалі сучасні проповідники „гуманности”, „людяности” проклинають „завойовницький дух” і „отмщение”. Бо й що з нього вийде? „Чи справді завойовничий дух є необхідний, щоби націю удержати в стані свіжости, гарту і здоровля?” Зовсім ні! Народи переняті таким духом — зле кінчили, або скінчать (автор того певний).⁵⁴⁾

Бо культ „завойовничого духа”, культ „сильної еліти”, повчали вони, — лише „тим самим скріплюють ту силу, що наступає на наше ж народне жит-

⁵¹⁾ „Літопись” С. Величка т. IV стор. 305.

⁵²⁾ „Історія Русов” стор. 63.

⁵³⁾ Праці Укр. Педаг. Інституту т. I стор. 297, 303.

⁵⁴⁾ К. П у ш к а р — „Націоналізм” Львів 1933 стор. 33, 34

тя”.⁵⁵⁾ Отже — удаваймо мертвих, втягнім в себе па-зурі, або ще краще даймо обстригти їх і аж тоді все буде в порядку! Не викликаймо вовка з лісу. „Наше народне” життя”, на їх думку, потече тоді молоком і медом!

„Реальних питань життя не дасться вирішити са-мою фразою про „національну етику”, або „інтерес на-ції”. Співжиття людей і цілих народів мусить отже регулюватися якимись іншими засадами, які й зовемо „етикою”... Правда, деякі етичні кодекси „мали на дум-ці лише громадян свого племені, а відносно інших, „варварів”... радили примінювати засади „національ-ного” чи конфесійного егоїзму. Але нема ніякого сум-ніву, що нині це вже пройдений шлях, до якого нема повороту і що навіть у сферу міжнаціональних відно-син... вкочуються нові етичні норми, загальнолюд-ські”.⁵⁶⁾

Конкретно? Конкретно, наприклад, — не вільно ніяким способом — супроти Леніних і Постішевих по-слугуватися якоюсь окремою „національною ети-кою”, або — ще гірше — „національним егоїзмом” 40-мільйонного тиранізованого народу, неначе супро-ти якихось „варварів”! Це було б негуманно і не по-людськи. Треба знайти *спільні з ними* етичні засади — і на їх підставі вже з ними порозумітися.

Хто ж несе ті „нові етичні норми”? Їх носієм є в першій мірі соціалізм.. Очевидно, він „ще кволий, в устах членів пануючих націй, він часто-густо „обтя-жений ще імперіялістичними навичками попередних поколінь”, але це нічого, він вже „викристалізовує свою ідеологію щораз більше і є на добрій дорозі до того, щоб вибороти авторитет засадам загальнолюдської

⁵⁵⁾ там же стор. 74 примітка.

⁵⁶⁾ там же стор. 126.

етики в практичному житті”.⁵⁷⁾ Отже, не спішімся, по-можимо Сталінові, Блюмові, Адлерові викристалізувати в собі „засади загальнолюдської етики”, повчимо їх, переконано їх, але, на Бога, не засвоюймо їй собі ту „етику людодів”, яка лише компромітує нас перед „культурним світом”!...

Це може видатися пересадом? Але так не є. Цей мотив повторяється стало в „новітньому” українстві — від Драгоманова через С. Єфремова і українську пресу часів між першою (1905) і другою (1917) революціями в цараті, через „Украинскую Жизнь”, аж до останніх писань на еміграції Винниченка, Шаповала, або — отих радикалів, з яких наймаркантишого я оце цитував... Це люди, яким не допоможе ніщо; це люди, яких мозок наскрізь пережертий пранцями „людяности” і „гуманности”; це люди, яких „наука” своїм труп’ячим сопухом затруїла наше духове життя в минулім віці, затрує його ще й нині, яка в’ялить в нашій окруженні все пишне, здорове, гарне, що стріляє високо в небо.

Все в них просто — в людей цієї заячої психології. Все залежить від того, щоб зробити людей (і ворогів) „делікатнішими, добрішими, справедливішими, примусити їх думати не тільки про себе самих”. Про це дбає — чудесна фея-чарівниця — наука. Вона ж — „доводить до поступу в відносинах поміж народами та в порядках громадських і державних”. Коли є на світі насильники, Аттілі, Тамерляни, Петри і Катерини, Сталіни, — це нічого, це минеться, бо „науковий поступ... переминає на ліпше і духову природу людську” і підносить людей „понад старе життя, близьке до звірячого”.⁵⁸⁾ Лише без „національного егоїзму”, бо сполохаєте непотрібно чулі серця новітніх Петрів і Катерин,

⁵⁷⁾ там же стор. 126.

⁵⁸⁾ Григорій Наш — „Мораль” Петербург 1912 стор. 154-5, цитата з Драгоманова.

які під впливом науки і соціалізму вже „на добрій дорозі” признати над собою авторитет загальнолюдських етичних норм! Їх „духова природа” переміниться „на ліпше”, і так — повільно, але певно — ми дійдемо „до поступу в відносинах між народами та в порядках громадських”...

Ось була та гуманна філософія, яку несло нам ХІХ століття. Ось був той світогляд, який і досі покутує в головах його жалюгідних епігонів.

Коли ж ви думаєте, що цитованих вгорі взірців того кретинізму не можна перевищити, то помиляється...

Одним з божків сучасного й минулого радикалізму був Михайло Павлик. З нагоди його ювілею його прихильники писали про нього, що стоїть він, немов „великомученик народу і синонім героїзму” серед „всіх великих людей в ряді, який починається Ісусом”. Сам про себе, з характеристичною демократам скромністю, писав, що має в собі „остре почуття правди, лагідність і завзятість, делікатність і добрість”. Був великим поступовцем і в своїм творі „Ребенщукова Татяна” висловив думку, що ліпше було б, коли б люди не брали церковних шлюбів, а „парувалися як птахи”...

І ось цей геній дає засадничу, наскрізь перейняту загальнолюдською етикою, відповідь на питання, — що робити, коли всякі „варвари”, оті Петри чи Аттілі, „не послухають голосу науки і не змінять під її впливом своєї духової породи”? Що тоді? Може, як Величко, або автор „Истории Русов”, або стародавні князі, чи інші „варвари” — приректи їм помсту? Але де! Наш лагідний гуманіст і сторонник пташиного парування, відповідає інакше. Згідно з цілою філософією свого радикально-соціалістичного оточення, він віщує, що тоді тим ненаверненим гіршникам *треба прощати!* І покликається на себе, що теж „прощає своїм просвіченим землякам не лише тяжкі кривди, заподіяні ними

мені, але простив я моїм просвіченим землякам *навіть тяжкі кривди, заподіяні моему народові*".

Цитуючи отсі слова, Франко з'їдливо додає: „Се вже справді верх гуманности, до якої не підіймався навіть сам Христос, бож Він простив тільки тим, що мучили Його, а тим, що кривдили брата, обіцяв тьму кромішну і безплатний опал в вогні вічнім”.⁵⁹⁾ Так „хочай коротко, але велми прикро й досадительно”, як сказав би Величко, пише Іван Франко про радикального божка і його „етику”.

Навів я цей уступ не як жарт. Цей „жарт” драстично характеризує те духове підложжя, з якого вросли наші корифеї „поступу” і „вселюдської справедливости”, що „традиції” моральних сифілітиків прагнуть прищепити здоровій нації.

Порівняйте всепрощаючу дурійку Павлика з такими словами князя Ізяслава з XII віку: — „Аби Бог дав здоровля, а месть буде”, і побачите ту духову прірву, яка ділить дві епохи, дві традиції. Люди тої старої епохи надіялися не на „науку”, не на „поступ”, не на злагіднення звичаїв, не на наумлення Аттіл, чи уморальнення „поганих половців”, не на загальнолюдську етику, лише на власну духову і фізичну силу. Механізм цієї сили в житті не був для них чимсь аномальним, лише законом даним життю Богом. Вони твердо вірили та ісповідували (бо це „признает умный всякий”), — що „всякое творение” „має право боронити свое буття, власність і свободу” та що „на те йому і дані самою природою, або Творцем його достатні знаряди або способи”⁶⁰⁾, щоб їх удосконалити, щоб стати самому відпорним.

А Величко пише: „колиж если безсловеснії звірі, будучи в запертю, при всякім довольстві от господ сво-

⁵⁹⁾ І. Франко — „Михайло Павлик” 1905 ЛНВісник стор. 160 і наступ.

⁶⁰⁾ „Исторія Русов” стор. 111.

їх, *натуральним правом* звикли все те довольство уничтожати, і всяким способом, вожделинної собі ищучи свободи, яритися і устремлятися на їх, господ своїх, то *кое диво і кий гріх*” — коли подібне зробить в потребі людина?⁶¹⁾ А всім противникам „зоологічного націоналізму” радимо прочитати слова одного з найбільших людей, якого видала наша земля: „всі народи боронять життя своє і свободу, і звірі, і птахи роблять те саме. На те Бог дав їм зуби і пазури”.⁶²⁾

Є народи-пани і народи-плебеї, або як цих останніх зве Шпенглер, феллахи. Шевченко їх означає теж своєю назвою. Плебеїв — називає „свинопасами”, „гречкосіяями”, народи-панські — „лицарськими синами”, „козаками”, як особливий людський тип, створений панувати, не *над* кимсь, а *на* своїй землі; бути суб'єктом життя, не його об'єктом, не глиною в чужих руках, не „сміттям” і „гряззю”. Мотивом чину цього типу людини, була „слава”, і її здобуття. Мучить її найбільше не економічна „кривда”, а відібрання свободи, зганьблення, те, що „у ярмах лицарські сини”.⁶³⁾

Цей поділ на „лицарів” і „свинопасів” серед народів, на аристократів, панів і плебеїв — *не є поділом класовим, соціяльним, лише — психологічним, типологічним*. Кожний народ представляє, в певній хвилині, його провідна верства. Вона може складатися — з касти жреців, фєвдалів, дрібної шляхти, бюргерів, або „селянсько-робітничої” бюрократії, — це все одно. Напр., напередодні великої революції, 1789 р., знуджена

⁶¹⁾ „Літопись” С. Величка т. IV стор. 144.

⁶²⁾ М. Костомаров — „Богдан Хмельницький” т. I стор. 276.

⁶³⁾ пор. Д. Донцов — „Козак із мільйона свинопасів” 1935 Вістник стор 369.

пануванням і спрагнена матеріальних утіх, французька февдальна аристократія — хилилася вже до феллахського типу. Так само козацька аристократія на Україні — виразний аристократичний тип за Богунів і Дорошенків стає типом плебейським за панів Халаявських і Довгочхунів.

Щоб розрізнити ці два типи, ніщо не є таким добрим пробним каменем, як їх відношення до суспільно-політичного ідеалу. Плебея — пізнаєте по його тузі за „соціальною справедливістю”, за рівністю (хочби під тираном). Пана — пізнаємо по його тузі за свободою, все одно якою ціною. Любов селян до „батюшки царя”, який їх охоронить проти панів, або старшин — це любов плебея. А луна її бренть у звеличенні царату Драгомановим, у припаданні наших соціалістів до ніг більшевицького царя, що „все ж таки зробив дещо позитивного на Україні” („Трудова Україна”). Плебея — пізнаєте, особливо, і по тім, що він недоцінює значення політичного власновладства...

Цей суто „свинопасівський” світогляд цілком опанував нашу ліберальну інтелігенцію минулого віку. Навіть історик Костомаров уважав державу передусім за знаряддя насильства, вона повстала як „плід завойовань”.⁶⁴⁾ Відомо, що антидержавний, наскрізь анархічний ідеал проповідував і Драгоманов. Антидержавний характер носить і концепція Липинського — „трох Русей”. Все, що було сполучене з вищою формою народної організації — з державою, уявлялося тій нашій інтелігенції як прояв насильства; їх разив „інстинкт державного насильства”, натомість вабила мрячна утопія „народоправства”.⁶⁵⁾ Так і „в історичній концепції Грушевського, змагання до витворення власної держави й вза-

⁶⁴⁾ І. Крип'якевич — „М. Костомарів” 1925 Львів „Стара Україна” V.

⁶⁵⁾ Д. Дорошенко — „Огляд української історіографії” Прага 1923 ст. 175-6 примітка про П. Житецького.

галі державницькі стремління, стоять на другому пляні супроти стремлінь народних мас досягти максимум задоволення своїх соціально-економічних інтересів". Він уважав, що „соціально-економічну і національну еманципацію українського народу можна осягти і в межах чужої державности (російської і австрійської)", тому „він мало цінить державні змагання українських князів та гетьманів і осуджує їх", поскільки вони „вимагали жертв" від мас народу. Грушевський сам признається, що „був вихований в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-методіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і влади, вина лежить по стороні влади... З тих принципів виходить проф. Грушевський... в оцінці рухів українських народних мас.. і виступає проти власних князів — як ось його погляд про рух „татарських людей" XIII ст. проти короля Данила".⁶⁶⁾

Ці ж „висновки" допомогли йому піти назустріч новим „татарам"—большевикам в 1919 році, піддавшись їх обіцянкам. І не була це якась „людська помилка", не якийсь несподіваний скок в гречку, — це впливало, як бачимо, з його загального наставлення, з цілої психіки... Люди тої психіки думали, що й чуже татарське військо могло принести визволення нашим древнім „болоховцям". І, паки і паки, оскільки інтелігентніший, і мудріший був автор „Історії Русов", що писав: „всякий народ повинен мати своїх воїнів, щоб поручити свою долю і безпеку не чужоземному, а своєму воїнству", а доручати ту безпеку і долю ординським воякам — це все одно, „неначе приставити шуліку стергти голубів, а вовків — овець" (ст. 18).

⁶⁶⁾ там же стор. 190-91.

Радикал Пушкар перестерігає „перед пересадним надаванням державі, як такій, завеликого значіння в житті народів”, мовляв, обійдеться й без неї.⁶⁷⁾

Ненависть до козацької епохи, одної з найбільш блискучих нашої історії, поділяють всі сучасні феллахи-інтелігенти, починаючи від новозорянців і кінчаючи — радикалами. Козацька доба для „Нової Зорі” — є „періодом найгіршої анархії”. Шельменко-денщик, що надає тон „Новій Зорі” — так ненавидить ту нашу добу, що хвалить погромницю козацтва, московську царицю Катерину, бо „дариця Катерина зробила велику прислугу українському народові, зруйнувавши руїницьке гніздо розбишацтва на Запоріжжі. Тут наш поет Тарас рішуче помилявся, думаючи, що вона „доконала вдову-сиротину”...⁶⁸⁾ Стаючи в позу культурника, споглядаючи згори вділ на хлопа „Тараса”, д-р О. Назарук навіть не підозріває, яким правдивим аристократом, порівнюючи з ним, типовим, в сенсі Шевченка, „свинопасом” — є геніяльний автор „Кобзаря”...

Тої самої думки на державницькі змагання тримається і другий „гречкосій” Микола Шаповал. Вже на еміграції, він хвалиться якто він „писав ще в 1913 р.: „у нас нема предків, гідних пошани... Ріжні хами-розбийники, гетьмани... Культуру наших предків, ...сміло кидаємо в піч”.⁶⁹⁾ Ще одне осляче копито!

Так само проповідують і наші ріжні Тагори. Наші князі — були „насильники і чужинці”. Натомість ціла симпатія їх лежить по стороні „бродників”, які в XIII віку „допомагали татарам супроти русинських князів” (термінологія „русинський” — не з краківського „Курерка”, а з книги „українського соціологічного інституту в Празі”). Всі їх симпатії лежать не по стороні будів-

⁶⁷⁾ К. Пушкар *op. cit.* стор. 60.

⁶⁸⁾ „Нова Зоря” 1933 ч. 34, 1936 ч. 42.

⁶⁹⁾ „Українська Хата” Київ 1913 стор. 305-6.

ничих княжої Русі, а по стороні „болоховців”, які „краще згоджувалися визнати владу татарську, аніж владу чужого (?), важкого їм Данила. „Болоховці” це були — не наволоч, не голота, а „свободолюбні елементи”. І всю цю саламаху пише під заголовком „Українська національно-державна традиція” п. Никифор Григоріїв, апостол нашого феллахства, persona grata, і сталий співробітник радикального „Громадського Голосу”.⁷⁰⁾ Бо коли Данило приносив тверду руку і вимагав твердої дисципліни, татари — приносили „свободу”, подібно, як і большевики, за якими теж і з тих самих причин, пішли новітні „болоховці”, Винниченки і Грушевські... Кінець, очевидно, скрізь був однаковий — „татари” жорстоко поглумилися з „болоховців”, але що спілка з татарами не дає соціального визволення — цієї науки „болоховці” витягти не могли...

А за ними ще й ще! В повній згоді з новозорянцем виступає й радикал, якийсь *Р. Літописець*, який шкалює пам'ять великих будівничих княжої Русі в „Громадськiм Голосі”. Не можна ж допустити, щоб діяльність тих будівничих „ідеалізували”! Бо серед них панувало „братовбивство”, вони „нищили народ” і взагалі були представниками „середньовічної реакції”, а на війні були такі жорстокі, що палили міста і „рубали у пень” трудящий народ і вояків противника. Ті, що будували нашу державність, були просто злочинцями, які ніяк не хотіли запровадити „новий лад правди, справедливості і волі”. Правда, сам наш „Літописець” мусить ствердити, що „наші князі були такі самі, якими були тоді всі інші князі і в інших народів”, але коли наш нарід досяг якогось рівня культури, то це зовсім не завдяки тим князям, але „всупереч злочинній роботі тих князів”, тих „хамів і розбійників”, всупереч вся-

⁷⁰⁾ Український Соціологічний Інститут в Празі „Народознавство” I—III, 1931.

ким Мономахам, Ярославам, Мазепам і Хмельницьким...⁷¹⁾ Ці князі — це були фєвдали, драпуги й нероби, які лиш пили, гуляли, непотрібної „слави добували”, марнували народне добро на палаци, фортеці, собори і армію (такі були прокляті мілітаристи), різалися з половцями й печенігами (такі були захланні імперіялісти), не даючи працювати трудящому народові.

Отже, територіяльне об'єднання нашого народу, його оборона перед кочовиками, уможливлення мирної праці плугові орача, епоси про полк Ігоря та інші, які постали на тлі їх воєнних походів, величні церковні будівлі, християнство, наша „латина” — церковно-слов'янська мова, що вперше — разом з Церквою — об'єднала націю в один організм, пам'ятки нашого письменства, спомини терпінь і змагань — все, чим ми живемо досі, що нам всякими способами прагнуть, але не можуть, видерти противники, все, що зробило з нас націю і без чого ми нею не були б, це новітні „хами і розбійники” називають сміттям, яке треба кинути до печі!

І чим це замінити? Наукою кретинів, що воюють з „ідолопоклончим культом нації”, славлять царицю Катерину, поборюють „інстинкт державного насильства”, проповідують „любов до північної Руси” і мудрість смирних індусів; наукою тих, що радять „стати понад усякі обиди і знущання”; які кажуть, що патріотизм має „неприємний для поступовця” присмак, які пропонують знищити, як „реакційну”, концепцію боротьби за існування, а запровадити натомість ідею, що з „демократично-прогресивними елементами” інших народів „треба дружити”... Собі ж вистане плекати „літературу, національні пісні, національні гимни, національні обходи, одяг, улюблені краски, потрави і ін-

⁷¹⁾ „Громадський Голос” 1938 ч. 3, Р. Літописець „Які були способи діяльності в нашій середновічі?”

ше”.⁷²⁾ Ковбаса, чарка, гопак і вишивана сорочка, — як ознаки правдивого, не хижацького патріотизму!

Грушевський радив пробачити большевикам „неодно з того, що нам боком вилазить”, бо були вони „завзяті оборонці трудящого люду”... „Пробачити неодно” — між іншим і зрабовану державну свободу, яка була річчю, в їх очах, *другорядною*. А триста літ тому казав проповідник Касіян, в промові на похороні Сагайдачного: „*Найбільшою річю між всіми — суджу вольність!*” В тім — суттєва різниця цих двох родів людей!

Той сам прихильник татарських людей, і „все-нації”, соціяліст Григоріїв-Наш, пише — „чия земля, того й держава. Тому — (під час революції 1917 р. — Д.Д.) — українські народні маси йшли не за гуртком консерватистів, що бундючно звали себе „самостійниками”..., а йшли за соціялістами”. Тому „не цікавилися тим, хто буде на Україні королем — українець, москаль, чи німець — а цікавились тим, кому буде належати земля, фабрики і т. п.”⁷³⁾ Ці слова, соціялістичного „вченого”, зраджують світогляд найтемнішого неписьменного мужика, в найбільш культурно занедбанім селі! І вони є типовими для наших інтелігентських плебеїв! Де ж могли ті „свинопаси”, як їх духових предків звав Шевченко, тямити, що „не чия земля, того держава”, а навпаки, як це показали хоч би большевики! Де ж могли ті „свинопаси” тямити, що питання „чия земля” саме залежало від того, чи на Україні сидів „король”, взагалі свій володар, чи москвський губернатор! Де ж могли сторонники „всена-

⁷²⁾ „Нова Зоря” 7 XII 1933.

⁷³⁾ Н. Григоріїв — „Спогади „руїтника” 1937 „Громадський Голос” ч. 29.

ції” і противники „шовінізму” тямити, що питання „чия буде земля” на Україні, багато залежало саме від того, чи тим „королем”, чи „губернатором” в Києві буде „українець, москаль, чи німець”! Їх космополітична душа приймала навіть татар в історії і большевиків в сучасності — аби дали трудящому народові „землю”, хоч би потім її — мали й відібрати.

В цьому цілковитому недоцінюванню політичного моменту — лежить типова риса феллахів! Черкасенко лаяв оборонців старої України, козаків, за те, що *надаремне* „широке море крови розілляли” для гупої химери, замість „довгий спис” перекувати „на рало хлібороба” І яка ж є відмінна від сеї феллахської, філософія нашого минулого щодо цієї переважної справи! В 1111 році „вложи Бог Володимир у серце и нача глаголати брату своему Святополку, понужая его на погания на весну”. Але Святополк був противник імперіялізму і щирий оборонець трудящого люду. А з ним і його дружина, яка й відповіла: „Не верема нини погубити смерди от ролы”. Володимир хотів „промислити о Руськой земли”, а Святополк — все думав про трудящий народ. „И рече Володимир: „Како я хочю молвити, а на мя хотять молвити твоя дружина и моя рекуще: хочеть погубити смерди и ролью смердом. Но се дивно мя, брате, оже смердов жалуете и их коней, а сего не помишляюще, оже на весну начнеть смерд тот орати лошадыю тою и, приїхав половчин, ударить смерда стрілою и поиметь лошадыку й жону его и діти его и гумно его зажжеть, то о сімь чему не мислите?” И рече вся дружина: „Право во истину тако есть!” „...и пойдоста на половці”.”⁷⁴⁾ Бо були це оті прокляті імперіялісти, які „звертали всю причину лихого стану на ворожих сусідів, раді були задирати їх”, не

⁷⁴⁾ М. Возняк — „Старе українське письменство” Львів 1922 стор. 139.

драгоманівці, які вірили, що „сусідів як народу і громаду чіпати нічого”, а „з демократично-прогресивними елементами в них навіть треба дружити”.⁷⁵⁾

Ту саму відвічну проблему, рала і меча („соціальної” і „політичної” волі), що і князь Володимир, остро розв’язує один з персонажів драми старих наших часів „Милость Божія”. Автор вкладає в уста свого головного героя, Богдана Хмельницького, такі слова у відповідь на привіти:

*Що не ям є спрчинником визволення краю,
..... но Творець и Содітель
Наш
.....*

*А желізо доброе важте и над злато,
Злато бо потемнієть без него як блато...*

„Что злато и что серебро” — помагало тим, що про ніщо інше, лиш про них дбали?

Колікієж богатства желізо побрало!

А предки?

*з золотих пугаров они не пивали.
О желізі старались, желізо любили
И велику тим собі славу породили.
Оних путем идите, оних подражайте,
Слави ища, богатства ви за ничто майте.*

І ніби прозираючи козацьких потомків, оте „малоросійське дворянство”, яке „для лакомства нещасного”, за млинки і ставки зробилося „пряззю Москви” — перестерігає:

*Не той славний, котрий многа лічит стада,
Но уже многих врагов своїх шлет до ада,
Сему едио токмо желізо довлієт.*

⁷⁵⁾ „Праці Укр. Висок. Педагог. Інституту ім. М. Драгоманова” Прага 1932 стор. 18.

Хто ж випустить з рук залізо, не довго тішитиметься і „соціяльними здобутками”:

*Ибо, когда козаки уже обнищают,
То не долго остатки ваши потривают.
Откуда коня или ручницу, откуда
Инний порядок возьмут, аще не оттуда?
А без тих приборов что, мните, по нас будет?*)*

Пророчі слова! Коли „козаки обнищали”, то і „смердів” повернули в неволю. Без власного заліза, рало хлібороба — стало ралом раба, про що не думали ні Черкасенко, ні Грушевський.

Сторонники останніх — це були українські „болоховці”, це була глупа демагогія! Бо вони з приємністю — як ми вже бачили — топчуть, як вороже „поступу” і „людяности” наше минуле — і оту „Милость Божію”, і велику мудрість князів, козацтво — все, на чім не лежить кайнова печать євнухської мудрости часів „виродження”... Тому українство цих „болоховців” все знайде „зрозуміння” в чужих, як знайшов Драгоманов, що його визнали ліберали російські і большевики, як людину, що „відкидала всякі убогі теорії про святість нації” і „самостійницькі тенденції”; як людину, яка „сформувала галицьку соціялістичну свідомість під впливом російської думки”; що, очистивши ідеологічну атмосферу... від „націоналізму та безґрунтового революційного бунтарства, виразно поставила боротьбу трудящих мас України на соціялістичний та інтернаціональний прунт”.⁷⁶⁾

Пригадайте собі, як ненавидів Драгоманов Шевченка саме тому, що був він воскресителем наших „реакційних” і „ретроградних” традицій історичних! Передивіться, з яким архаїчним, не „поступовим” запе-

⁷⁶⁾ М. Возняк — „Старе українське письменство ст. 340.

⁷⁷⁾ „Пролетарська Правда” 21 VI 1925.

реченням ставився Шевченко до понять „чужини” і „чужих людей”, „чужої землі”, „чужого піску”, „чужого поля”! Якою домінантною звучить в нього нехить до „чужих людей”,⁷⁸⁾ нехить чисто старолітописна, „величківська”, а з другої сторони пригадайте сентиментальні базікання Драгоманова про „рідну сестру” у слов’янстві, і ви побачите непроглядну пропасть між двома епохами, з яких одної — був довбушем Драгоманов, а воскресителем другої — Шевченко.

Пригадайте далі злобні уваги Драгоманова проти „фанатизму” Шевченка, і про те, що „людина цілком не винна в тому, чим вона стала і що робить”, що винні „порядки, при яких живе вона”. Пригадайте, як докоряв, що „Шевченкові ся нова думка була цілком невідомо”, бо „він усе по старому судив та карав людей”. Пригадайте, як докоряв Шевченкові його „віру якогось пуританця XVII століття”! Пригадайте, як обурювався, що у Шевченка „сім’я, менша громада” мусіла „приноситися в жертву” великій громаді України! Пригадайте, як обурювався, що у Шевченка бракло „широких ідей нових часів”! Як обурювався, що можна було „ставити одну породу на стільки висше від інших, як се робив Шевченко” („Нема на світі України, немає другого Дніпра”) — і ви побачите, яке провалля ділило Драгоманова від Шевченка, побачите дві — відгороджені пропастю від себе — епохи, які ті люди в собі втілювали: перший — хирляву, згангреновану епоху демократизму і космополітизму, другий — велику епоху нашої старовини, блискучу, свіжу, таку мужеську, в порівнянні з миршавими „новими думками” соціалістичної драгоманівщини...

Себто тих часів, коли не, як мріяв Шевченко, „гречкосії” стали знову „лицарськими синами”, а на-

⁷⁸⁾ Назар Гнатюк — „Чужина у Шевченка”, „Діло” 13 III 1933.

впаки — коли наша „еліта”, наша інтелігенція до решти сплебеїзувалася, зфеллашилася.

Побачите, якою облудою є, коли драгоманівці „шанують” Шевченка, який був запереченням, гострим і непримиримим, всякої драгоманівщини.

В початках ХІХ віку запанувала в нас „мудрість” смерда, „мудрість” скита-орача. Три віки перед тим панувала мудрість не плуга, а заліза. Мудрість так основно забута соціалістичними смердами нових часів.

Яку б сторінку нашого минулого не розгорнути, на які дрібні стежки виявив людської душі не збочити, — завше напотикаємо на гостре противенство двох світоглядів, двох психік, тодішньої і психіки „виродження”.

Коли неприятель взяв в полон славного ватажка козацького Нужного, за часів руїни, і військовий суд засудив його на шибеницю, то він випрохав собі, щоб його посадили на паль: „такою смертю, казав, помер і мій батько”... Де стрінемо тепер подібний шибеничний гумор?

Коли сейм затвердив Гадяцьку умову, нобілітовано цілий ряд козаків, — один з них, одержавши шляхетство, питався товариша: „А що, чи не стала довша моя тінь від мене, відколи мене зробили шляхтичем”?

Як сильно різниться оте відношення до чужої ласки і до своєї власної вартости від наставлення многих сучасних демократів, які так радо виводили свій рід від того чи іншого шляхтича, або від гетьмана або коли виводили від жінок, то конче від „графинь”, „княгинь” або навіть „фрейлін царського двору”...

Новітні демократи наші хваляться своїм розумом, який протиставляють „анархістичному” почуванню „фашистів” і диких предків. Коли б вони знали, який дурний був їх той „тверезий розум”, порівнюючи з геніяльним часто інстинктом традицій!

Візьмім навіть таку інтимну сторінку старого нашого побуту — як поведінка з людьми, „добрий тон”, — і тут побачимо інакшість в тих часах і в теперішніх. В книзі українського *zavoig vivre* з перших років по гетьманстві Розумовського, читаємо, попри звичайні актуальні і сьогодні приписи, напр. — „не викидати слини далеко од себе або на сторону”, знаходимо й інші: „Не хвали себе ані уничижай, ані срамоти, ниже діло своє або імня або рід возвисшай, бо так чинять тилко ти, котриі недавно прославили ся” . . . Хто пригадає собі товариські розмови з сучасниками-демократами, (особливо з тими, що удають з себе аристократів), скільки ж знайдете в них яскравого заперечення того припису! І як пригадують вони тих „парвенів”, з яких глузувала гетьманська Україна...

І даліше: „не важся торкати локтем того, котрого о що питати хочеш”. „Не мов о річах твоїх приватних і домових, хібаби з приятелем щирим... Пристало абись сам о собі рідко що мовив і о тим, з чого похвала тобі могла бути... Старатися аби не мовити по простацьку” і пр. Скільки в тих приписах правдивого аристократичного духа, що не потребує чужої санкції, освячення чи нобілітації.⁷⁹⁾ І скільки нарушень тих приписів знайдете в „добрім тоні” сучасних демократів! І цікаво, оті кілька приписів старокозацького доброго тону — не знайшов я — спеціально шукаючи, ні в одному з підручників доброго тону, виданих сучасними демократами, напр. п. І. Блажкевич.

Далеко завело б мене подрібно порівнювати ментальність драгоманівців та їх сучасних епігонів, з сві-

⁷⁹⁾ Добрий тон другої половини XVIII в. (Почаївський друк з 1770 р.) М. Возняк — „Старе українське письменство” стор. 474.

тоглядом суворих віків, про які тут говорю. Певно, ті суворі віки теж мали свої хвилини взлету і упадку. І в них стрічаємо вияви страшного душевного заламання, але загальне духове наставлення яке ж було інакше! Впадали в гріх, але — був і гріх, були і правила. Була свідомість, що психічне заламання — заламання, зрада догми; що гріх — є гріхом; що безодня, в яку не раз падалося — є проваллям а не шляхом поступу і цивілізації!

Ніколи, як в той XIX вік, в науці його сучасних епігонів, так дико не плюгавили, не понижували, не обезвартнювали, не оббріхували всього найкращого, чим жила наша збірнота і окрема людина тих давніх часів: патріотизму, віри в себе, віри в творчу роль сили, гордості на своїх предків і на чини, воїв Ігоря, запорожців, останніх могіканів козацтва з XVIII віку. Ніколи не ставлялося тоді на постамент плебейське, нікчемне, заздрісне, трусливе, з його „ідеалами” рівності в рабстві, хилення чола перед сильнішим, блангання ласки, плазування перед носіями оманних інтернаціоналістичних чи інших „братерських” ідей, уникання змагу, туги за „загальним щастям”, „згодою в сімействі” і дефінітивного замирення з усіма, туги за овітом, позбавленим трагізму і змагання, з видертим з нього мужеським первнем.

Пригадаймо деякі політичні „маніфести” чи „вірую” провідників нашого ліберального XIX віку (що відіграли таку велику роль в революції 1917 року) — і тоді зрозуміємо, яке спустошення в їх мозку поробили доктрини того віку. Тоді зрозуміємо — чому ми ті ідеології „мертвеців” поборюємо. Бо „вірую” сучасників-демократів, є витвором тих догм...

Пригадаймо стільки разів мною вже цитовані заяви любови і відданости (Грушевського) большевикам, заяви і освідчення любови — над трупами рідних земляків... Пригадаймо блангання на колінах (Винниченка), просьби до большевиків, щоб дорогі товариші чекісти

дозволили тому чи іншому бувшому голові незалежної української республіки — хоч в куті сісти в „рідній хаті”, де розсілися чужинці... Пригадайте виливи плебейських душ соціалістів (Вол. Левинського) зректися навіть своєї мови, коли б приказ з Москви довів їм, що це потрібне в інтересі соціалізму і братерства народів... Пригадайте цю безодню самопониження, — а з другої сторони пригадайте оту „ідеологію”, з якої те все виросло, і побачите, що відносяться вони до себе так, як дерево і його овочі. І зрозуміємо, що з того дерева толстовства, драгоманівства, космополітизму і „людяности” — нічого іншого не могло й зродитися, як оте духове рабство...

Наші селяни в наддністрянським краю, майже сто літ тому, напередодні „весни народів”, по своєму реагували на неї. Вони просили панів, щоби пустили їх з панщини:

*Ой, пане ж, мій пане, коли то те стане
Коли ж тому годі?
Пусти нас з панщини, пусти нас з данини
Пусти нас в свободі.*

Так, туга за волею — віє з тих віршів. Але й — який же ж плебейський, невільницький дух — тоді ще так мало свідомої верстви. От, коли я говорю про сплебеїзовання нашої демократії в творах Драгоманова і в його науках, і в науках його епігонів, то власне це я маю на увазі. Бо в цім вірші — і в прозі Винниченка, Драгоманова, Грушевського і ін. — яку скермували вони до большевиків, до братів слов'ян, чи до царату, — та сама життєва філософія. Є в ній — як і в тім наївнім селянським вірші — і почуття власної нижчости, і віра в пана, і в доброту його, і нерозуміння законів життя і брак почуття власної гідности, все чим так різниться вік нашого „виродження” від суворой нашої давнини, коли ми ще були не демократією, а нацією, і від доби, в яку ми вступили, мимо волі еліти, по війні.

Коли я споглядаю, як — напр. в добі большевицького флірту — як в СРСР наступила доба „українізації”, як полюбили там і заопікувалися зненацька нашою культурою, мовою, піснею, як почали видавати для нас часописи на „рідній мові”; як різні шмайгелеси чи просто кретини дозволяли собі клепати по-панібратськи по плечу великого автора „Заповіту”, — я думав, що це був лихий знак. Коли різні товариші з 2-го чи 3-го інтернаціоналу виголошували кілька здавкових речень про „братній пролетаріят”, якому робилася честь належати до їх організації, до організації „панів”, щоби мати право горлати разом з ними *regere!* на їх ворогів і *vivat* на честь їх приятелів. Коли тригадаю, чим мали ми за ту наглу любов до нас віддячуватися, одами Рильського чи акафистами Тичини, — тоді я думаю — як гарно було тоді, коли нас ще не любили. Тоді — в цілій її розтягlostі і глибині — зачинаю розуміти вислів римського цесаря *oderint dum metuant*. Нехай краще ненавидять і бояться, аніж голублять і легковажать. Тоді з полегшою звертається зір до тих забутих часів, коли люди так тверезо гляділи на світ, не заколисуючи себе оманами; коли їх боялися й шанували.

Шпенглер каже, що — „ідей не можна висловити”: „мистець споглядає на них, мислитель — відчуває їх, державний муж і воєк — їх здійснюють... Ідеї свідчать про своє буття через стиль народів, через *тип людини*”, через життя, а „життя — це ніяка система, ніяка програма, ніякий розум, воно само для себе і через себе”.⁸⁰⁾

Власне тип тодішньої людини був разячо інший від тої космополітичної „людини”, проти якої буриться дух нашого віку, але яка — серед недобитків соціаліс-

⁸⁰⁾ Oswald Spengler — Politische Schriften S. 86.

тів, масонів і лібералів — все ще намагається грати головну роль на світовій арені. Ідеал людини в ті далекі часи був інакший від ідеалу космополітичного.

Це був, в повнім сенсі того слова, ідеал лицарський, як його розуміли і на Заході, і на тодішній Україні. Про князя Володимира Васильковича Волинського, пише Літопись, що високо ставив дане слово: „во хреснім же ціловані стояше со всею правдою”. І даліше, що був „страха Божія наполнен”; і щойно по переліку тих чеснот, згадує літописець про його гуманність і добродійність: „милостини прилежаще”. Спершу говорить про його „мужьство”, потім — про „ум” і аж тоді про інші „добродіянья”. Скаля вартостей — цілком відворотна від скалі вартостей гуманістів і інших скигліїв ХІХ століття. Бо в противагу до цих останніх — Володимир „возлюбив нетлінная паче тлінных, и небесная паче временных”.⁸¹⁾

Це був тип людини, яка ніколи не охлявала ні фізично, ні морально; яка була вічно на сторожі, стало приготована на найгірше. Мономах приказував: „а оружья не снимайте с себе, внезапно бо человек погибает”. Про себе писав, що перебував в невсипущій діяльності і в русі, „не дая собі упокоя”.⁸²⁾ Як цей ідеал вічного неспокою ріжнився від ідеалу нашого звироднілого віку соціалізму, коли тужили за „святим і тихим спокоем”, за „згодою і спокоем”, коли адорували не Мономаха, а Тагоре, який „бачить в природі храм, де Бог... у квітках, у тому спокою, що дає природа найзмученішому серцю”; як цей ідеал, що розумів Бога „дуже близько до того, як розуміли Бога Ренан і Толстой”.⁸³⁾ — ріжнився від ідеалу нашої давнини.

⁸¹⁾ „Хрестоматія церковно-словенская й древно-русская” Відень 1854 стор. 232.

⁸²⁾ там же стор. 276, 280.

⁸³⁾ С. Черкасенко — „Про що тирса шелестіла” — „Праці укр. інституту ім. М. Драгоманова” Прага 1929 т. I ст.299.

Утопія наших соціалістів (Винниченко — „Соняшна машина”) це ідеал нероби, за якого працює або машина, або соціальний устрій. Вимріяна утопія нашого звироднілого панства часів Квітки-Основ'яненка і Гоголя — це ідеал багатія, який — „так розбагатів, що не можна й подумати, та вискочив у пани і усе на подушках лежав”...⁸⁴⁾ І як же ж катастрофально мусіла змінитися ціла душа нашого народу від часів, коли писав про козаків літописець, що „вони в покою жити нікогда не любят, но і для малой користи нужду поднимають і море било перепливать отваживаются”⁸⁵⁾.

І кодекс тих людей був лицарський кодекс. Відплатити за кривду або за ганьбу, „сором з себе зложити”. На першій місці в них не була матеріальна шкода, зроблена їм кимсь, але власне моральна образа. В маніфесті одного ватажка козацької доби, є згадка не так про потурбування батька, як про його „безчестие”, про брак „респекту” до нього⁸⁶⁾. Вони завжди покликаються не — як роблять тепер — на своє число чи на свої „страждання”, чи на „права демократії”, лише на свою гідність і вартість. В листі кошового Семена Рубана до Мазепи згадується про „отвагу нашу рицарську”, про „славетне гніздо Січи”. Цей титул, на який так покликалися, шукаючи своїх прав, був тоді найважливіший. Вітаючи гетьмана Мазепу по однім з його успішних походів на татарів, Варлаам Ясинський цитує Апокаліпс (хто з ліберальних цитаторів звертав колибудь око на ту книгу?): „побіждающему дам сісти зо мною на престолі моем, якоже и Аз побідих и сідох со Отцем на престолі Его”⁸⁷⁾.

⁸⁴⁾ Квітка — „От тобі й скарб!”

⁸⁵⁾ „Літопись Самовидця” Київ 1878 стор. 113.

⁸⁶⁾ „Літопись С. Величка” т. IV стор 137 і дальші.

⁸⁷⁾ „Літопись С. Величка” т. III стор 173, 174, 286.

Се були часи, коли Величко називав наших предків „народом мужественним і рицерським”, а його вождів — „отважними і храбрими”⁸⁸).

Тоді навіть противники казали, що були козаки, що правда, хлопами, „одначе такими хлопами, які достойні були бути Квінтами Цінцінатами”. Тоді навіть суверен держави, яка мала з ними до діла, називав їх „мужественним руським народом”, а інші — „дияволами Хмеля”, що було не меншим компліментом⁸⁹). Шведський посол підкреслює їх „ревність... незнищиму й неvigасиму та все горіючу живим полум'ям”, яка не дозволяє їм „прощати головним ворогам Бога”. Подивляє їх похопність до „справедливої... мести за приказом сумління і чести”, як їх до того намовляє „Божий маєстат”⁹⁰).

Сам Густав Адольф — якого чимбуть не легко було здивувати — називав їх „дияволами” і старався притягти їх до своєї служби. Дорадники короля подивлялися свіжість козацького народу, його „залізну молодість” і елементарну силу⁹¹). Зрештою „не тайна це для всього майже світу, що військо запорозьке від віків, з дідів і прадідів своїх” були „люди лицарські”, що за свою свободу „багато на марсових полях голов поклало”⁹²). А хто думав інакше, хто собі „хлопство козацкое за овчаров або січкаров... судили”, для тих має літописець лише злорадні кпини. Він пише про „фурію хлопську”, про непокірну, незігнуту „буйловату шию” того народа, про „горді карки козацькі”⁹³).

⁸⁸) там же т. II стор. 31-4, 298.

⁸⁹) М. Костомаров — „Історичні монографії” кн. IV т. IX стор. 162-3.

⁹⁰) „Маніфест Я. Руселія, шведського посла до козаків 1631 р.” Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка 1913 т. СХVII-СХVIII стор. 66-7.

⁹¹) там же стор. 77.

⁹²) там же стор. 127 з листа П. Дорошенка.

⁹³) С. Величко т. IV стор. 203, 217, 233, 264.

По Батозькій пригоді, вояків Тимоша Хмельниченка прозвали пошкодовані „крокодилями, що терзають людськість”. „Тверде серце тих людей — пише історик — не мало над собою жалю. Здавалося, що самі фурії вселилися в них”⁹⁴). П. Куліш говорить про той народ, що — „порівнюючи з своїми сусідами, були вони глибші в любови і в ненависти”, що нічого в них не було з „м’яккости і жіночої легковірности”⁹⁵). Про „фурію” Сіркових вояків, яку несли в Крим — говорить теж літописець. З тих саме часів зберігся вислів одного з найгеніяльніших українців всіх часів, який свій — не зовсім сповнений респектом — погляд на тодішніх противників, уйняв в ляконічну характеристику, назвавши трьох їхніх вождів „латиною, периною і дитиною”. Були це символи світу — переінтелектуалізованого, перевигідненого, здитинілого, якого представників знову Іван Вишенський звав „сластоїдами, цукролюбцями і периноспалами”⁹⁶).

Такими, як вони, був і їх Бог — страшний і невблаганний, караючий грішників, справедливий і милосердний до чеснотливих, до тих, що слухали його. Заключаючи один трактат, козацькі послы „привизвали во свідительство *страшних сил* Бога”, присягали іменем „*страшного Бога*”⁹⁷), не бога Тагоре!

Граблянка згадує старих „воїнів руських”, „яже аще і невірні бяху, но мужеством своим всі страни обношаху страхом”. Про них же ж згадує і на них, як на своїх предків, покликуюється і Сірко, а були це „славно именити вожди наши козацкіи и скифославянскіи”, які „не тилко Цариграду, но и всему царству

⁹⁴) М. Костомаров — Історичні монографії т. IX ст. 48, 227.

⁹⁵) П. Куліш — Отделение Малоросії т. I.

⁹⁶) М. Костомаров — *op. cit.* і Возняк — „Історія української літератури” т. II стор. 152.

⁹⁷) С. Величко — *op. cit.* т. IV стор. 90, 93.

греческому... були страхом”, А Касіян Сакович за найважливіше завдання козацтва — в промові над гробом Сагайдачного — уважав: зберігати свою віру і тим „бути страшним племені поганському”.⁹⁸⁾ Чисто біблійна уява про Бога, який був для вірних своїх — „великий і страшний Бог”⁹⁹⁾. Такий, який він був і для Шевченка, і якого так не міг терпіти за це Драгоманов.

Думний московський дяк Іван Акініф'єв, знову не знаходив слів обурення на козаків, за те, що готові були хоч чортові запродатися в своїм стремлінні до волі. А боярин Шереметев говорив: „Проклятий народ! правдиві дияволи! Заведуть в провалля тай глузують”¹⁰⁰⁾.

На підставі висловів і посвідок сучасників, такими малює запорожців Д. Яворницький: були це люди безпощадні супроти своїх ворогів, але — були добрими приятелями і вірними товаришами у взаємовідносинах. Хижі, жадні крові, невизнаючи ніяких прав чужої власності на землі „бісурменській”; у себе ж, крадіж ногоя або череса уважали за страшний кримінальний злочин, за який карали смертю... Льояльність у них стояла дуже високо. Одурити уважалося гріхом. Найбільше цинили свободу, смерть воліли від неволі. „Хоч в Січі — оповідав один католицький священик — були люди всякого роду, одначе там панувала така чесність і безпека, що всякий, хто туди приїздив з крамом або так, не боявся і волосу стратити на голові. Серед вулиці можна було лишити свої проші і ніхто їх не торкнув”.

За матеріяльними користями не гонилися. Абстинентами теж не були. В Січі говорили: „В нас на Січі звичай: хто *Отче Наш* знає, вранці встає, вмивається

⁹⁸⁾ М. Возняк — „Старе укр. письменство” стор. 367, 380, 281.

⁹⁹⁾ П'ята книга Мойсея — гл. 7 в. 21.

¹⁰⁰⁾ М. Костомаров — „Гетьманування Ів. Виговського і Юрія Хмельницького” стор. 156, 159.

тай чарки шукає"... Але як за надужиття чаркою в по-ході вони карали, вже знаємо... З другої ж сторони вміли бути стойками. Кожному залежало, щоб про нього нащадки могли сказати: „Умів шарпати, умів і вмерти не скиглячи"¹⁰¹).

Такий був цей тип людини, який червоною ниткою переходить від доби Мономаха, Ігоря, через козацтво аж до XVIII віку. Був це тип козака у Шевченка, в протиставленні до „пречкосія”. Був це ідеал людини, яку ще хвалив, як взірець Котляревський, протиставляючи його „мугиреві”: „щоб був козак, а не мугир”.

І був це тип, якого віддали анатемі ті прекраснодухи, що заповнили душу нашої інтелігенції в XIX віці, і яких епігони калічать ту душу досі...

Демоліберальна, космополітична, гуманітарна, братерсько-народна, соціалістична, федералістична пропаганда, яку принесла нашій знеможеній нації скалічена духом інтелігенція XIX віку, — намагалася за всяку ціну знищити в нас той шляхетний тип, витворений історією і традиціями.

Щодо нашої інтелігенції — це їй у великій мірі вдалося. Витворився в нас тип Шевченкового „свинопаса”, людини, яка вірила не в страшного, а в поблажливого і всепрощаючого Бога; яка взагалі на індекси мала слово „віра” і особливо „фанатична віра”; яка ніколи своє право до життя не опирала на отих „натуральних правах”, які Бог дав кожному звірю і кожному птахові, лише — на ласці іншого; яка мусіла те

¹⁰¹) „Из украинской старины”, рисунки акад. С. И. Васильковского и Н. С. Самокиша, пояснительный текст проф. Д. И. Еварницкаго, СПбербург 1900.

право обаргументувати — „інтересами соціалізму”, „поступу”, чи якоїсь там „еволюції”, і лише від них чекала здійснення того права; яка вірила в автоматичний похід людськості до „щастя”, в зник „хижацьких інстинктів”, в утопію вічного блаженства, в магічну міць намовлювання і наумлювання, яка всі мужеські чесноти — ненависть до своїх „сретиків” і перекинчиків, відвагу, суворість до себе, карність, безпощадність до всього, що порушує чи розхитує спаяність збірності, непохитність думки, прив’язання не до „злата” й „блата”, а до „заліза” — виклинала як гріх.

Наші ліберали з їх традиціями драгоманівщини, Тагоре і Толстого зробили в нас те саме, що — з меншим успіхом — деінде зробили „європейські нігілісти”.

Вони „знеславили найвартніші по своїй якості чесноти”. Вони прищепили нашій верхівці — „підозріння і зогидження всього гарного, блискучого, багатого, гордого, самовпевненого, могутнього”... Всі „сильні почуття — зухвальство, насолоду, тріумф, гордість, відвагу, нап’ятнували вони як щось гідне осуду”. Їх намір був — „забрати чисту совість”¹⁰²⁾ представникам героїчного типу давніх часів, понизити його в його власних очах, обезвартнити, зогидити морально його шляхетний кодекс життя... Так, як ось робили вони і у нас, понижуючи ідею власновладства, протиставляючи патріотизмові — „всеначію”, рідному краю — всесвітанство, ідеї боротьби за буття — ідею вишакхованого буття, ідеї безнастанного зусилля — ідею порозуміння, ідеї власного права — ідею „обставин” і „середовища” і хамелеонських чеснот пристосування до них.

Вони, ці переконані феллахи, були тими, які знищили в нашій душі наші історичні традиції — традиції духа давніх часів. Вони зробили з нами приблизно те,

¹⁰²⁾ Fr. Nietzsche — Wille zur Macht II Buch. Kritik der bisherigen hoechsten Werte.

що зробили інші з римлянами, обернувши їх поволі в італійців — кінця XIX віку.

Щось подібного — що з італійця — зробили з нашою провідною верхівкою в XIX віці (про виїмки не говориться) демократичні пропагатори вселюдської етики й овечого патріотизму, зробили з давніх „хлопів-цінцінатів” інтелігентів — „муگیرів”. Вони виїняли з душі нації той каталізатор, без якого вона не могла на-ново стати такою, якою була колись...

Проклята проблема нашого часу є в тім, що нашій тривожній добі, подібній до віків XII чи XVII — бракує провідної верстви з світоглядом, рівнорядним до світогляду діячів тих віків. В одиницях, в масі безіменних героїв той старий світогляд воскрес наново на Україні в 1917. Але — не в нашій еліті прогресивній.

Пропасть ділить драгоманівщину від тих блискучих часів нашої історії, від психіки її діячів, так само як від духовости і характеру нашої епохи.

Доба Соловок, і — доба Любченків і Рильських...

Доба сміливих степових партизанів, як їх описує наприклад Юрко Тютюнник, партизанів, що наганяли жах навіть на залізні когорти кайзера, і — доба Тичини, що укладає мелодії до текстів Чека.

Доба пробудженої гордості нації — і переломаних хребтів її демосоціалістичної еліти.

Доба стародавньої правди своєї землі, що передирається назверх крізь намул інтернаціональних ідей, і — доба вчених гермафродитів, які „вселюдськими” ідеалами присипляють ту правду своєї землі...

Доба певности себе і віри — і доба марних комбінаторів, які хочуть виблагати, чи викомбінувати Україну в місцях, де про неї і говорити не личило б.

Доба контрасту, розбіжності між тим великим, що ним вагітна епоха, і — акушерами-партачами.

Є три способи реагувати на дійсність. Перший — скоритися дійсності, бачити в ній — як Квітка-Основ'яненко в часі кріпацтва, — ідилію з квіточками, пташечками і травичкою — традиція царських слуг.

Другий спосіб — традиція інтернаціоналістична — голосіння, що світ „здурів” і „здичавів”. Відклик до „людського почуття” „братів-пролетарів”, „братів-хліборобів”, „братів-слов'ян”, до „приспаної совісті” сильних, до розжалоблення їх сердець... Але як писала поетка:

Прокляті ті пісні,

Що викликають сльози в переможця!

То сльози нільських ящурів. (Л. Українка)

І третій спосіб — опертий на традиціях, про які говорив я тут. *Amor fati* — зріднитися з добою, що „голодна мов вовчиця”. Вслухатися в її поезію, вчутися в її хвилюючий ритм, вжитися в її стиль, мислити її категоріями — *за і проти, своє і чуже, поразка і тріумф*. Знати, що не треба йти на приманку, ані в капкан, ані на „обігниці і асекурації”. Відрікатися від „еретиків” і відступників своєї віри. Не прислухатися до белькотіння фарисеїв, що виклинають „зоологічний націоналізм” і „хижацьку психологію” — не плюгавити тих великих чеснот, які нам залишили великі предки.

І нарешті, як казав Величко, щоб „на останок, а найшкочливіше” згадати — не нарікати на „обставини”. Лише, як єпископ Серапіон з XIII в., мужньо визнати, що — „коли наша величність спокірнила”, коли ми „стали посміхом народів”, то це тому, що „ми самі звели на себе, як дощ з неба, тнів Божий”.¹⁰³⁾

¹⁰³⁾ М. Возняк — Історія т. II стор. 261.

Хто нарікає на обставини, той чекає спасення від обставин. Хто винить себе самого, — той спасення шукатиме у власній душевній і духовій регенерації.

Не в скалічених душах діячів ХІХ віку маємо шукати джерел цієї відміни, цього дійсного не відродження, а переродження. Лише в епохах адекватних духом — нашій добі. Там є *наші традиції*. В тих далеких, а таких близьких нам духом, людях. Коли їх окриляла не „радісна тиха надія, мов квітка лілеї”, а те всежеруце внутрішнє полум'я, яке палило слабих і стало силних.

Викликати з мороку минулого тіні забутих і обріханих предків, тих, які любили життя і не за те лише, що мало воно гарного, але які благословляли його навіть в його трагічнім, не боячися його.

Викликати і виплекати дух, який геніяльно зглибив Шевченко, коли благав собі, „коли доброї жаль, Боже, то дай злої” долі. Аби не „колодою гнилою ваятися” а з долею змагатися.

Так звані традиції ХІХ віку, традиції лібералізму, демократизму, віри в роззброюючу силу гуманности, в „сльози нільських ящурів”, віри в усякі химери, лиш не в себе і в свого Бога, ці традиції найвищий час поховати. До людини іншого типу, іншого стилю мусимо взивати, — бо ідеї свідчать про своє буття лише через стиль народів, через тип людей-творців. Візвати до воскресіння того типу людини, яка тверезо гляділа б в життя і майбутнє, а вірила тільки в себе та ще в свого страшного і справедливого Бога, який ледачим не помагає...

Лише там є *наші традиції*.

ЗА ЯКИЙ ПРОВІД

Достойними достойная созидатися і чесними
чесная совершитися обиче, і через годних людей
годние річи бивають справовані.

Кн. Константин Острожський.

Напередодні страшних подій варта порушити одне, величезної ваги питання. Говорю про нього моїм „любезним землякам” десятки літ, але без успіху. Не тільки не схильні вони прийняти пропоновану мною відповідь на це питання, — вони не завважають його, не існує воно для них.

Це питання — питання проводу, провідної верстви нації

Нація, не очолена мудрим, шляхетним і мужнім проводом, це бездумна отара, доступна всякій чужинецькій пропаганді й інфільтрації. Разом з провідною верствою стоять і падають народи. Добре знали наші предки цю істину. В своїм Універсалі звертався до України Хмельницький: „но если нас (козаків) одоліють, то відайте панове, же і вас всіх Малоросиян... огнем і мечем поруйнують і в рабську облекуть одежу”! А в „Треносі” Смотрицького читаємо, що коли не дописала духовна еліта нації, коли складалася „з незрілих хлопів і неуків, неотес, жерунів, надутих балакунів, підлесників, сліпих вождів”, то зараз зісуть пішло даліше, на нижчі щаблі спільноти; тоді й „юнаки збіднілі і доньки удалися в розпусту, Бога і правду Його забувши”. Деморалізувався провід, деморалізувалася й маса. Знав це явище своєю гентіяльною інтуїцією й Тарас Шевченко. Безліч прикладів знайдете в нього на тему, що як гинула або ледачіла провідна кляса на Україні,

то „над дітьми козацькими поганці запанували”. Охляв і зникчемнів провід, і ось вже знову Господь „покрив срамотою свої люди й вороги нові розкрадають як овець нас” і знуццаються над нами. Казали наші пра-діди: „от глави риба, от начальників собранія растлі-ваються, загнивають, погибають”.

Питання проводу є першорядної ваги для всякої спільноти. Маса як дитина, хоч відчуває, де її болить або чого хоче, та не вміє сказати, уняти свого бажання в ясне речення, в формулу. Вона простягає руку, кричить, але не все скаже. Завданням проводу — її неясне стремління уняти у виразну формулу, ідею, дати дороговказ і ціль.

Візьмім Україну! В 1917-19 рр. і Київ, і земля оба-поли Дніпра мали український характер. Це була Ук-раїна, майже така як в XVII-XVIII в. Але в XIX в. це була Росія, „Югозападний Край” або „малоросійськія губернії”, а перед тим це була Польща! І не через дер-жавну приналежність тільки. Ще за старого В. Анто-новича Київ був польським містом, більшість студентів на університеті там була польська, а на Лівобережжі Задніпрянщину називали наші селяни Польщею ще за Олександра II-го. Але при всіх змінах — населення, його величезна більшість, село, лишалося те саме, ук-раїнське. Говорило по українськи, співало українськи: пісні, жило своїми прадавніми звичаями; та як ба-чимо, не вона, не ця більшість, надавала країні її — так скажу — національну вивіску. — шильд. Це робила завжди кождоразова провідна, культурно, економічно або політично-пануюча в краю верства. Якою націо-нально ця верства була, таким був і край національно і політично; бо ця верства впахала більшість в своє культурне, економічне або політичне річище. Тому м.і. відвічним стримлінням Московщини було обезкровити, залякати, фізично винищити, або скорумпувати й ви-народовити не тільки провідну верству України, але й взаталі всіх тих націй, які московський націоналізм

вибрав за предмет свого ненажерливого імперіалізму. Коли йому вдавалося знесилити провідну верству, маса, нарід була вже легкою здобиччю.

Який повинен бути провід, щоб стати на височині свого завдання? Особливо в наші тривожні й вагітні жахливими подіями дні?

Поширена думка, що в проводі може бути кожний, кого виберуть; що політичний провідник це або фахівець, або добрий адміністратор, або спритний бізнесмен. Але такі погляди панують в близьких до розкладу спільнотах. Щоб бути провідником не вистане перестудіювати конституцію, парламентський вильник. Не вистарчить провідникові мати виборчі голоси. Ще щось він мусить мати... Мудреці й пророки післані Богом Україні знали добре, що провідна верства, коли вона дійсно є такою, — це зовсім інша порода людей. І розумом, і серцем, і волею, високо стоять вони над масою народу, над пересічною людиною. Знав це Шевченко. Маса народу — це були оті „душеубогі”, „незрячі гречкосії” — іноді ще гострішими словами картав він їх; хоч і любив він їх, та знав що рятувати їх і вести покликаний хто інший: окрема кляса людей, а всі чесноти тої кляси втілювалися у нього в тих, кого він знав з історії під іменем козацтва, „козацького паньства”. Були це люди з осібною „козацькою, чистою, святою кров’ю”, з „благородними кістками”, що в обороні „гречкосіїв” туго могили начиняли своїм „благородним трупом”. Цієї породи людей звеличував він в постаттях Гюнти, Залізняка, Дорошенка, Мазепа, Гордієнка, Палія, Галайди, Гамалії, та ін. Були це в нього „святії лицарі”, з „орлім оком”, вогненным, для тої святої справи горіючим серцем і твердою волею, люди душевної кріпкості і героїчної вдачі. Не мир за всяку ціну, не вигода — були їх ідеалом, а велич і слава, а мали в собі основну прикмету володарської кляси: „вміли панувати”!

Характеризуючи основні прикмети нордійської раси, з якої вишли провідники англійської нації, англійські учені називають „домінірін спирт”, те, що наш поет називав „вмінням панувати”. Нав’язуючи до таких репрезентативних постатей своєї історії, як Нельсон, Пітт перший або другий, англійці підкреслюють такі прикмети як „одасити”, „джой оф батл” — на полі бою чи на арені політичній, „джініос оф агресіон”. Деякі з них мали навіть (як Нельсон) „сомтін оф е пайрат” в собі, що не заваджало їм бути великими будівничими величі своєї нації. Кожний з них був „файтер, фірлес ін вордс енд екшн”, далекозорий, шляхетний, відданий слуга генієві свого народу — вимріяна раса провідників, яка зломила потугу Пилипа Еспанського, Голляндії, Наполеона, Німеччини, збудувавши першу по Римі імперію.

Цей тип провідника, що в нашій історії знаходимо в постатях Святослава, Володимира, гетьмана Богдана, — далекий був від ідеалу провідника, виробленого в другій половині ХІХ віку: ідеалу „працівника на народній ниві”, людини „тихої буденної праці”, які нову татарщину думали перемогти „наукою й просвітою” та вірою в автоматичний „поступ” людськості; або ідеалу „реального політика”, не кажучи вже про „ідеал” спекулянта від політики, теж досить поширений „ідеал” нашого віку... Ні, типи нашого козацького панства, як і такі типи як Пітт або Клемансо — не були „такі як всі”! Була це раса „луччих людей”, які головою переростали оточення характером, мудрістю, благородством. Ці люди інакше думали, відчували, поступали, інакше жили.

Шляхетні, — вони не для привати жили чи матеріальних благ, а найвище ставляли Бога, честь і свою велику справу, над всім дочасним, особистим.

Мудрі, знали вони таємні закони розцвіту й занепаду спільнот, проникаючи зором за поверхню з’явищ і заслону часу в їх суть і в майбутнє.

Кріпки, мужні, — вміли ставити чоло небезпеці і здійснити ризиковні задуми, служачи тільки ідеалові, правді своїй, не підлещуючись ні царям, ні юрбі, ні подіям.

Ці три прикмети, *шляхетність, мудрість, відвага*, — три основні прикмети володарської кляси. Є про них і в Євангелії згадка, що коли провідники народу траплять мудрість, благородство й відвагу, — близькі вони до упадку. З проводом же ж, який ті три прикмети посідає, ніякий ворог нічого не зробить: *шляхетного не підкупиш, мудрого — не обдуриш, мужнього — не залакаєш!*

Г. Сковорода писав, що є дві породи людей: одні роджені вести, другі — за ними йти. „Хто колісцятком, а хто ключиком в годиннику має бути”, — писав він — залежить від природи людини, від її вдачі, від „сродности”, нахилу. „Черепасі сродне плазувати, орлові — літати, не навпаки”! Кожний виказує те, до чого створений. Непокликаний того *не навчиться*: наука доводить до досконалости сродність. Коли ж нема сродности, що тоді зробить наука? Птаха можна навчити літати, але не черепаху!... Пес стереже отару день і ніч з вродженої любови й шарпає вовка з вродженого нахилу, не зважаючи на те, що сам себе наражає на небезпеку, що розшарпають його хижачи... Ні кінь, ні свиня того не зроблять... Бо не мають до того природи. Хто тую природу має, той стане з Яреми — „Хамового сина” козаком Галайдою; той „неба достане коли полетить” крилами, які за плечима почув. Хто ж тої „сродности” не має, той вмре наймитом, хоч би не знати на яке становище сприяючі обставини його вивдигнули. Дайте йому крила, він вулицю ними замінитиме.

Не можна ті дві природи до себе рівняти. Їх наявність це просто факт, що не потребує дальших пояснень. Писав у байці Глібів:

*Почув я раз, старі сміялись люди,
Що квач притикою не буде.
Питаю: — Як? — А так як бач!
Причина невелика: якаж-ж із квача притика,
Коли він квач?*

Квач притикою не буде, ані черепаха орлом, ні свиня сторожевим псом. Не буде Барабаш Хмельницьким, ні Кочубей Мазепою. Тільки люди, самою вдачею покликані до провідництва, як апостоли до своєї місії, пове-
дуть націю через всі пороги до обраної мети.

І навпаки, катастрофа все наступає коли в проводі опиняється люди з невідповідною до великого завдання вдачею. Катастрофа наступає, коли шкапа чи безрога будуть робити діло сторожевого пса; коли черепаці заманеться літати як орлові. Тоді наступають в країні оті „златії дні Астреї” Котляревського з їх „славним народом”, коли-то

*Міняйлів брали в казначеї,
А фіглярки писали щот...
Вожатими були сліпці, каліки,
Ораторами недоріки,
Шпигуном з церкви паламар...
І все робили назворот:
Що стріть треба, те ламали,
Що треба кинуть, те ховали,
Що класть в кишеню, клали в рот.*

Це звучить смішно? Але з цієї коміки прозирала трагічна правда. Хто мав очі, щоб бачити, той міг оглядати „златії дні Астреї” в Європі й на Україні в часі між двома війнами. Раювання божевільних. Європейські країни повні були в той час провідників з-під соціалістичного людифронтного стягу, яким не в голові була цілість нації, лиш так званий соціальний поступ: на Бога, менше податків і видатків на військо! На Бога, менше праці! На Бога, менше Бога в родині і в школі!

Мир, мир, мир за всяку ціну!... Дарма що від того росла доріжня, падав експорт, заламувалася оборонна сила нації, підупадав її бойовничий дух, плюгавилася ідея вітчизни... Дарма що щезала посвята для рідного краю, яку заступав особистий або класовий егоїзм, дарма що погоня за рівністю й безпекою гонила одну націю за другою під залізну палицю тоталітарної держави, в якій зникала свобода, а класи й одиниці ставали рабами нової, страшнішої тиранії. А в багатьох країнах — в той час між двома війнами — гадюччям зародилися московські Квіслінги: Тореси, Дюкло, Ляскі, Пасіонарії, Толіяті, Димітрови, Затонські, Коцюбинські, Винниченки, Мануїльські, Крушельницькі, підготовляючи ґрунт для наступу Москви.

Повиринали „ліберальні” й „демократичні” політики, які захвалювали большевицьку „демократію”, („червоний декан” Кентерберійський). Появилися „демократичні” часописи, в яких лаяли протибольшевицькі фільми і захвалювалися твори найбільшого масового злочинця нашого віку — Леніна... Появилися „демократичні” політики, які — під диктат Кремля — напастували власну країну за її нібито „імперіалізм”, захвалюючи „пацифізм” советських загарбників. Появилися соціалістичні рецедивісти, одержимі невгамовним бажанням спільного фронту з комуністичними „товарищами”... Щоби спільним фронтом довершити руйну християнської цивілізації за вказівками їх спільного пророка Маркса... В соціалній верхівці Заходу — ріжних клас, станів і партій — зародилося від тих, кого Котляревський звав душевними каліками й сліпими вождями, які ведуть свої народи до моральної й матеріальної загибелі й до рабства.

Цей розклад в провідницькій верстві Заходу, що *вимагає негайної й корінної курації*, — не моя вигадка. Його початок — під час французької революції — бачив знаний політик і філософ англійський *Едмунд Борк*, його описував *І. Тен*, італієць *Г. Ферреро* і, особ-

ливо, еспанець *Ортега-і-Гассет*, а є цей процес занепаду в безпосереднім зв'язку з доконаним вже або прогресуючим розвалом старих європейських монархій, між 1-ю і 2-ю війнами, та їх правлячих аристократій. Про упадок респекту до ідеалу свободи пише „Британська Енциклопедія”, про ідеал „рівності”, який почав панувати в наш „вік мас” разом з тенденцією до бюрократизації, стандаризації і до тріумфу пересічності в усіх ділянках життя. Стримління до свободи вільно думати, говорити, писати й молитися, — уступило місце стримлінню до „секюриті” під опікою всепотужної бюрократичної держави. Замість свободи, маса зажадала їжі, убрання, „жилплощі” за ціну зречення незалежності і в остаточнім непередбаченому рахунку — за ціну зниження морального, умового і навіть матеріального рівня цивілізації.

От ці часи видвинули на поверхню й нову „еліту”, про яку щойно згадав і яка так різко відрізняється від тої, якій на зміну вона прийшла. Людей на міру Пітта, Кавура, Рішельє, Клемансо тепер не знайти і в день з ліхтарем. А коли й висунеться подібна маркантна постать, вони зараз же стають предметом заїлого нападу тоталітарних нібидемократів.

На Україні процес занепаду вершків суспільства почався від розкладу козацької старшини, нашої правлячої аристократії, — розкладу, що досягнув свого зеніту в часи Шевченка. А нова народницька інтелігенція — що від половини XIX в. зголосила права на провід народом, не хотіла, на жаль, нав'язати обірвану нитку старо-київської й козацької традиції... Драгоманівщина — хоч з самого свого народження спіткала спротив одиниць і гуртків — наклала свою згубну печать на ментальність широких кіл нашої інтелігенції аж до наших днів. Драгоманов багато зусиль доклав, щоб знищити культ Шевченка, цієї ланки, яка в'язала сучасність з героїчним минулим. Він не терпів його за його горючий дух (який звав „фанатизмом”), за зве-

личання колишньої слави (що звав „ретроградством”), за релігійність (яка була „ненаукова”), за комбативний войовничий дух, за порив до величного.

З „живих і ненароджених” ще драгоманівців гірко сміявся Шевченко, насамперед за їх гомоцентризм і спробу детронізації Бога („немає Бога, тільки я”, тільки суверенна людина); за те, що прикривалися гарними „поступовими” словами; що ніби хотіли „просвітити матір сучасними вогнями, повести за віком”, — на ділі ж несли „з чужого поля великих слів велику силу тай більш нічого”; на ділі ж „перлись на чужину шукати доброго добра, братерства братнього”. Цього „братерства” шукав Драгоманов в обожаній ним московській культурі, в російських соціялістів і в інших, у Сен-Сімона, Фур’є, в анархіста Прудона відкидаючи стародавню „свою мудрість” нашої країни, якою вона колись жила, дихала й світила одному поколінню за другим; проповідуючи натомість чесноти покірного невільника; не уявляючи собі майбутнього України інакше, ніж в ролі п’ятого колеса до тріумфального воза „старшого московського брата”.

Напоена вщерть отруйними думками драгоманівства, наша провідна інтелігенція не змогла ні зрозуміти вимог історичного моменту в пам’ятний 1917 рік на Україні, ні очолити великий і прекрасний національний зрив тих вікопомних часів. Збуджені в вогні революції, окрадені з великих традицій і спогадів минулого, маси українські інтуїтивно відчували, що без кривавої війни, як і в 1648 р. прав своїх не здобути... Провід стримів руку в руку йти з Москвою, з „братньою демократією”, цементувати імперію й боронити її від ворогів! В масах спонтанно прокидався дух Полуботка й Мазепи... Провід п’ятнував самостійників як національних шкідників, творення національної армії називалося „мілітаризмом”, а ненависть до займанців — „шовінізмом”... Страх, відірватися від займанця, випи-

сати на своїх прапорах привабливе яскраве гасло незалежності, прозирає з кожного рядка центрально-радянських Універсалів.

Брутальна неуступчивість большевиків змусила тодішній провід таки організувати національну війну під гаслом самостійності, а тоді федералісти точали боротьбу за самостійність, соціалісти — воювати з московськими „товарищами”, демократи — правуватися з „братньою демократією російською”, пацифісти — братися за зброю, а вороги національного „шовінізму” — викидати москалів, та їх попиначів з України! Але ця боротьба була накинута тій „еліті” проти її власної волі, не було її в настроях проводу, а значить і в його акції. Настрій, запал, ідеалізм, посвята й героїзм, все те було в армії, в значній частині широких мас народу, в повстанцях, що виривали тоді, як гриби по дощі; був той настрій в Петлюри, Тютюнника, Безручка, Коновальця, Міхновського і багатьох інших, але не в думках і серцях соціалістичного, переважно проводу в цілості. А підтверджує це знаний факт, що хутко поїхали на поклін до переможної Москви вожді українських головних партій того часу: соціал-демократів, соціал-революціонерів і соціал-федералістів, як М. Грушевський, В. Винниченко, Порш, Чеховський, Севрюк, Ніковський, М. Залізник, а з галичан: Ю. Бачинський, С. Вітик, А. Крушельницький, Ф. Федорців, Сіак, П. Карманський, М. Рудницький, П. Франко, М. Возняк та інші.

Це були люди, що взяли за ім „несродне діло”, до якого не лежало їх серце. Пост фактум, самі вони признавалися, що не „вихолощеним українським марксистам” було братися за чуже їх психіці діло революційного національно-державного будівництва. Самі признавалися, — в хвилини щирости — що їм, які „вийшли з селянських мас, бракувало вміння розглядати поодинокі події з якоїсь ширшої перспективи”, бо „урвався зв'язок” між їх духом і духом нашого прово-

ду князівської й козацької доби; що бракувало їм того, що „провідні верстви інших народів вже мали в крові”. Признавалися, що їх самих відзначала „наївність, безкритичність, надмірна вразливість на дрібниці і сліпота на великі справи”, недостача витривалости, та провідної ідеї; а особливо признавалися вони — „брак нам змислу панування, змислу правління”; там, „де йде про нижчі уряди, дрібні справи, малі обов’язки, то ще пів біди, але не вміємо ми сидіти на вищих стільцях і мати діло з справами ширшого зарису, не вміємо обіймати зором речей як цілоти, лиш з правила звички переходимо до другорядних справ”. Репрезентативна постать демопросвітянської України тої доби (В. Королів-Старий) казався на вигнанні: „ми всі не підготовані були і робили те, чого зробити не могли. Цілій нашій справі все бракувало глибини, всі думки наші були імлісті”, бракувало дійсних вождів, „що без них маса, отара овець”. Про ідеолога цієї інтелігенції писав Іван Франко, що ідеї Драгоманова були „наївними міркуваннями мужика, що не бачив світа і не потрапить піднятися думкою до зрозуміння вищої суспільної організації понад свою промаду, або свій повіт”. З’їдливу характеристику цього відламу української інтелігенції — заки ще став сам її оборонцем, дав Ю. Липа в однім мало знанім вірші „Жебраки при дорозі о ялмужну просящі”:

*Виведу я націю на роздоріжжя,
Попхненькаю над нею,
Пограю на лірі, —
Може подивуються такій гарячій вірі
Інші народи з моцею своєю.
Скажуть: — то уштите дитя, хороше,
Співає пісеньки, не бунтує,
Не стремить щоб щось злого зробити, —
Випадає похвалити ці діти
І державність дати.*

— *Хай нам світить надія!*
— *Хоч би й без дати!*
— *Хай скінчиться веремія*
Малоросійського гевала!
— *Лиш не треба, на Бога не треба,*
Щоб вона повставала, вбивала!

А тих драгоманівських політиків, що проти волі пішли в національну революцію, виведено у вірші про „Людей худих, у важкі панцирі й мисюрки повбираних”:

— *Ой тяжко брате,*
Меча брати!
— *Як би так зробити війну без пожару?*
Як би так зробити націю обережно, потихеньку,
Годувати її книжечками у затишному курничку
І вивести на світ готову, першорядну, без боротьби
Перехитривши всіх!

Ні! Не сваритись, не гнітити дикість
Тупоту і підсвинків з чужими агентами,
Ні, зробити всіх президентами:

Любиш, Саво, сало?
Маєш, Саво, сало!
І ще тобі мало?

От головно в такій ментальності величезної частини нашої провідної інтелігенції, неприготованої до чужої їм ідеї самостійності і боротьби за неї, і треба шукати причин невдачі національного зриву 1917 р., не — як пишуть соціялісти — „у несвідомості народу”.

Таких політиків в Галичині картав ще Франко: „коли, писав він, траплялося комусь з русинів виступати перед народом, то дві кардинальні точки були: ми всі, русини, і повинні держатися купи, і ми повинні дякувати найяснішому цісареві за його безмірні добродійства і просити в нього ще того і того”. От та порода

льояльних русинів або „самоотверженних малоросів” плодилася подостатком на Україні. Для них — писав Франко — політика була тільки „циганством і крутарством”. Тяжко було їх відірвати від буденної праці сліпучим видом ідеалу. Пощо блукати в пустині за маривом обіцяної землі?

*Ті слова про обіцяний край
Це для слуху їх казка.
М'ясо стад їх, і масло, і сир.
От найвищя ласка!*

Так відповідали Мойсееві жиди в поемі Франка. Так відповідали не раз і наші Датани й Авірони всім, що намагалися вирвати їх з буденних занять в мандрівку до свобідної землі...

Вже десятки років минули з часів 1917 року, але *тип драгоманівського політика серед нашої інтелігенції не зник*. Під напором нових українських сил, він в дефензиві, але ще затрує повітря національного життя. Незнищиму породу малоросійських і рутенських Санчо-Пансів стрічаємо часто й тепер. В нашу, направду „жінецьсвітню”, добу, коли перемогу дасть тільки віра, тільки героїзм, тільки посвята й боротьба, — є політики які думають здобути свободу „без пожару, потишеньку, обережно”, видурити, вижебрати її, „перехитривши всіх”, причепившись до возу того чи другого переможця...

В нашу добу, коли в тяжких муках ступає нація на Голгофу; коли тільки безмежна віра і за неї пролята кров є запорукою воскресення, — тих, що сходять на хрест, називає дехто бандитами, в найкращім випадку, дурними романтиками. В пресі підвладній таким „політикам” забороняють про тих „бандитів” згадувати. В таборівій пресі кретини від політики не посідалися з радости, коли — як їм здавалося — чехи з москалями тих „бандитів” остаточно винищили: тішилася, що „мрійницький період” історії нашої нарешті

скінчився, що хлопчачки побавились і тепер порядні люди робитимуть „реальну політику” по поточкальнях і передпокоях сильних світу цього, вижебруючи і вишахртовуючи самостійну неньку, „перехитривши всіх”...

В нашу добу міжнаціональних і міжособних воєн — рекомендує дехто „не роздувати” повстанські самостійницькі рухи „в явно безвиглядній ситуації”, а натомість радять занехати „романтичну політику” і „тверезо, реально подивитися на світ”... У видаванім німцями в 1942 р. в Києві „Новім Українським Слові” поради давали гестапівці і інфільтровані до них агенти НКВД!

Не тільки „тверезі політики” не думають про „свою силу” в своїй хаті, вони не думають і про „свою правду”. Осоружна їм взагалі ясна, незмінна думка — це звать вони „доктринерством”; останні могики українського соціалізму починають перепачковувати на еміграцію замасковані ідеї московського більшевизму; твердять, що цілі московської революції 1917 р. були й нашими цілями; що видвигнута нашою революцією ідея самостійности державної показалася „нездійсною”, що „такої України не може бути”! Вони накидаються на український націоналізм за те, що той „не сприймає змін, які внесла в український світ революція 1917 р.” — себто большевицька. Певно, що націоналізм тих ідей не сприймає! Не тільки не сприймає, він їх відкидає, відкидає в цілості революцію большевиків, зроблену для скріплення большевицької імперії і для душення свободи й незалежності України. Він відкидає антирелігійні ідеї більшевизму; відкидає його ідеї політичні — ідеї чужого тоталітаризму; відкидає його соціяльні ідеї — ідеї людської кошари, хоч як їх наші соціялісти — у формі колхозів — і захоплюють!

Не може дати своєї санкції націоналізм ані затрутим большевицькою пропагандою наддніпрянським соціялістам, ні їх галицьким „товаришам”-радикалам, які по загарбанню Галичини, заофірували свою „льояльну

опівпрацю” наїзникові, відкидаючи всякий „саботаж і шкідництво”, просячи позволити їм „взяти позитивну участь в культурнім і господарським будівництві країни” під Москвою, себто в нищенні релігії і Церкви, в руйнації й плюндруванні села, і в переслідуванні „авантюриків”, які не хилять ший в чуже ярмо.

Відкидаючи ясну власну ідею національну, відкидаючи — як засіб — збройну за неї боротьбу, цієї сорти політики, відкидають і потребу створення окремої, сильної духом, думкою і характером — батави людей-провідників, яка б ту ідею здійснити намагалась.

В наші часи стрінете серед „батьків народу”, вчорашніх комуністів, які — „покаявшись” — зараз за це дістають командні становища в спільноті!

В наші часи, коли така нагла є потреба широко-закроеної протикомуністичної кампанії, знайдете „вождів”, що на спілку з комуністами затикають рота тим, що проти комуністів виступають! Знайдете „патріотів”, обсіпаних гонорами, але яким найкраще пристала би назва, дана їх предкам Шевченком, — назва „донощиків і фарисеїв”. Які не соромляться, подібно євангельським фарисеям, очорнювати своїх противників як „ворогів кесаря”, щоби — ховаючись за лаштунками, нищити їх чужими руками. Яким рідний край є черговим бізнесом, а народня справа дійною коровою; яким їх партія є крамничкою для полагодження особистих, чи інтересів кліки; які коло себе збирають всяке шумовиння „аби інтерес ішов”; які, називаючи себе демократами, уживають найгірших метод тоталітарного партійництва, щоб утриматися коло громадського пирога.

Заплющувати очі на ці відомі з’явища було б злочином. Бо вони є початком катастрофи. Коли в провідну клясу вслизуються подібні провідники, тоді треба бити на сполох! Стоїть в Євангелії: коли сліпець вестиме сліпого, обидва впадуть у яму. Проблема проводу в сто разів важливіша від інших, набирає в наші часи

особливо великого значення, і якраз цієї проблеми не хочуть бачити сучасники, займаючись всякими іншими, які нічого не варті без вирішення отої, найважливішої з усіх. Який глузд виробляти програми, закладати партії, творити об'єднання, коли хитається фундамент, на яким будується?

Велика частина провідної інтелігенції української між першою й другою війною, це був зовсім інший тип психічний, який нічого спільного не мав з великими тіннями нашого славного минулого, що формували історію України варязьких і козацьких часів. Ці „тверезі політики” — боялися розгорнути українську ідею в усій її широчині; старалися загасити комбативний дух, що знов віджив на Україні; не думали про провідну клясу як про здисципліновану, дібрану на засаді суворої селекції верству „луччих людей”. Їх відповідь на питання — хто має вести націю, до якої мети і якою дорогою? — тотально різниться від відповіді, яку давали наші предки і деякі сучасники та учасники визвольних змагань часів першої і другої війни, прозвані „романтиками” і „авантюристами”. Предки знали, що права можна мати тільки „през шаблю”, що великі речі осягають великі люди, не крутії, комбінатори, хитруни, посібілісти, засадничі вороги великих цілей і великих зривів. Негуючи ті цілі, „тверезі політики” проскрибували й чужі їм чесноти, без яких наша давнина й не мислила собі ідеального провідника: твердість характеру, розмах думки й сміливу волю. А без цих прикмет вдачі, коли хто попадав у провід народу, нічого легшого не було для противника як його обдурити, залякати або підкупити.

Бо проводирів, що мають хлопський сприт, замість державної мудрости — легко одурити обіцянками-цяцяньками, як це робили большевики.

Бо проводирів, байдужих на великі ідеали, а які дбають лише про привату, — легко підкупити.

Бо проводирів, що не мають відваги до чинів великого розмаху і ризику, — легко залякати.

В давні часи вступ у члени провідної верстви вимагав суворого добору, а членство суворої контролі і чистки. Толерантними стали новітні „народолюбні” часи! І нема такого промаху (висловлюючись лагідно), якого б не дарувало чуле серце модерного народолюбця своєму вибранцеві, скоро він вже засів на якимсь президентським кріслі. Коли такі звичаї запановують у проводі, він вже загниває а з ним пропадає й спільнота.

Цей сорт політиків, який особливо намножився за останні 20-30 літ, існував і давніше, домінуючи в доби занепаду і зникаючи з політичної сцени в епохи національного розцвіту. В кожній нації є різні типи проводирів. Деінде є де-Голі і Тореси, Михайловичі і Тіти, Горти і Беля-Куни (і вони між собою не об'єднуються). Є такий поділ і серед нас, а сягає він далеких історичних часів. За татарщини — одні кривавилися в війнах, а другі — так звані татарські люди, корилися наїзникові. За Хмельницького були Богдани і Богуні, а були й Киселі і Барабаші, які не хотіли повставати, тільки „з ляхами, мостивими панамі, у мирі хліб заїдати”, у їхній службі. Далі, були Мазепи з Орликами, і — Іскри з Галаґанами. Були Хмельницькі — було й „варшавське сміття”, були Мазепи — й „грязь Москви”. Всі українці — брати по крові, але й Авель з Каїном теж були братами... За наших днів були Петлюра, Коновалець, Тютюнник і Міхновський, — а були й Грушевський з Винниченком і Тичина, які як визволителів славили тиранів Кремля.

І всі ті Барабаші й Грушевські, всі виклинають противників своїх як національних шкідників і авантюристів, фанатиків і шовіністів, що не за голосом холодного розуму йдуть, а за неконтрольними емоціями. Всі бідкаються над марно пролитою кров'ю народу, над непотрібними жертвами... На ділі ж якраз вони є невеличками своїх емоцій — емоцій страху. Головно

ходить їм про те, щоб — крий Боже — буря не зірвала вигідного даху їм над головою, над затишною домівкою! Щоб деревця не поламала в їх затишнім садку! Це ті, що в їх серцях згасла відвага, а в їх мозок у тую — казав Шевченко — „кістяну комору налізли свині із надвору” і там утвердили свою ідеологію, ідеологію сажка з його щасливими мешканцями, що лиш знають, або в болоті розкошувати, або під ножем верещати. Недоступна їм свідомість, якою очищуючою бурею буває Хмельниччина! Як випростовує вона зігнутий хребет не одного Яреми, як наверх видобуває все сильне й шляхетне, чисте і героїчне в народі! Як змітає з поверхні всю погань! Хоч при цім може й дерева погне чи зламає в затишних хуторцях „татарських людей”... Хоч не дасть вже більше їм з тими чи іншими „мости-вими панамі” смачно свій хліб заїдати.

Так як між хмельничанами і лейстровиками; як між мазепинцями і талаганами; як між Шевченком і Драгомановим, між Петлюрою і Винниченком, так і тепер не встановити згоди між теперішніми „татарськими людьми” і новими силами України, тим новим і водночас стародавнім предківським духом, який ось вже з 1917 року прокинувся знов на нашій землі, вбиваючись чим дужче в силу, поборюваний і Москвою, і нашими фарисеями. Особливо це трудно зробити у нашу добу, коли світ весь розколовся на два табори — сили християнства й сили Сатани; коли — писав апостол Лука — розкол вдереться навіть в родини, де буде двоє проти трьох і троє проти двох.

Європа, і не тільки Європа, переходить добу горожанської війни, подібну до тої, що переходила Франція за своєї революції тому майже 200 літ. Там повстали дві „партії”, з яких кожна вважала, що угода з другою виключена, що між ними можлива тільки боротьба. Третя „партія”, неутральна, приставала до кожного переможця і плелася в хвості подій. Свою печатку на майбутнє обличчя країни наклала не вона, а

одна з тих скрайніх партій. Подібно й сучасна Європа, сучасний світ. *Доба стагнації, впорядкованих відносин в суспільстві наразі проминула.* Нормальна держава ніде більше не існує: або вона спирається на безнастанний терор, щоб в страху тримати до неї ворохобні сили суспільства (як в ССРСР), або — деінде — є іграшкою в руках тих чи інших — що борються за владу — сил: робітничих союзів, юній, партій, різних міжнародніх тайних і явних організацій. А боротьба їх в тім, що кожна стримить до ідеалу, що *виключає* ідеал противної сторони, претендуючи на виключне панування. Головні сили, на які розкололася тепер суспільність — це сила комуністична і антикомуністична, сили тоталітаризму і сили, що апелюють до старих традицій і підстав європейської, християнської цивілізації. Пролетаріят є переважно в тім першій таборі, селянство — в другім. Фронт боротьби не покривається з міждержавними пранищами, *він іде вперек кожної держави, перекроє кожну націю.* А між тими двома силами знаходяться „нейтральні”, західня „керенщина”, оті власне соціалісти, ліберали і деякі „демократи”, які або тихо з комунізмом симпатизують, або угодою з ним чи толеранцією до нього думають якось від потопа врятуватися. Тому керенщина й не висуває ясної ідеї, ані не хоче готуватися до боротьби, яку не вважає неминучою. *Тому й роля її в тій громадянській війні, що вже шаліє в світі — буде така ж жалюгідна як і роля російської керенщини...*

Наша керенщина добром луччих не цікавиться. Її цікавить тільки так зване „об’єднання”. Воно має бути універсальним ліком на всі політичні недуги. *Чи справді помагає на все — об’єднання?*

Під час революції 1917 р. — всі українські партії були об’єднані в Центральній Раді, а всі партії в Росії були роз’єднані, і більшовики провадили горожанську війну з усіма — правими, лівими, монархістами й соціалістами. І все ж *роз’єднана Московщина* перемогла

об'єднану Україну. Чому? За революції, шматована, роз'єднана кривавою міжусобною війною Франція перемогла коаліцію об'єднаної Європи. Чому? Чи не тому, що не в самому об'єднанні сила?

Справді, сила не в числі, але в чімсь іншим! Положіть на терези з одного боку десять яєць, а з другого десять цеглин, останні переважать. Сила не в кількості, а в якості, у вартостях, у динамізмі. Ось чого не треба забувати! Об'єднання тоді тільки буде міцним, коли буде злукою *луччих, не всяких!* Коли об'єднаєте в горщику капусту, бульбу, стару підосшву і здохлого kota, — не смакуватиме таке об'єднання! З доручення папи намалював Мікель-Анджель образ хаосу до Сикстинської капелі. Як уявив він собі хаос? Як *саламаху різнородностей*, які нормально не бувають і не сміють бути змішані, не можуть бути „об'єднані”. Все було всуміш на тім образі: володарі, єпископи і розбишаки, поети з лірою й кати, володарі й бандити, злодії й судді. Мішанина чужородних елементів, добрих і злих, в якій *безнадійно потопали добрі*. Ось таке об'єднання проповідують наші „тверезі політики”, приймаючи до своєї компанії *всякого, аби їх тримався і на все годився*, не входячи в те, як стоїть справа з його характером, особистою чесністю і ін. Ліплячи такі „об'єднання” вони *не впорядковують хаосу, а його поглиблюють*. Це буде таке об'єднання, як в притчі про кукіль і пшеницю. Тимчасом, коли під час жнив пшеницю *кладуть окремо в клуню*, а кукіль в'яжуть в снопи, щоб спалити. Ось про що не думають прихильники механічного об'єднання. *Завданням часу є не збільшувати хаос, а відділити кукіль від пшениці!*

Кажуть, — *всяке об'єднання добре, чим більше, тим ліпше!* Чи ж справді?

Пригадаймо історію судді *Гедеона* з Біблії. Бог вибрав його для війни з Медіянами. Той зібрав велике військо і сказав Господь Гедеонові: — *забагато людей в тебе, так що не можу віддати Медіянів в їх руки..*

Гукни, щоб чули люди: хто почуваеться боязким, хай вертається додому. І вернулося людей 20 і 2 тисячі, так що лишилося тільки 10 тисяч. І сказав Господь Гедеонові: — *все ще забагато людей!* Веди їх до водопою, щоб мені їх там випробувати. Про якого скажу тобі: цей хай іде з тобою, той і піде; а про якого скажу: цей хай не йде, той і не піде... Повів Гедеон людей до водопою і сказав Господь Гедеонові: — хто хлестатиме воду язиком, як пес, того постав окремо; так само і того, хто стане на вколішки щоб напитися води. Налічено тих, що хлестали з руки, 300 люда, всі ж інші ставали навколішки, щоб напитися води вигідніше. І сказав Господь Гедеонові: — трома сотнями люду вирятую вас і подам ворога в руки ваші, усі ж інші хай вертаються в домівку своєю... Так переміг Гедеон *не кількістю, а якістю* людей, відбором найкращих, які не боялися великого діла, не тужили за домівкою, не дбали за вигоду, хлестали якбудь воду, думаючи тільки про справу. *Якість* перемогла, не кількість, відбір, не „об'єднана”, не мішанина всіх.

„Реальні” політики голосять: „все, що об'єднує українців — будує Україну, все, що роз'єднує українців — руйнує Україну!” *Це явний нонсенс!* Що, коли б якась група забажала об'єднувати всіх українців, без розбору, чесних — з шахраями, ідейних — з провокаторами, чи спричинилася б вона до збудування України? І навпаки, чи не спричинилася б до цього збудування інша група, яка без пардону вимітала б з-поміж себе все хитке, підле й підозріле? Мабуть пригадуючи зворот з Євангелія, писав Гоголь: „*Бог не об'єднує рижне по суті, Бог лучить спільне по духу*”. Об'єднання, яке не хоче бути засуджене на безчин, або розвал чи стопоредовання провокацією з середини, — повинно бути *злукою людей, оживлених однаковим, спільним всім духом, з'єднаних на підставі суворого добору, старанного пересіювання.*

Чи ж можливе об'єднання цілком духом різних людей? Де буде їх спільна база для чину?

Яку спільну базу ідейну для чину, в яким об'єднанні знайдуть люди, що хочуть відбудувати державу, боротьбою і силою, яку спільну базу для чину знайдуть вони з „реальними політиками”, які думають лиш про „рідну мову й пісню”, яку хтось колись їм дасть за чемність, або „льояльну співпрацю”; які завжди „неактуальною” вважають боротьбу за свободу? Яка спільна база, в яким об'єднанні знайдеться між людьми залюбленими в наші старі великі традиції — і тими, що разом з Драгомановим, ті традиції відкидають, замінючи традиціями Маркса і Прудона, чи російської революції; які теперішнім традиціоналістам закидають те саме, що закидав Драгоманов Шевченкові: що „шукав ясного ідеалу державного порядку не попереду нас, а по заду”, самі ж знаходючи той „ідеал” в колхозах і московській „конституції”? Як можна об'єднати психіку українських державників з психікою „дядьків отечества чужого”, або з ментальністю людей типу наддніпрянських соціалістів чи галицьких радикалів, або ундистів? Або яку спільну ідею для чину знайдуть нові хмельничани, люди для яких ідея є ідеєю, з тими, для кого вона тільки фраза для притягування маси і для роблення інтересів партійної крамнички?

Що ж спільного знайдуть між собою ті різні породи людей, коли те, що одні звать боротьбою із злом, другі називають „некультурністю” і „киринєю”? Коли те, що одні звать боягузством — звать другі „гуманністю”; що одні картають як потурання каналії, другі хвалять як „толеранцію”; що одні підносять як героїзм, другі — знов плямують як „розбишацтво”? Коли те, що в перших є вірність ідеї і бажання боротись за неї до загину, є в других — „ексклюзивністю” і „фанатизмом”? Що в одних зветься безпринципністю й безхарактерністю, то в других є — „об'єктивністю”, а прив'язання до правди своєї — „доктринерством”? Що

знайдете спільного між тими типами, коли те, що одні ганяють як хамелеонство, другі величають як „тверезий розум”, а „державницьким розумом” те, що для перших є тільки крутіємством?

Та друга порода нашої інтелігенції, яка хоче удавати з себе національний провід, дуже нагадує тих фіглярів, недорік, сліпців і „шпигонів” Котляревського, або „жебраків при дорозі о ялмужну просящих”. Об’єднані, чи роз’єднані, ніякої держави вони в найсприятливіших обставинах не збудують. „Хочеш бути царем? — питався Скворода, — нащо ж тобі елей, серце, скіпетр? Це тіль, масло... Здобудь собі серце царське!”... Вінець і скіпетр є акцесуари лише, може й потрібні, але хто вбирається в них, хто чіпляє собі титули „батьків народу” й думає правити ним, маючи душу жебрака, фігляра чи шпигуна, — той приведе до катастрофи може й не себе, але народ, з ким і якби він не об’єднувався.

В старовину знали ми, що силу спільноті дає не безвладна мішанина — аби більше! — а дисциплінований гурт людей чесних, відважних, сильних характером і справі відданих. В Універсалі Остряниці читаємо: „а козаків лейстрових, отродків і одщепенців наших, для власних їх користий і приват своїх о упадок отчизни недбаючих, — яко їдовитої схидни стережіться!” Предки наші знали, що їдовиту схидну, хоч „рідну по крові”, до гурту не приймається; з нею не об’єднуються; що паршива вівця усе стадо псує. Про це писав один знаний політичний письменник наш: „знайте, що не буде ніколи держави української, доки дейнецтво і опришківство, яке ідею України від віків обсіло, не буде прочищене українськими, а не метропольними, польськими, чи московськими руками”.

Пригадайте, як об’єднував Україну Хмельницький! Чи сівав він до одного столу з Кисілем, чи з лейстровиками? Ні, він зібрав громаду людей спільного духа, характерних, готових на все; з ними пішов на своє ве-

лике діло, а коли своїми чинами заблисла та громадка на всю Україну, тоді зголосилися до нього Виговський, Кричевський, Немирич та інші. Прийшла й маса, поспільство. Ось як доконали хмельничани об'єднання нації! А Киселів, Барабашів та лейстровиків, як сміття, геть викинули. Так повстає всяка нова еліта народу. шляхом добору, гуртування луччих і висортування гірших; боротьбою з зовнішніми неприятелями і з „рідними” шашелями в середині власної спільноти.

Об'єднання повинно і мусить бути. Але об'єднання людей одного духа, гарячої віри і випробуваного характеру! Людей ідеї! Добір кращих! А всю спільноту об'єднає тільки такий провід, тільки таке об'єднання, в яке маси вірять, в його чесність, мудрість і мужність, в його характерність. Об'єднують націю чи суспільність тільки люди, які викрешуть в неї запал, посвяту, порив; люди, які хочуть вести і знають точно куди і як. Не зроблять цього ніякі об'єднання, в яких тон надаватимуть вожді з ментальністю покутного адвоката, або „спеца” від дрібних махльойок; які не вміють бачити завтра, ані не розуміють сьогодні. Такі як Геденові тисячі, мали б вернутись додому, до своїх приватних справ, робити на них, а не на народній справі інтереси.

Кого цікавить конкретне питання — де та група, товариство, чи орден (думаю, що вони вже є), які могли б повести народ, нехай відповість собі на питання: з яких людей та група складається? Якщо вони посідають ті прикмети провідної кляси, про які, як про позитивні, згадано вище, то така група має шанси стати проводом і заслуговує на підтримку; якщо ж на чолі групи стоять оті „фіглярі” і „шпигони”, — ніхто з нею не повинен об'єднуватися, бо таке об'єднання доведе або до катастрофи, або до хаосу. Невже насправду гадає хтось, що провідники, які жураються тим, скільки відсотків скинути зі своєї програми, щоб добити інтересу з противною партією; або тим, який емігрантський уряд

є більше легальний; або тим, який дохід принесе їм служба рідному краю; яким так імпонує фотографування з кимсь з сильних світу цього, або які думають у передсінках чиїхсь Україну вижебрати, — невже хтось думає, що такі провідники ставлятимуть успішно чоло антихристові та його воїнству? Чи не є вони засмішні постаті на таке завдання?

Не створені наші дні для таких „вождів!” Часи, коли падають тисячолітні політичні будівлі; коли руйнуються підстави соціального укладу, до якого ми звикли від 2000 літ; коли московський Іслам підносить меч на релігію, ісповідану довгим рядом поколінь наших предків; коли, як в часи Калки, Полтави чи Батурина, рішатиметься доля України на многі сотки літ, — такі часи *не нагадують в нічім епохи мирного будівництва з їх ділками мирної, „буденної праці”, з чеснотами пересічної людини.* Наша доба подібна до інших епох: до епохи розвалу Риму, переселення народів, столітньої війни, або татарщини, чи Хмельниччини. Такі епохи не дрібних праць, і комбінаторів вимагають, ані їх міжпартійних, міжконтинентальних чи міжпланетних об'єднань. Вони потребують *нових людей* формату Еція, Карла Мартела, Жанни Д'Арк, Хмельницького, Вишенського, чи Дмитра Вишневецького; людей, які б горіли ентузіазмом для ідеї, щоб сліпучим світлом горіла вона, як віра Христова в душах апостолів; щоб невгнутою робила нашу волю.

Ці нові люди ростуть на сплюндрованій і зганьбленій займанцем, але випробуваній й загартованій в пеклі останніх десятилітій України. Там тисячі засуджених бути Яремами „хамовими синами”, обертаються в войовників Галайдів; крила їм виростають, які мали за плечима предки їх в добу Корсуня, Конотопа, Полтави. В них втілюється дух тих предків. З них, як за часів козаччини, можуть повстати ті, які виведуть націю „із тьми, із смраду, із неволі”, коли знайдуться між ними Кричевські, Немиричі, Морозенки і інші вікопом-

ні постаті Війська Запорозького. Епоха наша на Україні дуже подібна до тої, перед 1648 роком...

Це нове плем'я, яке родиться там, знає — так пише один з його поетів — що з їх мрій і чинів вже „глядить майбутня плоть”, завтрішня дійсність. Вони знають, що світанок встане „народжений із мук” там, де кожне, найменше життя „зродилося й виросло з крові”; там, де тисячі ідуть на хрест, але їх „твердо ступає нога”, як мучеників колізея. Це ті, що свідомі уже свого післанництва; які твердо знають, що їм „правда світить з віч”, їм — „свідкам пекла на землі”; що цю правду мають вони принести байдужому і забріханому світові. Про себе кажуть вони — „по світі всім ідемо, мов пророки, втерявши все, неласі земних благ”, „ми розумом і духом вищі”, які прийшли, щоби „сліпим, незрячим путь в життя вказати”, бо тими є вони, в кого „вогнем опалахує душа”. Це мусять бути фанатики нової правди з широким розмахом думки, з грандіозними напрямними, люди великого формату, з тими „твердими руками”, що формують нації й держави, з тим „орлім оком”, яке в далекім майбутнім накреслює Богом проложені шляхи. Вони, такі лиш здолають зробити справжнє об'єднання, не фарисеї, які тільки Варрав та Юд притягають до себе, а замість Богові, чужому демонові кланяються.

„Достойними достойная созидатися і чесними чесная совершатися обиче, і через годних людей годниі речі бувають справовані” — ці слова повинні стати пригадкою в наші жорстокі й відповідальні часи. Коли ні, такою катастрофою скінчиться для нас нинішня доба, як доба започаткована 1917-м роком. В страшний час Божого гніву, який вже гряде, якого тінь вже впала на нас, проблема проводу, творення нової касты нового „лицарства Запорозького”, відмітання кукілю від пшениці — є справою першої ваги.

Як вона вирішиться, від того залежить наше національне життя чи смерть. Людина, що оглядала влас-

ними очима початки гангрени, яка зжирає тепер нашу цивілізацію, Едмунд Борг, перестерігав під час революції у Франції: „як маса, ми не можемо бути полишені самі собі. Мусимо мати провідників! Коли ніхто не захоче повести нас правим шляхом, ми знайдемо поводирів, що запровадять нас до ганьби й руїни!”

Пересторога, яка ніколи не була такою начасною, як нині!

1948, *Вінніпег*.

ПРИМІТКА

Ширше висвітлені питання провідництва в книзі того ж автора „Дух нашої давнини” (Традиціоналізм), 1944, вид. Ю. Тищенка, сторінок 272.

ОБ'ЄДНАННЯ ЧИ РОЗ'ЄДНАННЯ

Клич „об'єднання” став незвичайно славним в колах української демократії. По кожнім струсі, по кожній катастрофі історичній, по кожній компромітації того чи іншого проводу — розлягався клич об'єднання. Кожний, кому оклепані фрази заступали думку, поручав цей клич, як єдиний лік на всі недуги, як чудодійний засіб, що гоїть всі рани, а з каліки робить Геркулеса.

Чому якраз демократія носить з тим кличем, як хтось з „писаною торбою”?

Демократія не вірить в творчу силу одиниці; демократія не вірить в ролю особистости в історії; демократія — панування многих, знає лише закон числа, тягар „живої ваги”; для неї не існує проблема проводу. Лїнива думка, що тяжко обертається серед складних обставин життя, воліє все спрощувати й спростачувати: „Ах, залишім сварки! Чи такий тепер час? Чи ж не йде на нас грізна хмара? Згода буде, незгода руйнує. В єдності сила!” — ось ті, до зануди пережовувані, стерті від частого вжитку, безглузді фрази, з якими виходять демократи. Ось якими закляттями демократичні баби-шептухи гадають уздоровити націю.

Клич об'єднання такий привабливий і ніби такий ясний й логічний, — має одну велику хибу. Ті, що твердять про конечність об'єднання ріжних сил, в суспільності, цілковито поминають *питання громадської вартости тих сил*. Заохочуючи ліпити одно ціле з *найріжноріднішого* людського матеріялу, вони поминають незвичайно важне *питання якости матеріялу*, з якого ліплять. Забувають, що гасло об'єднання — *не існує само для себе, лише — як засіб для цілі*. Коли кілька

військових відділів об'єднують в один, то на те, щоби збільшити їх ударну силу. Надзвичайно важне питання: чи всяке об'єднання ту ударну силу збільшує?

Чи коли зберемо до купи („об'єднаємо“!) кепсько-го флетиста, кепського скрипаля і ще гіршого піаніста, — чи з того вийде добра оркестра? Або чи вийде добра оркестра з вправних навіть музик, коли ними диригуватиме шофер? Наполеон казав, що армія з ослів, під проводом лева, доконає більше, ніж армія з левів під проводом осла.

Чи, коли до загартованого в боях відділу домішати десять разів стільки здеморалізованих, зледачілих, незвиклих до послуху страхополохів, чи це збільшить ударну силу такого „об'єднання“? Чи могли б ми згасити пожежу, об'єднавши всіх пожарників, зібравши їх до купи на вози — з дірливими шлангами? Чи велика числом членів політична організація довго проіснує, коли об'єднає ідейних людей з провокаторами?

Справа об'єднання не така ясна й проста, як видається демократичним сторонникам механічного об'єднання чистих з нечистими. Коли суспільність переходить лихоліття, причина цього лихоліття *не кочче лежить в роз'єднанні*. Коли суспільності треба збільшити її силу відпору ззовні чи зсередини, або коли треба удесятерити її ударну силу, — то не зарадить цьому саме об'єднання.

Добра воля — є доброю волею, але убогість думки демократів — мусить уступити перед історичними фактами, ствердженими солідними й не дурними дослідниками. *А історичні факти промовляють не на користь наївного гасла маніяків об'єднання.*

На ці факти покликувався я вже не раз і не двічі, і — мушу признати — без ніякісінького устїху. Від демократичного туподумства відлітали вони, неначе від стїни горох. Користаю з нагоди, щоби ще раз вернути до тих фактів — не для поучення демократів,

яких ніхто нічого не навчить, лише — для роздумів тої частини нашої суспільности, яка хоче і вміє думати над прикладами історії...

Перед нашими очима пронеслася кривава епопея української революції в царській імперії. Чи хтось, хто студював ту епоху, посміє сказати, що Україна впала через брак об'єднання? Що її згубило роз'єднання? Таж у Центральній Раді об'єдналися всі наші партії — соціал-демократи, соціялісти-революціонери, соціялісти-федералісти, ліві, середні і подекуди праві. Згадую повні заздрости і подиву статті російських часописів 1917 року, — про велике діло об'єднання, довершене на Україні. Особливо в порівнянні з політичним розгардіяшем, що тоді всесильно панував у Московщині.

І — незважаючи на ту політичну єдність, незважаючи на „мир і тишину”, яка панувала між партіями на Україні, — вона була збита з ніг, повалена на землю... Ким? Політично роз'єднаною, розпорошеною, взаємно розсвареною Московщиною!

Бо тодішня Московщина на правду уявляла собою рідкий образ розбрату, роз'єднання й боротьби всіх проти всіх. Партійна боротьба, чимраз гостріша, буквально розшарпувала тодішню Московщину. Діяльні і заціпні ще були монархісти-романівці. Проти большевиків виступали „кадети” з Мілюковим, виступали меншовики і соціялісти-революціонери. Каптан стріляла до Леніна. На Петербург ішов Юденіч, на Урал — Колчак, Денікін підходив під Курськ і Орел — майже під саму Москву. Тодішня — поділена на групи, групки й табори, закручена в вирі горожанської війни, палаюча в вогні політичних пристрастей — Росія 1917 року на правду не світила прикладом святої згоди. Вона нагадувала хутчій пушку з павуками, що загризали себе взаємно на смерть...

Тим не менше, *якраз така Росія розвинула в собі величезну ударну силу. Якраз роз'єднана, розсварена й порізнена Росія положила на обидві лопатки об'єд-*

нану і погоджену в середині, Україну. Щось, видко, не в порядку з тим всеспасенним гаслом об'єднання, коли в однім випадку (коли було) — воно нічого не допомогло, а в другім (коли не було) — нічого не зашкодило.

Другий приклад. Революційна Франція кінця XVIII віку. На неї сунула грізна коаліція об'єднаної Європи. Європи, в якій, все одно яким способом, кожна нація була об'єднана під своїм володарем або своєю аристократією. Що, натомість, уявляла собою революційна Франція? Таку саму пушку з павуками, що зжирали себе взаємно, як і революційна Росія. В тодішній Франції лютувала жорстока грамадянська війна всіх проти всіх. Один політичний переворот наступав по другім. Одна конституція змінювала другу. Жіронда посилювала на смерть роялістів, „Гора” — Жіронду. За підозрілими вганяли жандарми конвенту, мов хорти за зайцями. Марат — жадав тисячі й тисячі нових жертв для гільйотини, щоб самому знайти наглу смерть від жіночої руки, месниці — Шарльоти Корде. Робесп'єр посилював на смерть Дантона. Таліян і термідоріянці — Робесп'єра і його брата. Тульон передався Англії, Вандея і Бретань — горіли вогнем повстання проти якобінців. Це дійсно була Содом і Гомора розбрату, роз'єднання й нещадного взаємного витереблювання. Коли б слушною була думка демократичних об'єднувачів, з велетенського змагу повинна була б вийти переможцем не розшматована політично й ідейно Франція, лише сконсолідована й об'єднана Європа.

Вийшло навпаки! Роз'єднана, роздирана міжпартійною війною, ослаблена нечуваним впливом крові, революційна Франція — побідно відбила об'єднану коаліцію цілої Європи, а в своїм переможнім розгоні — загнала аж до Мадриду, Риму, Відня, Берліну, Каїру й Москви...

Ні, мабуть щось не в порядку з всецілющою силою того об'єднання! Це не значить, щоби в тодішній Франції бракувало маніяків об'єднання. (Ця порода не пере-

водиться ніколи). Але як вони кінчили? Цікава під тим оглядом, як вічна пригадка всім прекраснодухам, буде сцена, яку прозвали *Baiser de Lamourette* (поцілунок Лямурета). Франція переходила тяжку кризу. Національні Збори, надія країни, „розділилися на ся”. В таку хвилину на трибуну входить медоустий посол, священник Лямурет, (пізніше ліонський єпископ) і солодкими словами (його ім'я значить по-французьки — „коханячко”) — заклинає всіх висланців народу забути взаємні образи і партійні сварки, заприсягти собі вічну згоду і мов браття подати собі у досмертнім об'єднанні, руки... Його промову стрічають криками радості; правиця цілується з лівицею, Гора обіймається з Долиною; ті, що вчора обкидали сусідів найогиднішими наклепами, в сльозах просять дарувати їм їх вину. Згода об'єднання, якого світ не бачив! Але на другий день, доля заклала собі з них: погоджені брати виступили проти себе з ще більше зажертими наклепами, а вчорашню врочисту присягу — прозвали глузливо *Baiser de L'amourette*, поцілунок Даліли. Так мітичні брати Етеокль і Полініс, сини Едіпа і Йокасти, які полягли в війні між собою і які — хоч як брати повинні були себе любити, — так жагучо себе ненавиділи, що полум'я з їх спалених трупів — як каже легенда — розділилося на двоє... Найтрагічніше, що сам абат „Коханячко” — що закликав до згоди, був післаний на гільйотину тими, кого закликав до цієї згоди...¹⁾ В звичайні часи спроби таких Лямуретів (у нас їх звать Маніловими) — кінчилася менш більш смішно: взаємною гризнею погоджених „братів” і повним безсиллям їх „об'єднання”. В хвилини, подібні до тої, яку переходила тоді Франція, — справа кінчалася гільйотиною.

Це не значить, що європейську коаліцію відперла необ'єднана Франція. (Так само, що Україну залляла

¹⁾ Промова Лямурета була виголошена 6 липня 1792 р., гл. *The french revolution a history by Thomas Carlyle.*

необ'єднана Московщина). Вона була об'єднана, її ударна сила була збільшена. Лише її об'єднали інакше, не механічною згодою всіх, лише згодою, накинутою всім активною, діяльною меншістю. Ця меншість — навіть ще в стані промадянської війни всіх проти всіх, — була настільки сильна, щоб почати наступ на „об'єданого” противника, щоб пізніше, перепровадивши своє об'єднання, поконати того противника.

Францію об'єднали не довкола округлого стола крамарів, що один опустив, другий додав, не торгами осягли „святого порозуміння”, не міжпартійними умовами, не поцілунками і присягами згістеризованої хвилевої більшості. Ні, її об'єднав Робесп'єр в Парижі, на майдані, де стояла гільйотина. Об'єднав генерал Гош, що вішав на деревах вандейських повстанців. Об'єднав Руже де Ліль героїчною Марсельезою, гимном, що від нього мертві вставали з домовини, а живі йшли на смерть. Перед якими з острахом — спадали голови байдужих і противників на власні груди або до катівсько-го коша.

Ось яким способом об'єдналася Франція! Ті, що її „роз'єднували”, — надали їй більшої ударної сили, ніж Лямурети.

Подібним способом, під час війни 1914 р., об'єднав французів Клемансо. Перед його приходом до влади, комбінатори сходилися, радилися, діставали вотум довір'я від палати, — і поволі вели Францію до неминучої воєнної поразки. Даремно шукали спільної платформи мілітаристи й пацифісти, ті, що ненавиділи Німеччину і ті, що її лякалися. Ті, що готові були жертвувати і битися до кінця й ті, що закордоном плянували сепаратний мир і зраду союзників Франції... Нарешті не було вже вибору. Очі всіх звернулися на того, хто ціле життя дорослої людини жив одною гадкою, одною ідеєю-причепю, помстити ганьбу 1871 року. Довкола його імені, імені Клемансо, наступила кристалізація людей і зусиль така сильна, що сам Пуанкаре, його рі-

щучий ворог, не смів іти проти течії і покликав його до влади.

А тоді сталося чудо. Тоді всі примари дефетизму нараз зникли — зник нездарний Пенлеве, непевний Кайо, зникли темні типи, як Альмерейда і Мальві. Замовкли провокатори і германофіли, устала дефетистична робота в запіллі. Коли з'явився „старий”, всі ці ознаки недуги щезли неначе чудом. Його міністерська декларація змусила сильніше битися серця, збудила куняючі енергії, випровадила з остовпіння націю, комбатантів і некомбатантів:

Ми з'являємося перед вами з єдиною думкою: війни всіма нашими силами аж до кінця. Не буде більше паціфістичної балаканини, ані німецьких інтриг, ні зради, ні півзради. — тільки війна! Лише війна! Ми не позволимо, щоби наші армії взяли в два огні!..

Коли уступаючий Пенлеве пробубонів щось, що деякі з членів його кабінету готові були б (з своїми міністерськими портфелями) служити далі і під Клемансо, — той відповів, що не потребує старих меблів. Він — вистарчав сам собі, він і його товариші. З ними — *він dokonав духового об'єднання Франції, проти нерішучої, охлялої заляканої більшості...* Окрилена надлюдською вірою 77-літнього дідугана, — вірою в геній його нації, його любов'ю до вітчизни і ненавистю до наїзника, країна об'єдналася в однім зусиллі, об яке розбилися залізні когорти кайзера, що залляли Європу від західної Бельгії до Кавказу...

В своїх споминах пише ген. Людендорф:

В листопаді 1917 Клемансо стає головою ради міністрів. Це була найзавзятіша людина Франції... Він був найбільш гарячим представником ідеї відплати за 1871 рік. Клемансо докладно знав, чого хотів. Він провадив війну, він здусив всяку паціфістичну агітацію і скріпив духа своєї країни... Він думав лише про перемогу... Спосіб ведення війни у нашого противника став вдсятеро енергичнішим, як досі.²⁾

²⁾ Leon Daudet — *La vie orageuse de Clemenceau*.

Може й несвідомо, перечеислив тут Людендорф три невідкличні передумови, потрібні для успішности такої акції окремої людини чи групки — щоби зцементувати націю в одну цілість і надати їй великої ударної сили. Ці передумови були: *ясна думка*, що вказувала шлях („знав, чоґо хотів”), по друге — *сильна сугестивна воля* (яка „скріплювала духа країни”) по третє — безпардонне *витереблювання шкідників* серед „рідних” земляків („здусив пацифістичну агітацію”). Цим способом — Клемансо об’єднав свій народ, зробив „вдесятеро енерґічнішим”.

В цім випадку також наступило духове об’єднання нації. Але яким же ж інакшим способом, ніж той, що поручають маніяки полюбовного, міжпартійного порозуміння! Воно наступило як і в 1793, — силою одної людини, або їх невеличкої групи, сугестивною силою їх гарячого патріотизму, їх волею — не пактувати з ворожою силою і не терпіти її агентів ввнутри народу, їх готовістю йти проти всіх і всього, що посміє лягти колодою поперек їх дороги. Воля цієї людини випростувала хребти патріотам, замкнула пащеку інтриґанам, загнала в підпілля шкідників і півзрадників. Об’єднанню чесних патріотів ніщо вже не стояло на перешкоді. Об’єднанню, якого ніколи не удалося б осягнути механічним способом єдиного демократичного фронту добровільного порозуміння. Воля одної людини — „наказала мовчанку боягузтву й зраді, уярмила перемогу й викинула наїзника з країни”. Завдяки збільшеній ним ударній силі нації.

Клемансо чудово й сам знав, що не добровільними пертрактаціями й нарадами — не згодою зґраї півголовків осягнув він моральне об’єднання країни перед обличчям переможного наїзника. Він знав, що ціле те чесне товариство дрібничкових політиків 3-ої республіки він змусив скоритися собі силою. І коли — вже по перемозі — при звуках *Марсельєзи* — послы Палати дефілювали перед ним, перед „батьком перемоги”, що-

би стиснути йому руку, коли Арістід Бріян простягнув йому свою, Клемансо — *одверто, щоб всі бачили — сховав свою до кишені*. А коли дехто з інших прагнув розцілуватися з ним, він чемно, але вже здалека, стримав їх, його бо не кортіло, як казав пізніше, „дістати сверблячки”: „Ті самі, що його тепер так вітають — щойно в травні хотіли прогнати його геть” — завважив Доде, що приглядався цій сцені.³⁾

Старий знав вартість демократичної галайстри не менше від Кромвеля. Коли під час урочистого в'їзду останнього до Лондону, лестники звернули йому увагу, з яким захопленням вітали його і як тішилася юрба на вулицях, — Кромвель відповів: вона б так само тішилася, „коли б побачила мою голову, встромлену на опіс”...

Клемансо знав, що ні з інтриганів і пацифістів, ні з тих політичних флігерів, які крутилися за вітром, ніякого сильного, страшного для ворога, об'єднання не зліпити. Що таке об'єднання ніколи не мало би потрібної, в ті трагічні часи, всерозтворюючої сили...

Таке було по 1-й війні в Німеччині.

Противників Гітлера був легіон, „через те, що їх було багато”. Вони були об'єднані: католицький центр, безбожницька соціал-демократія, масонські націонал-ліберали, і звикла слухатися, але не політикувати — покірنا „райхсвера”. Що ж бракувало їм, щоб створити з нації дійсно моноліт? Що спаралізувало силу тих об'єднаних і через те здавалося б таких міцних груп в боротьбі з закордоном і в боротьбі з новою силою — націонал-соціалізмом?

Про один — найважливіший — з стовпів ваймарської демократії, про соціал-демократію, оповідає такий без-

³⁾ Leon Daudet — там же.

сумнівню-певний свідок, як знаний німецький жид-демократ — *Георг Бернгард*.⁴⁾

Бісмарк, який соціяльними уступками прагнув відвести німецьку соціялістичну масу від воюючого соціялізму, цілковито осягнув свої цілі — соціяльне законодавство, дуже в Німеччині розвинене, яке забезпечило німецькій робітничій клясі протекцію, про яку і мріяти не сміли в інших країнах — на довший час *здусило у німецьких соціялістів войовничий дух*.

В своїх синдикатах і в могутній, чисельній партії — провідники соціялізму поробилися звичайними бюрократами, які — необережними й рисковними кроками — боялися наразити на небезпеку існування партії і синдикатів. З соціял-демократії — витворилася „бонцократія”. Коли ці бюрократи,

коли ці поштиві панове попадали, як посли, до райхстагу чи до льокального свого парляменту, вони передусім думали про виконання своїх адміністративних обов'язків, поволі привчаючись думати не як політики, а як бюрократи.

А коли прийшла революція, коли щезла монархія, коли запанувала їх вимріяна демократія, ці соціял-демократи і буржуазні демократи —

не зуміли дати демократичній думці пропагандивну силу в масах, ані навіть уйняти ту думку в пориваючі гасла й формули. Всякі спроби того роду занехалися з тактичних міркувань. Партії прагнули задовольнити всіх, а в дійсності — викликали незадоволення всіх.

Коли нова сила зачала усувати їх з їх становищ — вони *окапітулювали*, вони просто

стратили панування над своїми нервами в хвилину, коли треба було змусити діяти апарат охорони республіки, викутий ними ж самими в передбаченні грядучих подій...

Комуністи Айснер, Роза Люксембург, Лібкнехт — недійшли німецькі чекісти, недійшли німецькі Троцкі,

⁴⁾ *Georg Bernhard — Le suicide de la république allemande* Paris Rieder.

Сталіни, або Євгенії Бош — падають з руки месників... Правлячим партіям, що погодилися з утратою цілих провінцій, мільярдovими вимушуваннями закордону, що добровільно — на чужинецький приказ — витиснули на своїй країні ганьбляче тавро „виновниці війни”, — цьому товариству заявили гітлерівці, що робить воно безчесне діло, стискаючи кайдани на ногах свого народу.⁵⁾

⁵⁾ І тим об'єднав довкола своєї партії націю. До того лиш часу, одначе, доки кликав її до великого ідеалу, до звільнення від ярма Версальського миру по 1-й війні і до боротьби з комунізмом. Кар'єра політична вождя нац. соц. партії Німеччини скінчилася з тою хвилиною, коли він поставив собі ціллю уярмлення інших народів.

Відношення до гітлерівської Німеччини — націоналістів і нашої лівіці було цілком різне. Перші — співчували гітлеризмові (як і Ф. Франкові) доки він підіймав прапор боротьби за звільнення своєї нації і проти комунізму. Але коли він став на іншу дорогу, — націоналісти протиставили йому УПА, а перед тим проголосили — проти волі німців — відновлення української державности в 1941 р., за що стягнули на себе знані репресії. Ліві — навпаки, вони були антигітлерівцями, коли Гітлер виступав проти комуністів і проти „версальських” демократів і соціалістів, а коли його армії прийшли на Україну з чисто імперіялістичними протиукраїнськими плянами, — тоді ліві, „відповідальні політики” як їх зве Чернецький в своїх „Споминах”, — приступили „до певної міри співробітництва з новою владою”, очевидно — „не зрікаючись своїх українських національних ідеалів”. (?)

Ті самі ліві обдаровували в львівській пресі своїми симпатіями ворогів Ф. Франка, так званих „республіканців”, себто комуністів, які під проводом московсько-більшевицьких генералів йшли запроваджувати більшевизм й атеїзм в Еспанії.

Ще одна увага: львівський „Вістник”, в 1939 р. писав що Німеччина *могла би* відіграти ролю на Сході Європи, — „коли вона навчиться штуки закордонної політики”, коли „найде ідею, яка переконливо промовлятиме до тої Європи”; що „ідея німецького „лебенсрауму” такою ідеєю не є”, що Україна має бути незалежною так як є нею Франція чи Англія та „що

Подібним способом — хоч на короткий час — об'єднав революційну Росію Ленін і большевики. Як Гітлер — в мюнхенській пивниці, так і він зачав своє діло об'єднанням над Женевським озером, в дешевих „брасері”, де сходилися обдерті й зголоднілі, довговолосі, нечесані російські емігранти. Що знав світ про них? Для світу була це купа півголоків, соціалістичних рабинів в найліпшій разі, що виривали собі взаємно волосся за те, як треба толкувати якусь таємничу фразу з „Капітала” Маркса, викинуті поза борт життя, нежиттєві фантасти... Їх назва — „большевики” — була знана лише в партійних колах, серед партійних буквоїдів і конспіраторів, що в темні вечори, в таємних мешканнях або по царських тюрмах збиралися на наради... І нагло це ім'я, ця назва „большевики”, завдяки фанатизмові її прихильників, видіталася з женевських „брасері” і з революційного підземелля, — на поверхню промадського життя, стало страшним ім'ям нової віри, з своїми догматами, з своїм папою, інквізиторами і кострищами для ріжновірців... Вірою, яка вийшла на підбій світу, а перш за все — на підбій, на об'єднання цілої революційної Росії. Купка цих фанатиків мала готові аксіоми, готові свої — нехай і абсурдні — правди, готові відповіді на всі питання дня й доби. Мир чи війна? До кого має належати земля? До кого влада? Що буде з фабриками? З паньськими маєтностями? Як поступати з ворогами революції, з прихильниками старого режиму? Відповідь на ці питання була ясна, простолінійна, однакова. Була і фанатична воля її перевести в життя. Так, нова віра, що постала в катаком-

всяка інша форма незалежності є обман”, бо „сателітом ніякої імперії Україна не буде ані герольдом чиеїсь над-ідеї”; бо всяка колоніяльна „незалежність” напевно стріне до себе на Україні таке саме відношення населення як і „незалежність” большевицька. („Вістник”, 1939, ст. 302-3, 842, 1947, ст. 460).

(примітка до цього видання)

бах, в купі перших „вірних”, та чортівська віра підбила мільйони.

Ось чому, коли зібралися в Петербурзі установчі збори, перша конституанта Росії, про яку мріяли і за яку, наражаючи життя, боролися стільки поколінь російських революціонерів, вибрана загальним голосуванням всього об'єданого одною мрією народу, представниця його суверенної волі, де большевики були в зникаючій меншості, — то вистачило, щоби на залю нарад представників „суверенного, об'єданого народу” ввійшов відділ матросів-большевиків і приказав об'єднаним послам об'єданого народу забратися геть, щоби конституанта перестала існувати; щоби в перші роки революції маси російські пішли не за конституантою, а за тою жменькою большевицьких очайдухів, які не годили всіх з усіма, не сідали до круглого стола, не об'єднували, а роз'єднували суспільство. В обличчі цієї нової сили розсипалася, мов буда з піску, піраміда об'єднаних демократичних партій; до нової сили полетіли цілі відділи перекинчиків, зміцнилися ряди сторонників, а противники стояли, спаралізовані жахом, нездібні до рішучої дії. Бо не знали самі гаразд чого хотіли. По боці ж большевиків був ще, нині згаслий, фанатизм, був ідейний запал, було прив'язання до їх дикої ідеї. Це мов магнет тягнуло до них маси, об'єднуючи їх, як кожний рішучий чин і кожна ясно зформульована думка. Тому ті маси, в перші роки революцій, горнулися до большевизму. Їх згодою, згодою тих мас, об'єднали большевики тодішню Росію, їх згодою побили Колчака і Денікіна, Антанту на Білім морі і в Одесі. Їх же ж згодою — залляли червоним потоком Україну.

І в цім випадку об'єднання нації довершилося іншим способом, не тим, що його захвалювали партійні полатайки, маніяки порозуміння всіх партій і груп, не Керенські, Львови і Мілюкови. Це dokonane большевиками об'єднання нації й надало останній, в перші роки революції, страшної ударної сили, якої не могли б

дати їй ніякі установчі збори, ніякі міжпартійні порозуміння.

Тепер большевизм — видихся. Він не є вже чинником, що об'єднує російську націю. Як царат часів упадку, став він чинником розкладовим. Але власне тому, що втратив і свій ідеал, і віру в нього, а значить — і ідейних сторонників. Ніхто в ССРСР, ні в партії навіть, в ніякий соціалізм не вірить. Об'єднуючу ідеологію змушені тепер большевики запозичати в зненавидженого царату з його „отечеством” і „царем”, з російським націоналізмом і з його традиційною нагайкою. Фанатизм теж кінчиться, його заступили підслужництво з одної сторони, гола сила з другої, яка *сама* ніколи нічого доконати не зможе... В 1917-18, проти зорганізованого опору ріжних партій — він переміг, завдяки ідеалізму партійців і, в наслідок того, великої ударної сили партії. Тепер — коли відпало і одно й друге, большевизм конає, хоч розстрошив всю зорганізовану опозицію і створив своє механічне партійне „об'єднання”.

А як об'єднав Італію довкола лікторських різок Муссоліні?

І він почав свою кар'єру під — (льозанським) мостом. І він прищеплював противникам пошану до фашистівської єдності — на вулицях, не за зеленим столом. В той час, як Джолітті, Факта і інші демократичні політики займались латаниною, укладали і відправляли кабінети „національної згоди”, — в країні панувала анархія. Бездумні демократи — знали лише мертвоє гасло механічного об'єднання; воно нікого потягти не могло. Великої ідеї, яка могла б упорядкувати хаос й органічно, не механічно — зв'язати в одне спершу духово, а потім — політично — розбіжні енергії нації, їм бракувало. Вождь фашизму не годив партії, щоби привернути нарушену національну єдність, не займався погоджуванням розсварених партій. Він кинув свою ідею, зібрав довкола неї чорні сорочки і вони постави-

ли партіям ультиматум. І так само як *вибраний більшістю* народу німецький райхстаг з об'єднаних партій, так само як *вибрані більшістю* народу російські установчі збори з об'єднаних партій, так само й *вибраний більшістю* народу — італійський парламент з об'єднаних партій — скорився волі невеличкої меншости „розбивачів” в данім випадку фашистам.

В усіх випадках — механічно об'єднана більшість була імпотентна перевести фактичне об'єднання народу. За неї мусіла зробити це творча меншість.

Упертих противників — нова віра зломилася. Хитких — зігнула. Прихильних — з неясними ще мріями — захопила й пірвала. Силою? Очевидно, силою свого ентузіазму і волі. Об'єднання, і знову яке ж інакше?

Згадайте Туреччину Кемалья Ататурка. Тепер призабулося, яка катастрофа грозила Туреччині в 1918 році. Її армія — розбита, уряд — заляканий, готовий до капітуляції. Султан над Золотим Рогом — почесний бранець союзників, що з вікна палацу Ілдиз-Кіоску оглядав грізні силуети британських панцирників. Колишня оттоманська імперія мала бути, як Арабія, поділена між союзниками, мала щезнути з мапи Європи.

Проти цього поклав свою заборону Кемаль. Чи він намагався з'єднати партії? Чи з'єднував для своїх плянів султана, коли зачинав свою непевну й небезпечну гру? Ні, без засобів майже, без людей, виступив він проти султана, проти уряду, проти власної дефетистичної суспільности, проти п'яних перемогою альянтів. Щоби доконати об'єднання нації довкруги великої цілі — відвоювання незалежности, — він оперся на *малим гуртку* загорільців. І, з знесиленим і збайдужілим, прибитим поразкою народом, цей гурт зробив диво. Слово Кемалья — стримало наступ греків на малоазійське побережжя, унерухомило страшну союзницьку флоту в Босфорі і коло Дарданеллів. Видмухнуло життя з надуті союзницьким киснем султанської

ляльки, а для нової ідеї з'єднало сотки тисяч безкорисних і відданих борців. Об'єднання нації — dokonалося не демократичною методою. Гурток кемалівців, що перше принесли розбрат в суспільство, об'єднав цілу націю. Ті ж, що зневірені в боротьбі — ніби то єднали цілу націю, втратили її...

Коли турецький народ несподівано, по стількох війнах — з Італією, з балканськими державами (1911-1913), з Антантою (1914 - 1918), з Грецією (1919), вийшов хоч з великими втратами, але сильний і об'єднаний на своїй етнічній території — то цього об'єднання dokonала не крамарська демократія, не смішне гасло „єдиного фронту” чистих і нечистих, ідейників і кар'єристів, — а метода сильної малої групи, яка знає, чого хоче і має незнищиму волю своє „хочу” накинута більшості нерішучих і байдужих.

Як і хто об'єднав тепер Іспанію? Скільки ж то років шамоталася країна на своїм ліжку хворої під доглядом консіліума з демократичних баб-шептух. Вибори і повстання, міністерські кризи, міжпартійні угоди і єдині фронти — вузькі, ширші і найширші, — все кінчалася балаганом і ще більшим розгардіяшем... Фактичне об'єднування почало поступати певним кроком наперед аж тоді, коли знайшлася групка фанатиків, людей творчої думки і волі, людей, які зрозуміли, що потрібна не демократична метода, а „кіяська курація”, людей, які пригадали собі приповідку Гіпократів: *Quod medicamenta non sanant — ignis sanat, quod ignis non sanat — ferrum sanat, quod ferrum non sanat — mors sanat.*

Пієр Домінік писав в „*La République*” про войовників громадянської війни в Іспанії:

Ясно, що це не такі люди, як ви або я, це віруючі, готові завтра стати мучениками... Люди, які відкривають нам нагло всі скарби відваги, в чийх серцях живе дух посвяти... Я бачу лише віру цих людей, чи ви не відчуваєте, що вони просто розпливаються в своїй вірі?

Це були ті, які не злякалися, не стратили віри; серця і чола яких показалися твердішими від діаманту; які прийшли з Божим наказом — карати ідолопоклонне плем'я, не пактувати з ним; в яких, в кожному з них, гремів голос пророка: „Йди до земляків твоїх та й говори до них і скажи їм: так говорить Господь Бог, чи будуть вони слухати чи не будуть”.⁶⁾ Мала жменька цих людей об'єднує Іспанію. Не шукали вони об'єднання нації шляхом узгодження програм і поглядів ріжних груп. Мати — власну програму й ідеал, віру в нього, якої не мали їх противники. Цією зброєю — перемагали власну суспільність. Уїзжали її мов дикого коня. Прутом й острогами, просьбою й грозьбою. Їх об'єднуючі кличі, їх об'єднуюча метода, мали в собі щось більш величне, ніж заявлені гасла й тактика демократичних знахорів.

Коли обернемо очі в минуле, в тривожні й переломові хвилини тої чи іншої нації, тої чи іншої збірності, — побачимо те саме: потрібна єдність думки й волі осягалася не торгами, чи голосуванням, а — поривом маси, яку тягнула за собою якась одиниця, якась група, певна себе і свого задуманого діла.

Так було перед приходом Месії. В своїм романі відслонює нам Мосендз пролог великої дії — як прийшла нова віра в світ, на порозі нашої ери, щоб — принісши війну й меч — об'єднати його в тій новій вірі.⁷⁾ Каже до Захарії незнайомий:

— Я — слуга того, хто йде! — певні слова мов перейшли кімнату переможним кроком... — Ми лише торуємо йому шляхи!

— Як торуєте? То ти не один! Скільки ж вас?

— *Нас мало.* Але все ж найбільше нас скупчується там, де треба викликати спір, сварку, повстання.. Ми роздмухуємо його.

⁶⁾ Єзекіїля III 11.

⁷⁾ Л. Мосендз — *Останній пророк* — *Вістник* 1938 кн. 4.

Захарія аж схопився за голову. Чи справді він чув це жахливе признание?

— Що ти кажеш! Схаменися! Хто вклав тобі в серце ці страшні заміри? Чекаємо на Месію, а маємо зустріти його розбратом і братовбивчою війною? Чи так маємо приправлятися до його зустрічі?

— Ти сказав, Захаріє. Так маємо зустріти його! Бо інакше ніколи не зустрінемо. Треба спору й розбрату, треба війни... Бо лише з кров'ю витече гній з хорої душі... Щоб міцна й здорова, могла вона прийняти Месію.

Їх було не багато („нас мало“!), але вони принесли меч на свою змиршавілу суспільність, на суспільність фарисеїв. Бо до фарисеїв Месія ніколи не приходить. А потім, — тих „мало“ повалили Рим.

Гнат Льюйоля об'єднав заколочену і розбиту Церкву католицьку без ніяких соборів, ні нарад, лиш своїм особистим магнетизмом, і свого новозаснованого ордену. До найдрібніших подробиць передумана ідея, повна самопосвята на службі тої ідеї, — наляляла заліза в згорблений хребет церковного тіла. Впорскнула життєвого еліксиру в жили, доконала чуда, якого даремне старалися доконати собори.

Орлеанська дівчина... Коли Франція стелилася до ніг англійського завойовника, коли фєвдали, один за другим, переходили на службу короля Едварда, а розбиті армії Франції тратили віру в перемогу, а з ними і лялька на троні св. Людовіка, — в той час об'єднала народ та дівчина з Дом-Ремі, яку тепер звать Святою, яка не прислухалася до голосів оточення, до голосів вємяків, лише до голосів, які чула в своїй душі і які називала голосами св. Катєрини й Михаїла. Їй і не снилося „узгідняти“ свої наміри з думками розсварених баронів, князів Церкви й дофіна. До них вона промовляла в формі приказу; вони були засобом в її великім ділі об'єднання Франції, в якому вона знала лише Бога й себе. „Вона думає, що знає ліпше, ніж хтобудь інший“ — казав про неї дофін Карло, — і так було в дійсності. Вона воліла бути „сама“ з своїм Богом і поборювати

більшість, не об'єднуватися з маловірами. І як в подібних випадках, не торги і шукання спільної мови з масою недовіржів об'єднало Францію, надхнуло новою енергією, пірвало проти завойовника, — лише якраз віра тої самітницьі.

Але не лише віра. *Мише* твердить, що Іванна накиннула свою волю нерішучій більшості, дворові, Церкві, дворянам, і воякам, — не лише своїм надхненням, але й — *ясною думкою*. Попри ціле своє захоплення — вона (теж дар візіонерів!) *ясно бачила* речі довкола себе. Вона розрубала заплутані вузли, які даремно намагалися розплутувати фахові політики. Вона — в ім'я Боже — проголосила Карла правдивим королем, — проти його власних сумнівів. Вона гонила англійців з тим військом, яке недавно уважало їх непереможними... Вона і її перші сторонники, що сліпо пішли за нею, щоб об'єднати Францію проти волі зневірених французів. Сепаруючись, роз'єднуючи, вона показалася чинником організуючим. Ті ж, що єдналися разом — були чинником роз'єднуючим.

Коли перейдемо від старої Франції — до сучасної, так само роздертої ідейно, настіж відчиненої інвазії чужих антинаціональних — большевицько-масонсько-московських доктрин, — що підготовляють інвазію політичну, — і тут ствердимо: повне безсилля привернути знищену духову єдність нації методами звироднілої демократії: міжпартійним ліпленням „національної згоди”, шляхом порозуміння між людьми, між якими не може бути ніякого порозуміння. Але ствердимо й що інше: проблиски ясної думки, як вийти з кризи, опозицію проти дурійки об'єднання („лівий бльок”, „людовий фронт”), проблиски, прочуття ідеї, яку туподумна демократія наша не може прийняти: ідеї певности, що марні її зусилля врятувати націю злукою півзрадників, перевертнів і туманів.

Ось що писав „*Matin*” (8 II б. р.):

Об'єднання, об'єднання, об'єднання! Але з ким? І на ґрунті якої ідеї? Певно, що можна об'єднати в *однім уряді* — послів і сенаторів, що прагнуть стати міністрами і що належать до різних партій, але неможливо об'єднати в *країні* — громадян, які хочуть скріпити національну оборону, і тих, що її хочуть знищити; сторонників ладу, і організаторів безладдя. Не можна об'єднатися на засаді, що вимагає тісного союзу з тим самим ССРСР, який щоденно вмішується у внутрішні справи Франції. Не можна об'єднатися на засаді оборони європейської цивілізації, настіж відчиняючи двері азійському варварству. Об'єднання політиків — негривале. Воно ґрунтується на словах і на інтересах. Дійсним об'єднанням, цінним об'єднанням могло би бути тільки об'єднання громадян на спільній ідеї і спільній програмі.

Але *таке об'єднання* — неможливе без рішучого розстроєння одного з ворожих таборів *отже*, без „роз'єднання”!

Там, де в нації дозріває перелім, в добі загального розґардіяшу духового й морального, в часі захитаних, колись спільних, цінностей, — які нині визнаються одними і заперечуються другими — ніяке механічне порозуміння нічого не дасть, лише збільшить маразм і розклад. В такі переломові хвилини — мусить прийти до зудару, мусять з'явитися носії нової об'єднуючої, дисциплінуючої ідеї, мусить з'явитися їх гурт, — щоби захопити одних, пірвати других і — усунути третіх. Інших шляхів об'єднання — немає.

Це останнє змушує здригатися від гніву і обурення наших демократів. Сіяти ненависть до своїх! Ширити розбрат і взаємне недовір'я! В рідну хату вносити роздор!

Так, якраз це! Бо без цього — нема ніякого об'єднання ніякої збірноти. Що туподумна демократія цього не второпає — нічого дивного. Чим „поступовіша”, чим „радикальніша” вона, тим більш реакційна й відстала. Зрештою демократична порода людей ніколи таких речей не зрозуміє. Але їх починають вже розуміти не лише дехто у нас, але і в тій самій нещасній Франції, яку інвазія всеєвропейського шумовиння змусила на-

пружено думати і шукати виходу з страшного становища; яка вже розуміє, що доконати ідейного зцементування народу довкола спільної всім ідеї, довкола суворих догм, ясного розрізнення добра від зла, того, що личить — від того, що не личить, — можуть не люди „єдиного фронту”, а люди одної сталої думки, не хоруговки на дасі, які крутяться куди вітер віє. Ось що писав той самий „Matin” (11 IV б. р.):

Будьте безпощадні для хоруговок на дасі!

Коли побачите генерала, що вимагає оглядно трактувати антимілітаристів, або буржуа, що заявляється прихильником комунізму, чи гігієніста, який вимагає виrozumілости для бруду, або священника, який славить атеїзм, — не дайте себе розчулити і не кажіть: ось незалежний дух! Скоріше скажіть: ось скалічений розум! Бо єдина прекрасна лінія життя — проста лінія, коли ви лишаєтеся вірними своїй професії, своїй верстві, своїй вірі і своїй доктрині. Будьмо безпощадні для хоруговок на дасі. Вони не коряться ніякому ідеалові, порухові душі, лише — подмухові вітру.

А з них — у Франції і у нас — якраз складається ота більшість високошанованих громадян, які ідуть за вітром, які лижуть чоботи кожній хвилево переможній течії, достроюють свої „ідеали” до кожної нової ситуації, які — при першій нагоді — зраджують свою віру, свою верству, свою традицію, свою націю — прикриваючись високими мотивами „реальної політики”. бож „засоби і шляхи досягнення цілі мусять бути гнучкі і змінятися залежно від обставин”... А в критичні переломові хвилини, „обставини” так валять молотом в тім’я реальних хоруговок, що вони зовсім туманіють і стають повільними засобами в руках того, хто — в імені „обставин” — приходиться з молотом, чи просто з батоном в руках...

З цих хоруговок і радять звичайно творити єдиний фронт. З ними — робити „об’єднання”. Їх — шанувати як „своїх рідних”, які могли й помилятися, але які ж — свої, рідні, земляки, родимці, країни!

Тим часом дійсно об'єднання народу можуть пере- вести лиш ті, які ґрунтовно унешкідливлять „рідних” дурисівітів і перекинчиків. Вже в тій самій Франції ре- агують на туподумство єдинофронткових знахорів. Не- давно писав Роберт Андріво в однім французькім тиж- невику на цю тему:⁶⁾

Франція переходить катастрофу за катастрофою у своїй політиці внутрішній так само, як у зовнішній. Але перед кож- ною грядучою катастрофою, чого прагнуть вони (єдинофрон- товики)? *Об'єднання!* Це їх єдиний спосіб оборони, їх вселікуюча масть. Падає франк, — *об'єднання!* Грозить війна — *об'єднання!* Об'єднання в тій хвилині, зроблене все одно як, все одно з ким. В одну купу звалити сочисті і згнилі овочі. Комуністи союзники московських убійників? — нічого не шкодить, з них будуть чудові міністри! Блюм з своїми мов лихварі витискають Францію? — це не має значення, довірмо їм нашу долю! Ту- мани і півголовки зруйнували нас і пхають нас у провалля? — нічого, хай знову прийдуть! Треба наново взяти до купи всіх справників наших нещастя, посадім їх до спільного міністер- ства й завтра ми зачнемо нову добу Людвіка XIV-го! (Як це пригадає наших „єдинофронтників” з центральнорадянськими соціалістами! — Д. Д.).

Отже — ні, досить того! Французам пропонують увійти в свого роду братство, якого гаслом є: „без ненависти”.

Не входіть до нього, брати, це новий фортель, щоб вас ліпше і непомітно обскубли. З'єднайтеся під знаком ненависти, вічно сторожкої ненависти, яку ніщо не сміє роззброїти! Не- нависть — добрий дорадник! В день, коли німці займуть Штрас- бург, ці панки зформуують велике міністерство об'єднання, твер- дячи, що треба скоритися перед необхідністю.

Так, ненависть добрий дорадник, треба, щоб вона нарешті видала свої овочі!

І це пише не дикун, не степовий варвар, це пише культурний француз в часописі, який — один з небага- тьох — бореться з заливом інтернаціоналістів в країні Жанни Д'Арк і Расіна. Скільки аналогій, скільки думок тиснеться до голови українському читачеві, коли він читає цей пристрасний відклик француза! Якими туман-

⁶⁾ Robert Andriveau — *Ce peuple intelligent.. (Je Suis Partout 18 III).*

нами виглядають — на тлі його філіліттики — наші „рідні” оборонці зайдів всякого роду з їх культом „згоди в сімействі”, культом любови до всякої голоти, яку проголошують незайманою, з якою радяться — „во здравіє і во спасеніє” — ліпити Ноїв ковчег єдиного фронту. Скільки в тих розумуваннях француза — подібного до того, що писалося і в „Вістнику” і в його „Квартальнику”, — подібного, бо впливаючого з подібної ситуації.

Коли наші демократи радили порозумітися „демократично” з нашими перевертнями або „вчорашніми” большевиками, чи з тими „Валенродами”, що тиснуть на нас, щоб розкласти нас, — на основі спільного демократичного „етичного кодексу”, на підставі якого завжди можна ж зліпити єдиний фронт і до чогось домоворитися, — „Вістник” писав, що з вчорашніми большевиками, з попихачами II-го, III-го чи IV-го інтернаціоналу, — до спільного столу нарад не сідається. Що з шахраями і кар’єристами, які служать лише своїй дрібній, або — чужинецькій великій — амбіції, що сідають до гри з фальшивими картами, не може бути ніякого спільного етичного кодексу; що не „всякий злак на пользу Україні”; що є злаки, які треба немилосердно виполювати... „Вістник” писав:

Ні громи, ні блискавки душі філістрі не змінили. Світ егоїстично закланий, жорстокий світ, що зродився по війні, з облудною фразою на устах, з маскою на лиці — для філістрів не існував. Страшно було їм зрозуміти страшну правду, бо накладала страшні обов’язки. Сидячи віч-на-віч при столику з картами з шулером, замість пустити йому пляшку в голову, вони — удавали, що вірять, ніби він лише з недогляду нарушив правила гри і старалися йому витолкувати їх: як він повинен поступати, щоб не зломити норм „етичного кодексу”, і для нього ж обов’язуючого: — та ж засада демократії!... та ж наука соціалізму!... та ж норми моралі!... вимагають, щоб він не мав в руках двох асів пік! Ми вам то зараз розтолкуємо!⁹⁾

⁹⁾ Д.м. Донцов — Бунт філістрів — Вістник 1934 ст. 459.

І — майже три роки пізніше — на ту саму тему, з приводу своєї власної „людовофронтвої” каналії, з приводу такої самої, як у нас, нечуваної поблажливості національної преси супроти пропаганди єдиного фронту з шахраями, — писав французький тижневик:

Треба признати зрештою, що опозиційні часописи не виступають з своєю партійною точкою погляду, вони повні розсудів, доброї віри і духа справедливості (супроти лівих). Відолахи! Так наче їх противник користався тою самою зброєю, що до них! Так наче, коли вони *перестерігатимуть правила гри, їх не битимуть завжди ті, що при грі — шахрують!*... Було б чудово, коли б французький народ міг бути об'єктивним. Але коли його обробляють найбільш безличні пройдисвіти, то скромність і об'єктивність значать нині стільки, скільки наївність і дефетизм¹⁰).

Як і ті слова про спасенну ненависть, так і ці, — майже слова „Вістника”!

А ось ще один голос, жидівський, — який показує, що навіть серед збаламучених визнавців демократії, знаходяться одиниці, які сумніваються в її здібності об'єднати націю і вирвати її — демократичними методами — з обценьків смерти чи катастрофи. Так писала жидівська „Chwila” (1937 20 VI) про завдання сіоністичного руху:

„представників народу вибрали на підставі загальних, рівних, безпосередніх і тайних виборів — формально найліпша безпека найсильнішого авторитету! Але єдності не створили. Вийшла тільки сама „демократична єдність”. Тимчасом ішло насамперед про те, „щоб заактивізувати внутрішню силу” руху, утворення ж „репрезентації” — це була — ціль побічна. А все тому, що

сушити собі голови — формою, в якій маємо здійснити представництво, що до ніякого фактичного об'єднання не допровадило... Оманою є думати, або вмовляти в суспільність що

¹⁰) Стаття Пієра Гаксота в *Je Suis Partout* ч. 332 1937 з IV.

в демократичнім характері представництва — є суть справи, є засаднича передумова єдності. Може існувати тривала єдність без демократичних виборів і крихка — мимо демократичних виборів. Двічі — демократичні загально-сіонистичні з'їзди з цілої держави — вибирали начальні ради, і двічі — вони розпадалися і розклеювалися. Бо — бракло дійсного порозуміння в середині... Треба під загрозою звалитися в провалля — знайти порозуміння на іншій шляху, не *демократичнім*... Демократія, демократія! Так, неначе б вона була бальзамом на все! Дослівно маємо петлю на шиї. В таку хвилину йде про те, щоб розірвати петлю, а не про те, щоби конче її розірвати — демократично.

Поручаючи демократію для інших, жидівський часопис для себе чудово розуміє, що часом інші методи є спасенні для об'єднання нації...

Безлад в речах і в відносинах все виникає з безладу в думках, з браку порядкуючої ідеї, загально-визнаних догм. Великий струс 1914 і слідуючих років, змив з поверхні політичного життя — в неодній країні — стару провідну верству, або ця верства поволі вироджується. Нова, що прийшла їй на зміну, нова демократична провідна кляса, нездібна заступити ту, що зреклася проводу. Втративши авторитет вгорі, суспільність розпорочилася духово, морально і організаційно-політично. Внівєць пішли загально-визнані вартості, що тримали збірноту вкупі — вартості моральні, духові, політичні, економічні, релігійні. В ослаблений організм вдерлися легіони бактерій, щоби зжирати його з середини. Вдесятеро збільшилися сили відосередніх тенденцій і течій. Всі розкладові чинники суспільства — соціальна і інтелігентська галайстра піднесли голову... В такі переломові моменти (а його переживає і наша суспільність) основне завдання є: не дати суспільності розпастися, не дати отруйним бацілям зжерти її. Цементувати її наново в цільний, міцний і відпорний, з великою ударною силою, організм, зв'язати спершу в одну духово-моральну, а потім і організаційну цілість.

Чим можна зв'язати цю збірноту?

Передусім — встановивши ряд догм, ряд правил, ряд аксіом у всіх полях збірного життя, різко очеркнених, ясно протиставлюваних всім іншим, безкомпромісових; встановивши свою правду, єдину і непомильну. *Подруге* — надхнути ту правду, запалити загальну вірою, що уважала би всіх інших богів — за поганських ідолів, що не робила б з ними пактів, ні торгів. *Нарешті* — вбити ту віру і ту правду в збаламучені хитливою добою і чужими впливами мозки свого загалу, без жалю поборюючи надовірків.

Лише така сила може злучити загальну своїм авторитетом. Лише таким способом можна, в такі переломові хвилини, доконати об'єднання нації чи збірності.

Тому їй не могла зробити цього й ніколи не зможе зробити демократія: та самозванна нова провідна верства, яка у нас і деінде гадає „об'єднати” довкола себе націю. Як могла би доконати цього демократія, яка має відразу до „клерикального способу думання”, до всякої непохитної віри, до догм? Яка завжди і всюди шукає угоди з іншими течіями і поглядами? Яка ніколи не знає яскравої роздільної лінії між своєю правдою й чужою, яка завжди вірить, що нема такої справи, яку не далось би поладити, трохи поторгувавшись? Яка — в ім'я „гуманності” — ніколи не піднесе каруючого слова на шкідників нації? Яка не здобудеться на великий жест, на радикальне виконання бур'яну у власній суспільності? Яка толеруватиме всяку шантрапу, що роз'їдає власний загальний зсередини? Як може піднятися цього великого завдання демократія — боязлива думкою, слаба волею, з відразу до виразного чину?

Люди цієї касты — нікому не заімпонують і нікого не з'єднують в часі, де все — віра, думка й воля загальної, розхитані і ослаблені як ніколи.

Гурт — хоч би і який великий, хоч би і як демократично, з усіх, зліплений, хоч би мав більшість запряжених до воза одної партії чи об'єднання, ніякого об'єднання не довершить без тої сили притягання, без

того внутрішнього вогню, який запалюють „диктатори” в своїм загалі. І навіть коли демократи зачинають симулювати диктаторів, коли починають плягіювати чужі гасла — не ними виношені, не ними вистраждані, не ними зроджені, навіть тоді демократичні горлаї з порожніми серцями й головами нікого не здурять. Як каже Фавст:

*Якщо не чуєш сам, пуста і мова буде...
Як з серця не плине та мова,
То не дійде до серць людей.*

Коли такі сноби — з моди чи страху перед переможною думкою, яка підкопує їх власну, перемальовуються на „фашистів”, — нічого з того не виходить. Левина шкіра нікого не здурить і нікому не заімпонує. Їм варта було б дати пораду Сковороди: „Лучше бить натуральним котом, ніжелі з осячюю природою — львом”.

Вимога об’єднання не самоціль. Об’єднання потрібне лише, щоб удесятерити ударну силу загалу, збільшити її відпір. Це — питання якості матеріялу, з якого ліпиться об’єднання і який його ліпить. Зліпити його можуть лише нові люди — яких воля, думка і готовість до діла є магнетом, що до нього тягнуться, не раз проти волі, людські стружки. В ролі цього магнету все з’являється меншість, гурт. Він витискає свою печать на думці і волі маси. Він — зорганізований не в партію, не в „об’єднання”, а в карний Орден — веде ту масу. Він надає їй незнану доти енергію й силу. Бо енергія народу — це функція не лише числа, але й інтелектуальної і моральної вартости проводу. Він витворює скалю нових вартостей — апробуючи одне, глузуючи з другого, караючи — за третє.

Об’єднати націю, особливо в момент, що ми переходимо, в момент захитаних вартостей, захитаної волі, охлялого чину — особливо потрібно. Але насамперед треба об’єднати її — духово. Цього не зробить демокра-

тія, нездари і комбінатори без думки і без бажань. Активна верства, що об'єднає націю, вийде не з вибору, а з добору. Так було, так і буде. Виховати, створити цю нову касту — завдання нашого часу.

Незавидна доля тих, що в таких випадках вказують шлях або йдуть напереді. Мститься на них вигідницька юрба. Труп Хмельницького викинули з могили. Голову Кромвеля застромили на палі. Щоб Жанну Д'Арк спалити на кострищі — вистало кількох днів. Щоб її канонізувати — 400 літ. Мазепі не дають спокою і 200 літ по смерті, виклинаючи по церквах його пам'ять, або — навіть серед „самостійників”, осуджуючи його „нерозважний крок”...

Юрба мстива і зве тих, що формували душу покоління, або формулювали їм ціль, — злими дітьми люципера. (Хмельничан звали — „дияволами Хмеля”).

Ті провідники активної меншости — що я їх тут загадав, — дійсно мали в собі щось такого, що не дало масі їх земляків охлясти і заспати, та лише вони є формотворці. Лише на вогні їх духа гартується „ясна і тверда криця” з покірливої й байдужої маси. Лише вони виковують нові скрижалі правд, лише вони доконують переворотів і об'єднань, що живуть століттями. Не таких, що під ударами молота дійсности, розприскуються мов скло... Лише вони служать не ковалом, а молотом історії...

По війні 1914 і подіях, що наступили по них, — наш загальний вийшов з стану всякої рівноваги. Наша демократично-соціалістична інтелігенція, що по упадку козацької аристократії, — надавала тон цілому нашому збірному життю останніх кількадесяти років, вже перед війною напіткнулася на нову, націоналістично забарвлену течію, що виповіла їй війну. Тепер та течія переходить у наступ. Тепер стає очевидно, що ні думка, ні воля, ні ціла вдача тої інтелігенції — не зможе опанувати наш хаос, ні анархію в думках і в цілях; що на те — є вона за боягузлива, за безвольна, за

ідилічна. Треба, щоб була „дума і воля єдина”, але на те треба передусім, щоби з’явилися люди, які мають ту думу й волю, якими об’єднують маси. Бездумна й безвольна драгоманівщина — того об’єднання не довершить ніколи, не об’єднає націю.

Об’єднати розпорошені енергії нашого загалу в однорідну й міцну цілість, — зможе тільки нова батава нових людей з новою думкою, з новими методами, з новими організаційними ідеалами. Тільки та нова каста, відмітаючи змиршавіле старе, ломлячи партії в ім’я засад ордену, через роз’єднання приведе до об’єднання.

Іншого шляху до об’єднання в наші часи немає.

Львів, 1938.

МАСА І ПРОВІД

Маса й провід! Довкола цих понять крутиться ціла проблематика нашого життя. Ця проблема сушила голови Шевченкові і Кулішеві. Вона ж поділила тепер громадянство на різні табори. Кардинальне питання нашого життя двадцять років тому; ще важніше тепер, ще різніше — завтра.

Від того, як це питання буде вирішене, залежить наше усе. Куліш бачив в нашій масі, в козацтві, лише „завзяття дике безхатнього птаства”, „руїницький дух” „хижого бурлацтва”, з якого нічого путнього не могло вийти. Наслідники Куліша — сучасні монархісти — тої самої думки. Для них наш визвольний рух був тільки „рев і доколінний шлик”, демагогія і брехня, злоба і зажерливість; ненависть розгуканої голоти, сила не творча, лише руїницька. Для демократів — в наших невдачах — опріч оклепаних „обставин” — знову ж таки були винні маси, не досить свідомі, аби дисципліновано йти за своїм прекрасним проводом.

Чи справді так було? Чи з двох чинників всякого руху — проводу й маси — справді маса, а не провід спричинює невдачу руху?

Хочу тут довести, що надавати першорядну вагу масі в суспільнім житттю — є нісенітниця. Хочу показати *перше*, що так званий руїницький дух маси має своє визначне місце в історії майже всіх народів; *подруге* — що коли не створив той руїнний дух у нас нічого, відповідає за це не маса, лише хто інший. Той, кого звать проводом нації, її „елітою”.

Вже Куліш, основоположник нашого „антигайдамацтва”, не був такий певний своєї теорії. Вже у нього можна знайти думки, що хоч наш нарід „тільки й ду-

має про руйнування, пишається ним, співає про нього в поетичних піснях своїх, але — в його варязькій, необачній задиркуватості... все ж живе *ідея створення чогось нового*, живе „горячий темперамент древних русичів” — будівничих нашої держави.¹⁾

А в тім! Нехай і так, нехай було в нашій історії забагато ненависти, забагато гайдамаччини, а тому, нібито, й забагато руїни. Та чому ж *деінде* не допровадила до руїни ота „гайдамаччина”? Та ж „завзяття дике” не лиш над Дніпром бенкетувало. Чи „отаманія” не бущувала ще недавно напр. в Ірляндії? Але там з неї вийшло зовсім що іншого.. А чим, як не збираниною „жебраків” були фляндрські „гези”, які ішли проти Пилипа еспанського? А вояки Кромвеля? Гадаєте, це не були „бандити”? Найзвичайнісінькі! Бо навіть найліпший свій полк (Гемпдена) називавв Кромвель „бандою паливодів і конюхів”. А одначе, оті паливоди і горлорізи здвигнули підмурівок Великої Британії.

Отже, саме в собі „завзяття хижого бурлацтва” не спроваджує ще народу на шлях руїни. А бодай не завжди. Не завжди робить з народу — голоту. Мусить бути на те якась інша причина..

„Націю, казав Наполеон, творить народня маса. Коли голота бере гору (над пануючою клясою), тоді вона змінє ім'я і зветься вже народом. Коли її перемагають, тоді вішають кількох бідаків, а решту прозивають „розбійниками” і „бунтівниками”. Такий вже є світ: голота, розбійники, бунтарі, або герої — відповідно до висліду боротьби”... Ось проста й геніяльна формула, з якої виходить, що не через те якийсь рух перемагають, що був він руїнницький, лише тому хрестять його руїнницьким, що його перемагають. А коли так, коли не „руїнний дух” стихії спричинює катастрофу руху, то де ж її причини? За яких обставин „руїнний

¹⁾ П. Куліш — Історія возсоединенія Руси II 211.

дух” перемагає, а за яких ні? Коли він стає творчим і будуєчим, а коли лишається руйнуючим? Іншими словами: коли голода лишається голотою, а коли стає нацією? Так (читаємо в Шевченка) противники козащини звали її бандою „розбійників, ворів”, як нині УПА звать „бандитами”, „погромщиками”.

Відповідь (скоріше натяк на неї) маємо в того самого автора — „Історії возсоединенія Руси”. Вже для нього причиною нашої історичної руйни було наше „невміння згуртувати довкола одної справи дикі елементи суспільности з елементами культурними”, наше „невміння правити розбишацьким елементом”. Все, що робив цей „розбишацький елемент” — війни, боротьба за Чорне море, було „клясично сміливе, очайдушне і поетичне, але безнаслідне”. Бо козаки-нетяги „не розуміли свого діла”, не видали з себе когось, хто б вищою ідеєю надхнув їх героїчне шамотання²⁾. Ось чому навіть геніяльний Хмельницький лишився в пам’яті деяких нащадків, як його назвав Кромвель, *tergo nobilitatis et persecutor judaeorum*, як козацький ватажок, а не як основник нової держави, *яким в суті речі був*. І то тому, що наступники його не виявили того „уміння правити розбишацьким елементом”, яке виявили Богдан і Кромвель. Про це „уміння” і розходиться якраз. Є воно суттєвою функцією проводу.

Ось тут і стрічаємося віч-на-віч з проблемою *маси й проводу*.

Мабуть не помилюся, коли скажу, що „еліти” народу в правдивім значенні слова, по упадку козацької гетьманщини в кінці XVIII в., ми не витворили. Верства, яка пізніше, деінде створила з себе цю „еліту” (інтелігенція), у нас була й досі є за квола, особливо якістю, щоби прикласти до неї в цілім його значенню — ім’я „еліти” народу. А якраз вона, та еліта, є мото-

²⁾ П. Куліш — Історія возс. Руси т. III 324. II 393. Отпаденіє Малоросії т. I 157, II 237, III 132.

ром, який впроваджує в рух машину! Якраз вона дає мету і розгонову енергію масі. Вона є силою, що зв'язує розпорошену юрбу — в дисципліновані кадри надхнутої одною ідеєю армії, робить з „голоти” — „націю”.

І коли ми звернемося до провідників, або до провідних груп інших народів, то побачимо, що всі вони єднали в собі три прикмети: *перше* — вони самі були насичені тою електричною енергією, що й маси, були рідні їй „температурою”; *друге* — свою амбіцію добавляли не в тім, щоби за масою шкандибати, лише, щоби їй *вести*; щоби рішати часом *проти волі* пасивного загалу; *третє* — неясні стримління юрби вбирали вони в яскраву формулу, освічували її підсвідомі бажання сліпучим блиском своєї ідеї, позитивною візією нового порядку, візією „дійсности, що настає”, що приходить на зміну існуючій³⁾.

Ось син революції Наполеон, та її оборонець, який стримав навалу на Францію армії монархічного інтернаціоналу, а потім розгромив їх; який вигнав з Тюільри вісімнадцятого Людовіка. Його сила була в переконанні маси, що він був її правдивим провідником, виразником її ідеалів навіть тоді, коли десяткував свій нарід рекрутаціями. Коронований папою, був він дитиною революції. Коли на св. Єлені його питалися, який день в своїм житті уважає за найщасливіший, він відповів: „Той, коли його, 27-літнього переможця, вітав італійський нарід криком — „Еввіва іль лібераторе!” Його яскравою ідеєю, яку приніс народіві, була одідичена по революції ідея визволення Франції з пут февдалізму — в праві, в політиці, в соціяльнім устрою; ідея, яка мусіла його пхнути в 20-літню війну з цілою февдальною Європою. Ось чому існує досі у Франції культ Наполеона.

³⁾ Поминаємо тут конечно всякій еліті вимогу заспокоювати потреби загалу, бо тут обговорюю лише психічні прикмети „еліті”.

Що був він „насильником”? Був, але в його насильстві був глибший зміст. Таким вийшов він з-під пера Я. Махара (перекл. О. Луцького): коли оргій революцій було вже забагато всім, то

*Всевидючість, що кермує строго
Порядком споконвіку непорушним,
Моргнула грізно оком.
І фельдшер низький зі сталевим зором,
В три роги шапку на античний череп
І дужі руки з-заду заложивши,
Прийшов до нас недужих,
Встромив відважно зимногострий ніж свій
До жил, що аж пашили від горячки, —
І кров зіпсута бухнула фонтаном...
А грубий фельдшер помирих французів з Богом,
І з пеклом, і з небом, зі всіми святими, і людність
Покірно шию вгнула...*

— у той споконвічний порядок життя.

Не є вада провідника, що часом мусить він пустити кров гнилу, (цю операцію поручав наптр. і Шевченко), і таких „фердшалів” знає історія більше. Лише, що робили вони своє діло не для самої штуки, без плану і мети (тоді — це був би бунт черні), лише, щоб повернути — нехай в нових формах — „порядок споконвічний”, оснований на авторитеті; щоб змусити розгукану стихію „покірно шию вгнути” в ярмо вічних законів організованої суспільности. Бо хто бореться проти примусових норм, що порядкують промадою, — програє боротьбу, коли на місце збурених не ставляє нових, але примусових норм. Вміти повести маси проти одних і підпорядкувати другим нормам — ось на чім полягає прикмета провідника: *того, що вміє командувати.*

Наполеон не цурався маси, але мав одну лише пристрасть — вести її. В становищі, де треба було просити,

або переконувати, був він безрадний. Жадоба панування, оперта на моральній відвазі, на зачаровуючій силі характеру, — була його пасія. В ній містився ніби фокус владчої енергії, ніби хвилі непохитної волі промінювали від нього, заливали інших й уявляли. Пересвідчення в спасенності його місії, моральна сила давали йому змогу зачаровувати інших, командувати ними, а їх змушувало коритися йому без озву.

Його душа не тратила свого магнетизму навіть в упадку. „Коли „Беллерофон” з полоненим цісарем кинув якір в Плімуті, довкола — на набережній, на кораблях і човнах тиснулися тисячі народу, які від 20-х літ вчилися ненавидіти цю „потвору”. Але ось цісар входить на поклад і стається надзвичайне.. На всіх човнах, на набережній, тисячі голів нагло обнажаються. В цілім порті, де лиш сягає зір Наполеона, ані одного капелюха, самі відкриті голови”. Сила домптера, який з ціпком в руці змушує дику bestію скакати через обруч.⁴⁾

Ось другий провідник, страшної пам'яті для України — Ленін. В листі до Троцького писав про нього Йоффе: „Брак нам усім тієї незламности, тієї певности себе Леніна, його рішучости *йти самому по шляху*, узнаному *ним* за добрий”⁵⁾, хоч по суті і злomu. „Поступ” назвав якомсь большевицьку стихію „жорстокою стихією нищення”. Але „залізна карність комуністичної доктрини *уговкала її, взяла в карби послуху*”, — в данім випадку послуху ідеї нового Тамерляна.

Уміти йти самому проти всіх, проти існуючої дійсности в ім'я тої, що настає, віра в своє післанництво — ось приклад провідника.

⁴⁾ Emil Ludwig — Napoleon.

⁵⁾ „Chwila” 31 XII 1927 (передрук з „Bulletin Communiste”).

Бачимо цю рису і в антиподі Леніна — в Муссоліні. Ще в 1916 р., як незнаний капраль, писав він з окопів: „Той стан духа, який обіймаємо терміном „мораль” — це основний коефіцієнт побіди. Той виграє, хто хоче виграти. Той виграє, хто має більші запаси вольової психічної енергії”. Не сам Муссоліні був тої думки, що національну єдність Італії можна врятувати тільки знищивши соціальний радикалізм. Але ніхто, крім нього, не був готовий хопитися рішучих заходів. Він один відважився на марш на Рим, він один насмілювався заатакувати розюшеного комуністичного бика, хоч і був з своїми прихильниками в меншості, хоч плів проти течії.

Інші політики — Джолітті, Факта, Нітті, — були лиш парламентарними тактиками і не знали, що то значить іти проти більшості, що то значить вести. Знали лише свої програми і кулуарні шахерки. А тим часом здібність командувати була важніша за всі їх програми. В 1922 р. казав Муссоліні: „З усіх сторін питають мене про програму. Але, на жаль не програми бракує італійцям, їм бракує людей і волі впровадити програму в життя. Всі проблеми італійського життя, всі були вже розв'язані на папері, але бракувало волі, щоб замінити їх в чин”.

Змалку помагав диктатор батькові ковалеві згинати на ковадлі розпечене залізо. „Тепер — казав він в одній промові — важче маю завдання, згинати людські душі, опановувати мозок і серця нації”.

Коли зачинав, фашистів було тоді декілька загорільців (ардіті), а в 1919 році число фашистів в цілій Італії не досягало 10.000. Але десять тисяч „були готові, коли ходить про рідний край і про фашизм, не тільки віддати свою виборчу картку, але й завдати смерть і самим її понести”. В закон числа, у всемудрість маси не вірив Муссоліні. На його думку великі рухи історичні були епілогом волі одиниць, не

компромісу. Треба бути або за, або проти. Хто не з нами, той проти нас.⁶⁾

Тою самою таємничою силою опанував французьку націю й Клемансо, правдивий диктатор Франції під час 1918 року. „Він гадав, що тріюмфував лише через те, що на службі його ідей стояла його сила примусу, його запал, його відвага, його переконаність... Він здобув собі демократію своєю сміливістю й відвагою. Він довший час лишився на її чолі, бо вона відчувала в нім людину командування”.⁷⁾

Це здобувці, які вміли *командувати*. Але ці здобувці, знову таки, мусіли іти пробоем крізь загальну байдужість, щойно здобувати собі симпатії народу, для якого боролися.

Щоби поставити всі точки над і, останній приклад. Карлейль питається: чому шотландські роялісти довший час били залізні бригади пуританів в Англії? І відповідає: Шотландська нація була теж майже вся пуританська. Але серед неї не було Кромвеля, а натомість — нужденні, вічно-хитливі, вічно-дипломатизуючі страхополохи... Пуританська Шотландія не мала провідника, тим часом як розбита партія кавалерів — мала його. Був ним граф де-Монтроз, лицар і великий пан. З одного боку, отже, — піддані без володаря, з другого — володар без підданих. Підданим без володаря не вдалося зробити нічого, володареві без підданих — удалося. Монтроз, з жменькою ірландських та верховинських дикунів, з яких не багато мали з собою рушниці, кидається на випробувану пуританську армію і розбиває її раз-по-раз в п'ятьох битвах. На короткий час

⁶⁾ Percy Winner — Mussolini, a character sketch („Current History” July 1928 N. Y.)

⁷⁾ I. Martet — Qui était G. Clémenceau? („Revue de Paris” N 24 1929).

стає він паном цілої країни, аж поки на Шотляндію не впала тіль Кромвелля. Аж поки й пуритани не одержали провідника...”⁸⁾

Ні, не інертна і хаотична стихія винна, коли не є творча, коли з її зусиль нічого не виходить, лише завжди — провід.

А тепер читачеві мабуть стає поволі ясним, чому „руїницький дух” стихії, або її байдужість перешкодили нашій еліті на Україні створити щось тривале, а не перешкодили Наполеонові, ні Ленінові, ні Муссоліні, ні Кромвелеві. Бож і вони мали до діла з отою „розгуканою” стихією, лише вони — знали, як її вести. А цього вміння бракувало нам. Замало було власних Монтрозів.

Не „завзяття дике”, не „бешкетування” були тут причиною неуспіху (бо скрізь діє цей чинник), лише брак сили, яка оте „бурлацтво” здолала б *звести і повести*. Звести — ідеєю і темпераментом, повести — волею і вмінням командувати. З прикметами духа групи, що зветься *аристократією народу*.

Скажуть: добрий вибрали приклад! Нам, „демократичній нації” і т. д., говорити про релігію насильства?!

Але все так є й бувало в історії.

Хто не мав в собі інстинкту володаря, не мав й інстинкту Прометея. Хто не вмів командувати, не вмів і визволятися з-під чужої команди. Хто скидав ідолів, мусів уміти інших спонукати поклонитися новим. Немає сенсу розбивати скрижалі, коли не хочете поставити на їх місце нових... Читаємо у Маколея: „Спартанець, який б’є й катує гелота, збуджує несмак. Але той самий спартанець, який жартуючи старанно зачісує чуприну в день, який — він добре знає — буде його

⁸⁾ Th. Carlyle — Die Helden u. das Heldentum in d. Geschichte.

останнім днем, в щілині Термопільській, — на нього не можемо дивитися без подиву. Бо саме тому, що спартанця навчили шанувати в собі члена пануючої нації і глядіти згори на кожного, хто не був спартанцем, як на менше варту породу, — саме тому, що не мав він співчуття для рабів, що плазували перед ним, — саме тому ніколи, ні в крайній потребі навіть, через голову спартанцеві не переходила думка, що він може схилитися перед чужим паном, або власти перед ворогом на коліна”.

Очевидно, не кожна аристократія, що панує над іншими верствами, перейнята тим гордим духом. Не хочу рівнож тим сказати, чи твердити, що кожна вільна нація мусить мати своїх гелотів, або що гноблення інших є легітимацією на прийняття в сім'ю незалежних народів. Хочу лише підкреслити, що непокірний дух, який каже сильним народам підбивати нездібних до власного життя гелотів, — це той самий, що не дозволяє їм зносити чужої опіки над собою... Хочу сказати, що нарід — або його провідна верства, — які не вміють угинати своїй волі ворожі, чи байдужі до себе сили, ніколи не виплекають в собі свободолюбного духа, не здолають змагатися з чужою тиранією.

Почуття своєї вищости, віра в свою місію, дає кожній правлячій верстві незвичайну силу. Все добре в ній — звичка командувати, бравура, погорда до небезпеки — впливає в шпростій лінії з тої певности себе, з почуття своєї вищости і права вести інших. Це почуття спільне й тим, які нині підбивають гелотів, і тим гелотам, які прагнуть завтра стати народом. В цім почуттю вищости аристократія черпає обов'язок бути гідною високої ціни, якою себе оцінює. „Аристократія — каже Перфе — сильна лише тоді, коли впадає в гріх гордості”.⁹⁾

⁹⁾ I. de Pierrefeu — *L'Anti-Plutarque* — Les Edit. de Frances 1926 Paris.

Кожна еліта, яка хоче здобути масу, конкурує звичайно з іншою, яка вже цю масу здобула, або щойно хоче здобути, яка отже — супроти першої — є силою опірною, яку треба зломити. Так було напр. у нас під час змагання з денікінцями, чи з большевиками. Крім того має така еліта ворохобний елемент у своїй же ж землі, що не приймає цієї еліти, ні її ідеї, от як напр. жидівська, чи москвофільська меншість на Україні. Тому то еліта, що бореться за загальне узнання в своїм середовищі, повинна мати волю й відвагу зломити опір тих ворохобних елементів, як зломив опір парламентаристів Кромвель, як зломив апатію власної суспільності — польські легіонери, опір демолібералів — Муссоліні.

Вільфредо Парето формулює це так: „Від часів завалення римської імперії і аж до упадку французької монархії — завжди тій правлячій верстві, яка не вмiла, або не могла примінити силу, відбиралася влада іншою верствою, яка вмiла і могла ту силу примінити. Людовік XVI впав через те, що не хотів, не вмів, або не міг послужитися силою; а затріумфували над ним революціонери тому, що хотіли, вмiли і могли послужитися силою”.¹⁰⁾ Хто має цю волю, той надхне живим духом всяку програму, всякій надасть активного змісту.

Символічною постаттю в тім відношенні є Вол. Винниченко: коли він був поміркованим соціялістом — годився з Керенським, коли став комуністом — годився з російськими советами. Завжди годився, завжди схиляючись перед новою силою. Бо, як сам писав у своїм „Відродженню Нації” „ніколи не припускав, що нам силою доведеться здобувати свої права”.

Ота безсила політика наших верхів пояснює весь наш 1917 рік, коли ці верхи всіляко гамували народню

¹⁰⁾ V. Pareto — *Traité de sociologie générale*.

енергію, всякий самочинний рух маси, всяку її спробу загарбним правом вирішити проблему — Київ-Москва. Самі, не вірячи в силу, не любили наші верхи її вияву і в інших. *Леся Українка* малює такий портрет апостола переслідуваного християнства:

*В його листах, у кождім слові,
Загонисту вояцьку вдачу видно.
Він словом бив немов вояк мечем,
Дарма, що про любов умів балакати.
Він бешкети чинив за справу віри
Немов преторіянець за образу
Орла імперії... Єдина зміна,
Що знак ягняти став замість меча.*

Це був правдивий дух християнства, „переформованого фавстівською людиною”, як говорив Шпенглер.¹¹⁾ Цим преторіянським духом і перемогло християнство роз’їджене толеранційністю поганство. Апелюючи до гуманних кличів визволення, брало воно собі за емблему ягня, — але не символ терпіння, лише, як символ месника потоптаної справедливості, як він приходить в апокаліпсисі.

Власне той „преторіянський дух”, та „загониста вояцька вдача”, „готовість бешкети чинить за справу (свої) віри”, „жадність” і „дерзость сили”, мовляв Куліш,¹²⁾ — ось прикмети, що визначали і Кромвеля, і колишніх колонізаторів придніпровських. Бажання вести інших, „згинати людські душі” на ковадлі свого ідеалу, прищеплювати суспільності „віру у власні сили”, „витискати своє п’ятно на дусі народу”, „не оглядатися на тих, які проти їх діла”, приказувати, з’єднувати, командувати, перетворювати укриту енергію мас у кінетичну — ось перша прикмета еліти. Хто цієї прикмети не має, не є проводом.

¹¹⁾ O. Spengler — *Untergang d. Abendlandes* — Muenchen 1920 I ст. 468 і 9.

¹²⁾ *Отпаденіє Малоросіи* I 40-41.

Не обурювалися отже ті люди проводу, коли не виходила їх справа. Не нарікали на „розбишацьку стихію”, лише на хвилях розгуканої стихії — злітали угору, пороли її тіло човном, били його веслами. Не кляли на ошалілий вітер, лише робили так, щоб гонив їх до далекого берега, а не на підводні скелі, — так робили ті провідники. Всі вони були великими ворохобниками і великими тиранами, під кроком яких стогнала земля, — руїнниками і творцями. Бо не маса винна, коли борсається, а нічого з того не виходить. Нема чого винуватити вітер, що перекинув човен, коли хто не вмів натягнути вітрил; бо не винні хвилі, що залляли нас, коли хто не знає веслувати; бо вершник винен сам, коли кінь скинув його з хребта, винен провід, коли не вмів „правити розбишацьким елементом”, коли не вмів скувати його „залізною силою доктрини”.

А тим часом? А тим часом і тепер ще нічим іншим не займається наша еліта, як безплідним наріканням на невдячність маси, замість пригадати власні гріхи. „Немає нічого легшого, як скинути батьків, скаржуться наддніпрянські монархісти, батьки скрізь і завжди по своїй старості од синів слабші”... Уважають монархісти масу за дич, за хама, але не словом гострим його картають, лише моляться „за брата нашого, за рідного, за Хама, щоби Бог великий, милосердний освітив його милостю своєю, щоб післяв йому в серце покору і любов” — до своєї здитинілої аристократії...¹³⁾

Чи це є мова провідників народу? Клемансо, коли був „батьком” народу, був три рази від „дітей” старший, але його слухали. Причём отже тут старий вік, коли суть не в фізичній, а в духовій старості? Читаючи оту літанію, чи можемо собі уявити, щоб таким тоном говорив Хмельницький, чи Бонапарт? Хмельницький голови булавою трощив киринникам, а ті, що нині

¹³⁾ „Поступ” ч. 3—4 1928.

з Богдана патрона свого роблять, благають непослушних „дітей” не покидати їх у біді... Чи можна поважно ставитися до претенсій, аби хтось узнав їх за еліту нації?

Не іншої психології й речники демократичної групи наддніпрянської еміграції. На їх думку, „в перші місяці революції... (в Росії) обставини, настрої і рівень свідомости мас не дозволяли ще просто і ясно заговорити про свою державність”, хоч „інтелігенція українська твердо і непохитно стояла на ґрунті української державности”...¹⁴⁾ Це називається писати історію! Та ж головною прикметою провідника — це жага відповідальности! Не спихає він її ні на кого. Наша еліта спихає ту відповідальність раз на обставини, раз на Богу духа винну масу. Одні винуватять її за те, що була зареволюційна, другі — що замало революційна, обидвоє — що не слухала їх. Чи до такої самооборони понизиться правдива еліта? Та ж власне тодішня інтелігенція не визнавала ідеї власної державности.

А зрештою, хай і так! Хай невідповідним до великих чинів був настрої мас. Але чи ж з цього виходить, що інтелігенції наддніпрянській треба було, як пише цитований вже журнал, з тим „рахуватися і не дуже забігати наперед”? Та ж і фашистів мало було серед не дуже їм прихильної суспільности, так само, як і большевиків, але не принизили вони своїх цілей до позему смаку більшости, лише поривали її за собою — широким розмахом своєї ідеї; зміли „послугуватися силою” супроти ворохобних елементів власної суспільности. Муссоліні без пардону виступає проти масонів і комуністів, большевики — проти всіх, крім себе — людей партії — і самі обставини нагинали своїм бажанням. В 1917 і 1918 рр. большевики були перелякані українським „міраклем”. Але большевицькі ряди пхнув

¹⁴⁾ „Тризуб” ч. 4, 1927.

знову наперед Ленін; цьому, страшної пам'яті для нас, чоловікові „завдячуємо” те лекло, яке тепер сміється на Україні... Але ті самі „обставини”, які перелякали не одного з большевиків — вагалася використати наша еліта, бо бракло їй агресивного патосу перших. Нас вчили здавна, що „єдиний герой історії — це нарід, народна маса, а мета історії — зрозуміти його бажання, його ідеал”¹⁵), а ніколи — крий Боже, не накинути йому своєї... Наша еліта — як сказав би Ніцше — „не вірила більше в героїв, в силу волі”. Найбільше дбала наша демократична еліта, щоби не стати „непопулярною” в масі, щоби перед кожним кроком сто разів висондувати „настрій мас”, хвилеві зміни їх настрою, завжди боячись попасти в конфлікт з тим, чого „хоче нарід”, рідко коли сугеруючи йому своє хотіння, бо рідко таке мала, рідко беручи відповідальність за гострий і рішучий крок. Робила це лише тоді, коли здавалось їй, що за нею маса, гурт. Але — як каже пословиця — в гурті й беззубий собака бреше...

Ще менше мав наш демократичний провід з *другої прикмети* еліти: ідеї. Але як могла скристалізуватися в нашої еліти яскрава доктрина в тій атмосфері пасивної адорації маси, з якої випливала любов до всього невиразного, безформного, безнапрямого? Чи могли мати притягаючу силу ідеї автономії, соціалізації, федерації, „свобідної України в свобідній Росії”, або УССР в ССРСР, ідеї братерства з народом Троцьких і Бражньових, та інші, не ідеї, але ідейки, в які наша еліта хотіла вбрати підземну чуттєву енергію мас? Чи могли вони стати кристалізаційною точкою тих сил? Коли чужому праву не протиставлялося права свого,

¹⁵) Спом. Мочульського про І. Франка, „За сто літ” матеріали з Громад. і літер. життя України ХІХ і почат. ХХ в., за ред. ак. М. Грушевського т. ІІІ ст. 237-8.

ні чужій ідеї — власної, лише — маленьку поправку, а все ширше — було скоком в незнане, може в провалля, хто знає? Німецький поет Шторм писав:

*Der eine fragt was kommt darnach,
Der andere was ist recht,
Und also unterscheidet sich
Der Freie von dem Knecht...*

(Один питає, що з того вийде, другий — що є слушне, і так різниться людина вільна від раба).

Ця психіка „кнехта”, раба, пояснює, чому не мала наша еліта *третьої*, може найважливішої прикмети проводу. Не мала, як сказав би Ніцше, „das Jasagen zu Gegensatz und Krieg”, свідомости, що лиш на звалищах старого будується нове. Навіть, коли хитався і падав будинок російської імперії, шукала вона приткнути до потрісканої стіни нашу прибудову. Неправда, що інтелігенція наша випереджувала своїм безкомпромісовим настроєм настрої мас. Річ малася якраз навпаки. Досить пригадати етапи чотирьох універсалів, п'ятнування сепаратистів ім'ям бандитів, страх зірвати з Петербургом, коли в краю клекотіло все навкрути, — щоб упритомнити собі як малися речі на ділі. Темпераментом своїм наша еліта тих часів була чужа широким масам. Провідник української революції висловлювався в Києві: „Жаль, що наші пляни безкровної революції, без конфліктів і пертурбацій розбилися”, що „революція пішла своїм революційним шляхом”. Жаль, що не можна було робити революції без пертурбацій, війни без мира, самостійности без федерації, сваритися без сварки і негувати без притакування... І той настрої перетривав всі бурі, зберігся й досі... Читаємо в органі одної нашої еліти: „Неправда, що історію роблять сильні одиниці, які зміють сильно хотіти, а те, чого хочуть, запроваджують, не оглядаючись на способи запровадження... З двох воль сильнішою є та, що вміє

зробити по своєму без насильства. Найкращі бо бажання, dokonані насильством — є злом”.¹⁶⁾ Цікаво, чи далеко зайшов би большевизм, яacobінізм, або царат чи козащина наша, коли б Бог обдарував їх провідників психологією духових кастратів?

Провід народів певних себе завжди старався приготувати силу, яка могла б стати на чолі народу. Але в нас думали інакше. В той час, як Троцький вже думав про зав'язок червоної армії, писав в 1917 р. Винниченко: „Чим же ж захиститися нам, що поставити проти (ворожого) штика? Розуміється, є гарячі голови... перш усього кидається відповідь: проти ваших штиків ми поставимо наші штики... Тільки військо, тільки багнети врятують бідну неньку Україну... Ах, та проклята віра в багнети! Яка то поверховна думки. Не своїє армії нам треба, а знищення всякої постійної армії взагалі!”,¹⁷⁾ Так розумувала наша відповідальна еліта впереднь майже вступу Муравйова до Києва. З такою психологією організувалася самооборона країни... Що була тут винна маса? Вище я цитував Парета, що „завше правлячій верстві, яка не вмiла, або не могла примінити силу, відбиралася влада іншою верствою, яка вмiла і могла примінити ту силу”. Тут зауважу, що соціологічні закони однакові — за Цезаря, за Людовіка XVI : за Центральної Ради... „Порядок споконвічно непорушний”, про який писав Махар, знайшов свого герольда у Франції в постаті Наполеона, який перевів революцію з її виключно негативних рейок на позитивні. Нашими Наполеонами були Винниченки, і тому за ролю Наполеона у нас взялися, як умiли, Муравйови і Сталіни. Наша еліта негувала не даний порядок, а порядок взагалі, не лише російську армію, поліцію, державу і провід, а всяку державу і всякий провід, всяку ієрархію. Тому дістала чужу...

¹⁶⁾ „Тризуб” 1929 грудень.

¹⁷⁾ „Робітнича Газета” 18 IV 1917.

До тої самої теми декілька фактів-анекдотів з іншої ділянки... Одного представника української влади переконували накласти прошову кару на жидівську крамницю за відмову приймати гривни. Представник влади відмовився, бо — казав — „немає на це параграфу”... Ілюстрація до того, чи вміла наша еліта *se servir de la force*. Приклад другий (знов з сотки подібних): до одного бувшого старшини „добрих старих часів” прийшов представник тої ж влади — і запропонував йому вступити до українського війська. Старшина відповів: „Коли ви влада, то пощо питається? Коли ні — то забирайтеся”... Ілюстрація до того, чи знала ота влада, що це значить „командувати”.

Один мемуарист пише про одного отамана: „Чоловік безперечно чесний, дуже симпатичний, добрий, з вродженим розумом, але... був він страшний фаталіст, вірив, що не має щастя... Не було в ньому віри, що почате діло вдається”... Ілюстрація до того, оскільки панувала над нами ідея наша, і почуття власного права.

Вище назвав я три головні прикмети еліти: „*Das Jasagen zu Gegensatz*”, *амбіція провадити масу нарешті* — *яскрава ідея*. Наш провід ці прикмети мав в невідстарчаючій мірі. Біда була не в тім, що замало культурна була наша маса, замало аристократична, а в тім, що наша „аристократія”, інтелігенція була плебейська духом, з навичками гелотів.

„Настрої завше грали головну ролу в історії — пише Валеріу Марку, а до них допасовувалися ідеї й програми”. Але кволі були наші настрої, а відповідно до них програми й бажання їх здійснити. Два великі чинники знає історія — „*Gewalt*” і „*Mythos*” (в розумінні Сореля); цей останній зроджує героїзм, а перша — ідентична з „тиранією” Маколея... Бо „лише героїчне підноситься над землею, лише героїчне в стані формувати, лише хто бажає неможливого, може ділати”; бо лише „сила запалює енергії, створює шляхетні по-

чування й розплутує движучі сили... Бо лише міт, видиво, легенда — ідея — охоплює несвідоме, стискає в своїй владі всі сили і всіх людей, мов вітер придорожній все листя й гонить одиниці вперед до героїзму, до незнаних берегів грядучих речей”.¹⁸⁾

Але цих прикмет не мала хвора душа нашої демократичної інтелігенції, несвідома навіть того, що не мала...

Чи вона стала того свідомо бодай тепер?

Скажу, що свідомість правдивого відношення між „масою” і „проводом” і досі не стала у нас загальною. Міцна спадщина минулого і тяжка з нею боротьба. Говорю тут про всіх і про нікого. Не про ту чи іншу групу, лише про провід, про інтелігенцію взагалі. Чи відчуваємо, як той провід веде? Як тяжить над думкою і волею? Чи відчуваємо десь присутність сильного осередку енергії, з якого падуть мов молот по ковадлі тяжкі кличі, яким опертися не всіли? Чи не шириться у нас анархія в думках, перекінчичтво від ідеї до ідеї? Чи є відвага плисти проти течії, проти сугестії фактів, стати в ім'я ідеї проти байдужости, або засліплення власної суспільности, проти крякання песимістів?

Де лишилася наша яскрава ідея? Чи не топили її в багні селяробиства, зміновіхівщини, чи регіоналізму? В намулі спізненої монархоманії, підіпрітого — але вже безпредметного — австрійського парламентаризму, або скарикатуризованого „прометеїзму”? Де бажання вбивати, мов цвяхи в стінку, свої думки в людські голови?

Чи хоч на одне питання нашого життя виробив провід, наша інтелігенція одну, виразну відповідь?

¹⁸⁾ Valeriu Marcu — Mythos d. Diktatur (Berl. Tgb. 1930 No. 75).

Ось питання засадниче, питання ідеалу. Що лиш не робиться у нас з відповідями на нього! Чи не проголошується найскрайніші постуляти, щоб кілька днів по тім їх відкликати?

Чи у нас нема „проводирів”, які за ідеал мають советську „суверенність”, або колоніяльну залежність в „З’єдинених Державах Східньої Європи”, з центром у Москві?

Так само, чи взяла демократія виразну тактику супроти жидівства? Чи усталила певне відношення до москвофілів, до советів? Завжди оминала вона ясну, імпонуючу масі відповідь на проблеми: парламентаризм, чи антипарламентаризм, за соціалізацію, чи проти неї, з жидами, чи без них, з советами, з регіоналізмом, чи проти! Де свідомість цілі, невідклична для еліти, де бажання виховати масу в дусі своєї ідеї, вести її? Де стримління незгашеними — в глупу ніч лихоліття — пронести смолоскипи ідеї, витиснути свою печать на народній душі? Де стримління нагнути своїй правді опантеличених, пірвати нерішучих? Де чесноти, без яких провід не є проводом?

Не дивно, що не маючи сугестії проводу, *суспільність попадає під сугестію фактів, обставин, чужої ініціятиви. А провід — під сугестію вічно змінних настроїв втомленої й байдужої більшости, яка воліла б і це і те, але нездібна чогось хотіти так, щоб з тим стояти, або впасти...* Тому й маємо замість ідей — компіляцію найновіших чуток і пліток, замість слухання в собі vox Dei — прислухування до змінного vox populi, або попросту до голосу урядуючого претора. А як сурогат „командування” — нарікання на байдужість загалу, наради, паради, шопки, комісії, анкети й бенкети, — аби втікати від відповідальности за якийбудь, але означений напрямок; повний брак того, що Бісмарк звав *Civilcourage*, без якої ніякий провід масі не заімпонує...

Це буде доти, доки не звільнимся від старих доктрин, від сугестії чужих думок, фактів, або, хитливої

аритметичної більшості, від горожанського боягузтва, від страху піти своїм шляхом; доки не переглянемо утертих ідей про провід і масу, що засуджують нас на безсилля; доки не зірвемо з духовою спадщиною вчорашнього, не заб'ємо в собі духа неволі, що йде за всім і вся, крім за голосом власної думки, що спихає відповідальність на обставини і маси, що не хоче їм нічого накидати, лише все приймати; доки не скуємо всіх залізною силою доктрини переконаних людей. Бо кожна інтелігенція має таку масу, на яку заслужила (наша навіть ліпшу).

Не нарікати, отже, на обставини (і деінде були вони не ліпші), ані на масу (вона зліплена у нас з глини, з якої Господь творить вибрані народи), лише тягнути, що треба небуденного творчого шалу, щоби вдихнути в ту глину іскру життя. Не програмами виховуються і стоять еліти, лише характерами і духом, який ті мертві програми щойно одушевлює. Без *радикального психічного переродження* проводу — з цієї глини нічого не вийде. Бо — слушно сказав Міхеліс — ніколи провідники не уступають місце масі, тільки завжди новим провідникам...

У нас замість того плекається (як все там, де провід є пасивний) адорація маси. Про цю спеціальну хворобу проводу, зв'язану з кризою демократії — далі.

Львів, 1939.

КІЛЬКІСТЬ ЧИ ЯКІСТЬ

(Розклад демократичної еліти)

Найхарактеристичнішим випадком кризи нашого провідництва є криза демократії.

Разом з тим це найактуальніше питання сучасної політики. Донедавна демократія була в великій шані. Донедавна поступ демократії був „залізним законом” суспільного життя, а культ маси може єдиною релігією, що не знала атеїстів. Нашим завданням не було — створення міцних індивідуальностей, сильного проводу; натомість механічне зліплення „єдиного фронту”, звернення уваги не на якість, лиш на число, на кількість. Найяrkіші історичні приклади — французької, англійської, російської революції, коли то об'єднаній в „єдиний фронт” коаліції ворогів — переможно ставляла чоло знесилена внутрішньою горожанською війною меншість, — ці приклади нічого не говорили „єдинофронтовим” фанатикам, закон числа був для них всецілющим ліком.

Треба було лиш „усвідомити” масу, злучити одною думкою як найбільше число, — і світ належить нам. „Усвідомлена маса”, з'єднана для своєї „рідної” ідеї, була силою — вже через саме механічне скупчення, незалежно від якості руки (проводу), в якій її тримали.

Думалося, що з упадком монархії — мета, до якої мусіла еволюціонувати суспільність, була демократія; що тільки монархія є ворогом демократії. Упадуть трони, а їх автоматично заступить народоправство, правління більшості. Тимчасом сталося щось інше. В одній країні за другою зіпхнуто масу на другий плян, а керму захопила нова *аристократія*. Не більшість, лиш меншість.

Здається, нема країни на світі, де б культ демосу стояв так високо, як в ліберальній і соціалістичній Росії. В 1917 р. спали з російського народу кайдани. Міг показати, що уміє. Свобода преси, зборів, слова, партій, самоозначення, виборів до Установчих Зборів, за якими була воля більшості. Здавалося, чуда повинна була б доконати розкута демократія. А тимчасом... невеличка банда большевицька протягом півгодини розганяє на чотири вітри Установчі Збори суверенних представників суверенного народу! І то так, що навіть пес за ними „не гавкнув, не лайнув”. Так, наче б не було по їх боці ні мільйонів виборчих карток, ні волі народу, ані „залізного” закону більшості. Насильству піддалися безборонні царські Думи, але коли розганяли Установчі Збори, большевицький режим не був ще скріплений, не мав ще в руках державного апарату; жовтневий переворот відбувся в атмосфері вільної конкуренції демократичної більшості з большевицькою меншістю. Кожна сторона могла агітувати й зброятися. Щобільше, рештки державного апарату Тимчасового Уряду були *проти* большевиків. А одначе — гору взяла меншість, не демократія!

Подібне було в Польщі. Противники „санациї” дали себе усунути на другий плян політичного життя групі, що 1926 р. зовсім не була майже заступлена в сеймі. Подібне в Італії, де партія, що представляє в парламенті малий відламок суспільности, хутко стає виключним законодавцем тої суспільности, яка скоряється їй без озву, хоч спершу про неї знати нічого не хотіла, хоч проти неї мала вона державний апарат.

І совети, і фашизм, і „санация” як прийшли до влади, всі ті меншості з нерівними силами видали бій демократичній більшості, законіві числа — і їх перемогли!

Якою зброєю? Яким закляттям? Та ж по боці демократії була овідомість, воля маси, виборчі картки!

Чому ж при зударі менша, нібито, сила розбила більшу? Чому скапітулювала демократія?

Зачну від Росії. Полемізуючи в Times-і з одним біографом Леніна, лорд Біркенгед, один з консервативних лідерів, писав: „Коли б Керенський посідав хоч би один грам державної відваги, ніколи б совети не загорнули собі всієї влади, а Ленін не діждав би свого тріюмфу”. Тверезий розум цього англійця знайшов дійсний момент, який спричинив перемогу одної ідеї (хоч за нею була меншість) над другою (хоч за нею була більшість). Цим моментом була — *відвага, завзятість*. По боці противників большевизму було число, свідомість і — здавалося б — сила. Але тій силі бракувало ще чогось. Не надхнута отим „чимсь”, моментом *відваги і рішучости*, сила противників большевизму, хоч і більша числом показала слабою. Керенський не важився арештувати провідників большевизму, Ленін не вагався скінчити з Романовими, Колчаком і з тисячами інших. Керенський не важився розігнати петербурзький совет представників кількох лише тисяч робітників, Ленін — не завагався розігнати Установчі Збори 150 мільйонів. Мужність, якою була надхнута в 1917 році большевицька меншість, і положила на обидві лопатки нерішучу, демократичну череду, ентузіастичну, велемовну, запальну, але — без мети й витривалости, без відваги й пляну, з балакуном замість провідника.

На ту саму недугу хорувала й італійська демократія, нею пояснюється і її капітуляція перед фашизмом. „Бракувало соціялістам віри в слушність своєї справи — (пише німецький соціолог Міхеліс), яка має величезне масове психологічне значення і для власного табору, підвищуючи його ударну силу, і для табору противника, паралізуючи його силу опору. Це переконання в справедливості власної справи дало в 1919—21 рр. кільком неузброєним фашистам силу розганяти соціалістичні збори, численністю в 50 до 60 людей”, а зго-

дом — ліквідувати ліберальну державу... Бо якість завжди б'є кількість, щоб не говорили демократи і драгоманівці.

Ця віра в свою силу колись допомогла демократії звалити февдальну аристократію. В Оляра читаємо, що „після протироялістичної демонстрації 20 червня 1792 р. в Парижі, по всій Франції перекотилася поворотна хвиля монархізму, 20.000 петиціонерів і велике число департаментів протестувало проти образи Величності... Але це монархії не врятувало. На це замало було петицій, замало самого числа і доброї волі... Оборонцям трону бракувало ще віри в свою силу, енергії і відваги впасти, боронячи свою справу”...¹⁾ Ця хвороба тепер перейшла на демократію, яка скорилася в деяких країнах новій аристократії, новій меншості.

Що ж було рішачим моментом перемоги цієї меншості? Маса, число, більшість? Ми бачили, що ні. Усвідомлення? Не завжди, не раз бо побита більшість виявляла незаперечене розуміння своїх інтересів через виборчу урну, в петиціях і ін. Гола сила? Також ні! Бо не раз падала сторона, що спиралася на зорганізований державний апарат: як в Росії 1917, в Польщі 1926, у Франції 1789, в Італії 1922... Отже що? Рішачим моментом, що дав перемогу меншості була власне ота „*мужність*” Біркенгеда, той психічний чинник, ті *imponderabilia*. Вони, мов ті ультрафіолетові проміння, яких око не бачить, але яких не взяти під увагу — значить лишити невиясненими багато явищ природи.

Я сказав, що ні маса, число, ні політичне усвідомлення одної з ворожих сторін не рішають про її остаточну перемогу. Але я скажу ще більше. *Навіть близькість, „рідність” кличів якогось гурту до того колективу, який цей гурт хоче заступати, — не забезпечить йому виграної, коли брак йому тих „імponderабілій”, того психічного Ікс, що не дається зважити, ні зміряти.*

¹⁾ V. Pareto — *Traité de Sociologie générale* § 2180¹.

Часто чужа ідея, навіть чужа походженням дано-му середовищу вербує собі в нім прихильників, власне завдяки тому психічному чинникові, про який я згадав щойно. Коли „рідна” ідея хитка у вірі, незаціпна вдачею, легко її може виперти з терену чужа, але агресивна й певна себе. Із світу природи знаємо, що навіть мінерали, піддані великому тискові ззовні, можуть кристалізуватися не після власних законів. То саме й з кристалізацією, з формуванням людських колективів.

Багато прикладів того знає історія. Зупинімся лише на кількох. Часи від бургундських війн аж до битви під Маріняно і до реформації XVI в. — були найбільш блискучою добою в історії Швейцарії. Створили республіку властиво *німецькі* громади, *der alte grosse Bund in oberdeutschen Landen*. В наслідок того, в наслідок величезних політичних успіхів республіки, докочаних *німцями*, — почали в новім союзі цінити німецьку мову (*Schwiezerdiesch*), як символ *власної* швейцарської сили, як власні звичаї і герби. Швейцарська німота надала Швейцарії блиску, а через те стала символом швейцарськості. Коли отже напр. місто Фрібург та інші, з їх *романським* населенням увійшли до швейцарської Спілки, то найліпшим способом задокументувати своє швейцарське серце стало плекання німецької мови. Бо хто не говорив по німецьки, той не міг бути правдивим швейцарцем, правдивим „*Eidgenosse*”. А бути „спілчанином” було тоді для селян і дрібних міщухів рівнозначне з правом ставляти себе на рівну ногу з панами, цісарями і королями. Так у Фрібургу та інших французьких містах Швейцарії в XVI в. урядова, шкільна і церковна мова, *не зважаючи на романську більшість* людности, стала німецька. Навіть вуличні крамарі, що продавали часник і цибулю, вигукували назви своїх товарів по німецьки; а міста і доколичні села перехрещували свої імена на німецькі... Завзята, свідомо своєї мети, державно-творча, войовнича мен-

шість підбила собі культурно і уподібнила до себе навіть чужу собі національну більшість в тих округах, *не будучи їй етнографічно „рідною”.*²⁾

Цікаве під тим самим оглядом маємо свідоцтво і одної з замітніших постатей повосенної Польщі. В часі його молодости — читаємо в його споминах — „голосною була на цілім світі боротьба „Народної Волі” російської з царатом. Відгомін тої боротьби очевидно доходив до Вільни і героїзм її *мусів імпонувати* моїй романтичній голові. Заразом у Польщі тоді було тихо. В суспільстві польським, вичерпанім боротьбою 1863 р., було стільки страху, стільки чорної реакції, стільки ремствування на кожному живішу думку, що порівняння Росії з Польщею випадало тоді для мене завжди на користь Росії. Я був тим просто упокорений і стояв на роздоріжжю... Інші русифікувалися, або йшли до „інтернаціоналу”, м. і. брат автора споминів, арештований разом з братом Леніна в 1888 р. за приготування замаху на царя Александра III.”³⁾

Бачимо, що в цім випадку, чужа, національноворожа, але „героїчна”, з „живішою думкою” меншість, вміла імпонувати збайдужілій, іншій етнографічно і політично більшості, а навіть відривати від неї будь-що-будь небуденні одиниці. Досить згадати імена Держинського, Мархлевського, Радека, Косіора, Менжинського... Подібно писав Драгоманів до Франка про російський нігілізм: „Його некультурність мені завжди була противна, як і українофільське гайдамацтво, котре власне одного корня з російським нігілізмом, тільки, що не має його щирости”.⁴⁾ „Народня Воля” імпонувала українській і польській молоді тих часів через

²⁾ Dr. Her. Weilermann — Vom Sinn d. Nation („N. Zuer. Zeit.” 1926 5 XI Blatt 5).

³⁾ „Czas” 1928 16 XI з автобіографії Ю. Пілсудського.

⁴⁾ І. Рибаків — Криза народництва і тероризм на Україні 1878—79 р. („Прапор марксизму” 1929, 5).

те, що була відважніша, жертвенніша, консеквентніша, імпонувала, *mutatis mutandi*, тими самими прикметами, що й французам — якобинці, росіянам — большевики, італійцям — фашисти, швайцарам — німецькі „спілочани” XVI в. Активна якість завжди імпонує пасивній кількості.

Перед цими прикметами відступала боягузька і охляла демократична більшість, якої не здолали охоронити від поразки ні число, ні „свідомість” її маси, ні навіть „рідність” („наськість”) її програми, чи походження. *Ось де коріниться криза всякої більшости, якої одним з випадків є криза сучасної демократії. Попросту відлетів від неї живий дух зачінний і сильний, відлетіла до інших її творча сила її еліти.*

Пригляньмося ближче тій силі. Що це є ота творча сила? Оте бажання „іти впоперек волі більшости”, ця „ідейна затятість”, „бойовий дух”, моральна „мужність”, віра в своє право, „живіша думка”, „героїзм”, — що це є? Джерело цього лежить в світі емоцій, активних і сильних. Дальше зайде той, у кого ці емоції активніші, як при рівних масах дальше зайде тіло, що розвинуло більшу скорість, що дістало більшу спонуку. Світ правиться і перевертається почуваннями, яким ідеї лише служать провідниками. Силу ідеям надає завжди сила їх емоційного підкладу. Італійський патріот Мацціні казав до своїх земляків: „Що нам потрібно, щоб запровадити новий лад, так це — перевернути силою ту брутальну силу, яка протиставляється всяким спробам поступу”. Мацціні називав свій вимріяний лад — „поступом”, інші — звали свій „соціальною революцією”, „найвищим ідеалом нації”, — справа від того не мінялася: емоційним рушієм цих ідей було бажання даної ідеї, даного гурту поставити свою силу над силою іншого. Переможе та ідея, де це бажання сильніше. Ось на чім і полягає той моральний гарт, яким перемагає байдужу демократичну більшість — героїчна автократична меншість; або — *яким перемагає*

одна еліта — другу... Криза сучасної демократії якраз в тім, що не може вона протиставити ворожій собі силі, її войовничому інстинктові, сили рівновартної; що заволодів нею замість духа агресії — дух комбінації, хитрування, гуманности, пристосування, мімікрії; що за її гарними словами — не чути було відваги втілити їх в дійсність.

Ось на чім полягає криза й нашої демократії.. З тою ріжницею, що в нашій суспільності досі не повстав ніякий антидотум на хоробу демократії. Внаслідок того цей антидотум, як за часів Драгоманова, черпаємо часом в ідеях не своїх. Для многих цей наслідок є абсурдний... Та ж ми несли масі „рідну” їй ідею, ми ж її „усвідомлювали”, ми ж мали нарешті цю масу духом із собою. Та ж при виборах до Установчих Зборів величезний відсоток виборців освідчився на Україні за українськими партіями! Звідки ж наші невдачі? Звідки могли запанувати на Україні большевицькі заїди? Кажуть одні, через нашу некультурність; другі - що забули про „єдиний фронт”, треті — що програма наша була лиха. („Якби ми відразу стали на советський плятформі!”, або: „Якби ми гетьмана шанували!” і т. д.).

Пусті слова! Не в тім причина слабости нашої демократії, лише в тім, що брак їй було тих „імпондерабільій”, тої „мужности”, без якої не pomoже ні найліпша, ні „найрідніша” програма, ні найчисленніші маси, ні найідеальніший „єдиний фронт”... Зачаровуючий образ кволости нашої демократії і сутестії чужої дає нам *Антоненко-Давидович* в повісті „Смерть”. Чим заімпонувала нашому інтелігентові большевицька віра? Тим, що принесла вона з собою „свое рідне місяцтво, що із звичайнісіньких людей... вона творить нове, цілком відмінне плем'я, большевицьку расу”. А що протиставлялося отій расі з нашого боку? „Жменька свідомих українців, з сентиментально-романтичною душею...”

Аналогічний образ дає нам Ф. Дудко в „Квіти і Кров”: „І от я став на роздоріжжю. З одного боку смерч, який змітаючи на своїм шляху прогнилі рештки старого ладу, захоплював у свій вир усе, що мріяло про *нове майбутнє*, з другого — тендітний захист картяного домика, напів склесеного з національного мрійництва і романтизму... З одного боку твердо закреслена лінія руху вперед, *без хитань і компромісів...*, з *кам'яною вірою* в переустрій життя на нових основах; з другої — хвиляста крива, що кінчалася в непевності... ефемерного жовтоблакитного новотвору”.

Як млявість власної провідної групи завжди улегше агресивну роботу чужої еліти, завжди спихає „на роздоріжжя” членів власної пасивної „еліти”.

Ані не всі большевики не є „конквістадорами” (особливо тепер ні), ані активне українство не було таке кволе й безсильне. Але порівнюючи обидві стихії, треба признати, що фанатизму й безоглядності було більше по боці червоної автократичної Росії, аніж голубої, демократичної України. Цей фанатизм і розтрощив ту демократію. Розчавило її те щось, що несла до нас Москва на нашу згубу; її завойовників „гартовані слова”, що „примушували слухати”, „палючий полонінь” їх віри, їх загониста негація чужої ідеї, ті „імпондерабілія”, напняття душі, те щось, яке так трудно означити є головною двигуною силою історії... Це є той неокреслений дух войовничости, який є акомпаньяментом кожної програмової пісні, який, як настрій, доконає чуда. Як про це пише поетка:

*в нас не було мети. Було завзяття,
відвага, може навіть героїзм,
і з нас було доволі. (,,Віче” Лесі Українки)*

Це стримління — підставове джерело й всякої збірної акції. Англієць Стід, який розумівся на цих речах, писав, що самі ідеї, „саме розумування рідко коли порушує маси”; ідеї („мета”) це лиш „каналізація полі-

тичного інстинкту”, шукання шляху й напрямку для того „палаючого полум’я”, про який говориться в „Смерті”, або для „відваги” Лесі України, але самі в собі не мають ідеї динамічної сили без оточуючої їх „емотивної атмосфери”. Цю атмосферу називає Лок „пристрастями”, що живуть в серці одиниці, хоронячи її від всякої ворожої акції ззовні; узброєне тим інстинктом людське серце, ніби міцна гребля, протриває найсильнішим напором противника, його найкращим аргументам, які з цими „пристрастями” колідують.⁵⁾ Англійці, пише Стід, це створіння інстинкту; вони не довіряють ідеям, лякаються логіки... „Інстинкт, сильніший за розум, каже їм, що саме життя не є логічне, складаючись з енергії часто сліпої, якої пружина захована — як кажуть психологи — на порозі свідомості”. Цей інстинкт, це „несвідома спадщина довгого досвіду” поколінь, переказаний предками заповіт, вказаний ними шлях до збереження й збільшення потуги збірноти, той емотивний підклад суб’єктивнологічного ряду зусиль, які винесли земляків Стіда на вершок сили і значення в світі;⁶⁾ це та „кам’яна віра” в свій месіанізм большевиків, цієї нової орди, яка прикривається різними логічними плащиками (слов’янофільство, комунізм), а яка замість свідомої „мети”, має несвідому, невиповіджену — збільшення сили і могутності власної збірноти. Сила цього інстинкту в його силі відпору, в непроникливості для бацій ззовні та у волі нищити ті, які вдерлися до власного організму. Читайте спомини того Стіда і ви зрозумієте, що я хочу сказати. Протягом десятків літ він і його приятелі нищили впливи германофілів на британську громадську думку, які прагнули забезпечити собі неутральність Англії в

⁵⁾ John Locke — Ueber d. menschlichen Verstand — VI Buch 20 Kap. § 12.

⁶⁾ Henry Wikham Steed — Mes Souvenirs — Paris 1927 ch. I, II, i XII.

близьким поррахунку з Францією; читайте історію Клемансо, як він десятками літ нищив впливи політиків, які згори капітулювали перед Німеччиною, замість готуватися до побідного з нею поррахунку. В цих і подібних випадках діяла несвідома, але вірна основній ідеї свого народу „пристрасть”, виповідаючи війну вбраним в пишні шати логіки спробам чужої ідеї, розкласти їх збірноту, змилити основний напрямок її „інстинкту”, і привести її до упадку; боронячи охоронну греблю „національних пересудів”, перед ворожими інтересам рідної збірноти нападами чужої доктрини.

Наші ліві не мали своїх Стідів, ні Клемансо, ані того настрою, який Стід зве „емотивною атмосферою” ідей. Звідси поразка демократичного українства, звідси його криза тепер, хоч яка демократична й „рідна” була його ідея, хоч якою величезною була посвята тисячів безіменних героїв, що за тою ідеєю йшли. Не вийшла в кров демократичної верхівки та ідея, не було аксіом, ослаб їх інстинкт. А там, де слабне інстинкт, там слабнуть ідеї і виринають тисячі — „для чого?”, відчиняючи настіж до нашої психіки двері чужим емоціям і думкам.

Позбавлена своєї „кам’яної віри”, ідея демократична, українська, не відграничувала себе різко від чужих, тратила на сугестивній силі, на впливі на свою громаду вірних, обезбарвлювалася. Коли деінде „чистка” й жива „спадщина досвіду поколінь” хоронила організм від „ухилів” і розкладу, наші демо-соціялісти — групи, партії, товариства стають ноєвими ковчегами, де еднаються разом патріоти й москвофіли, регіоналісти і новошляхівці, завдяки сумнозвісній „толеранції” і довгим вухам, легко приступним переконуючій силі чужих ідей. „Переконуюча сила (цих ідей), каже Міхеліс, має природну границю в соціяльних відносинах. Там, де штука переконування звертається до народної маси, аби її намовити пристати до руху, *корисного* її власним

інтересам, це іде легко. Але ця штука заломлюється там, де вона звертається до маси в намірі переконати її покинути вигідну економічну і соціальну позицію на *свою некористь*”.)⁷⁾ Проте для демократичних перевертнів не існує і ця межа: представників нашої демократичної еліти можна „переконати”, що в наших інтересах є виселення українських селян на Зелений Клин, спровадження на Україну москалів і жидів; що загарбання землі в селянина і вся грабункова політика Советів іде теж на нашу користь. „Переконання” нашої еліти є „гадками”, які можна обернути догори дном, не „пристрастями”, які спляють на попіл всяку ідею, що колідує з інстинктом самозбереження нації.

Тої „пристрасти”, якої нашій демократії бракувало при запровадженню порядку і одностайности у власних рядах проти перевертнів в середині збірноти, бракує і там, де треба нищити чужі бацилі... Один гурт лотиських журналістів і малярів зав’язав спілку лотисько-російського зближення. І ось, що на це написав Авед Берг, один з найвидатніших діячів нової Латвії про цих адораторів Росії: „Проживши десять літ поза межами Росії, зауважили ці панове, що задалеко від неї віддалилися, і з тугою звертаються назад... Лише наївно з їх боку думати, що ніхто їх з їх місією ще не випередив. Це робили вже — спершу російські фельдфеблі, потім в сорокових роках мин. віку російські священики, а пізніше інспектори народних шкіл, які при кожній візитації інформувалися, чи співають вже лотиські матері московських колискових пісень... Який старший лотиш з кругів інтелігенції, який лотиський письменник не сидів в російській в’язниці? Ось які були російські спроби зближення. Інших заходів пі- дійти до нашого народу з російської сторони не було.

⁷⁾ Rob. Michels — Zur Soziologie d. Parteiwesens — Leipzig 1925 ст. 306.

Що ж дивного, що ми не маємо ніякого бажання стиснути російську руку?"⁸⁾

Так думає інтелігенція народу, яка не забуває насильства, не закриває очей на небезпеку, рішена не допустити інвазії чужорідних бациль до народного організму... Цим прикладом хочемо звернути увагу, що ходить про те присипляюче чуйність почуття *приятні* з готовим до скоку хижаком, почуття, яке розкладає одноцілість народної психіки і її відпорну силу... Але наша демократична інтелігенція, що має під тим оглядом досвід не гірший від лотиської, в поті чола трудиться, щоб прищепити почуття *приятні* і любови до чужорідних бациль (ми ж не шовіністи!), заповнюючи книжковий ринок ворожою макулятурою, засновує спеціальні часописи, щоб плекати „приятнь” з духовими наслідниками царських фельдфеблів, чи тих, які прийшли по них і з піною в роті кидається на всякого, хто старається звести греблю проти цієї отруї, денунціюючи їх в чужій пресі, як „шовіністів” і завзято управляє вже здавна формальний культ Белінських і Пушкіних; тих самих, яких двійників українських викляла б вона як негідних шовіністів, якби вони посміли відізватися про російщину так по хуліганськи, як по хуліганськи відзивався про українство Белінський.

Найстрашнішим „аргументом”, яким підмивається „греблю” власних інстинктових „пересудів” (Лок), є *доктрина гуманітаризму*. Ворожа даній громаді, навіть невелика група — пише Парето — може накинати їй свою волю, коли та громада „дає себе порушити гуманітарним почуванням”. Це почуття гуманітарности погубило колись пануючу верству февдальної Франції, бо доктрина гуманітаризму забороняла їй здушувати ворожі ідеї і групи. „Коли б французька шляхта не під-

⁸⁾ „Berl. Tgb.” 1929 No. 45.

пала в XVIII в. під панування гуманітарних ідей, не приготувала б вона сама собі революції, фатальної для неї. Серед страчених в ці часи шляхтичів був не один, що свідомо, довго і терпеливо гострив ніж гільйотини, що пізніше відтяв йому голову".⁹⁾ Так само, як не один з розстріляних чрезвычайкою українців відливав собі чужі кулі, хоронячи Україну від вибухів „звірячого шовінізму”, пропагуючи згоду, проти якої обурювався лотиш Авед Берг, і яка вносила сумнів в слушність нашої ідеї, ослаблювала підсвідому силу опору чужим ідеям, квестіонувала законність найбільш оправданих методів боротьби з ідейною деморалізацією ззовні. Міхеліс зауважує, що з точки погляду історії, ідеї Вольтера й Руссо, відриваючи ідейно частину французької шляхти й духовенства від їх верстви — деморалізували цю верству, підготовляли її упадок.¹⁰⁾ Подібний деморалізаційний вплив мають серед українства ідеї гуманітаризму та інтернаціоналізму, „брехнею підбиті”.

Ось два образки! Перший — одна з найвизначніших постатей повоєнної Польщі, дивлячись на своїх товаришів недолі росіян, на заслання в Сибірі, нотувала в своїй пам'яті: — „Я не міг не думати, що батько цього, або того може колись розстріляв, або повісив мого дядька, або стрія”... А ось другий образок! Один галицький священик, о. Г—а, засланий під час російської інвазії на Сибір, оповідав мені: Революція висіла в повітря, один з вартових оповів нам, що в Петербурзі повстав заговор, що незабаром вибухне революція та що цар буде страчений (той цар, в якого імені заслали о. Г. на Сибір!). Але гуманний пан-отець і його товариші не думали, що чинили предки царя і сам цар з його земляками і з ними самими, лише — першим відрухом хотіли... донести про загрозу революції — місцевому

⁹⁾ V. Pareto — *op. cit.* § 2236.

¹⁰⁾ R. Michels — *op. cit.* S. 394.

губернаторові! А не зробили цього тільки тому, що їм пояснили, що — незалежно від справедливості доносу — вони перші помандрують до в'язниці... У інших образ терплячої людини не заслонював образу ворожого колективу. В українця образ ворога і його жертв гинув перед образом людини, якій грозить небезпека. Перший думав інтересами своєї збірноти, другий — інтересами чужої людини, отже — ворожого колективу. В цій ріжнці психології були вже зерна многих подій наступних років...

Позбавлена духа інстинктової репульсії, духа ворожості супроти чужих ідей, наша демократія не могла мати і тих „гартованих слів”, того „палючого полум'я” віри, про який говорить автор „Смерти”. Позбавлена емотивної „греблі” Лока, того нехлибного підсвідомого інстинкту, що вказує нехлибну дорогу поступування, вона відкидала своє вічне „для чого?” лише тоді, коли, або згори ішов сильний приказ, що просто механічно забороняв всякі сумніви, або, коли був рішет виявляти свою демократичну „волю”. Один волинський священик, о. К., переконаний автокефаліст-українець, сторонник авторитету, запитаний мною, чи сильний серед нашого духовенства національно-церковний рух, — відповів: — „О, дуже! Як би митрополит зніс заборону уживати рідну мову в богослуженню, всі священики її запровадили б!”... Як це нагадує деяких „хліборобів”, які прилучилися до ідеї самостійної України тоді аж, як їх революція „звільнила з присяги” цареві; або інших, які зачали відділятися від Росії тоді, коли її вже не стало. Або, як говорив мені один львівський комуніст-буржуа: „От, якби ми в Києві відразу стали на советську плятформу, все пішло би інакше, і тихо було б і при владі були б”. Даремно я іронізував, що в тій завірюсі тяжко було наперед вгадати, на яку плятформу стати, щоб себе рятувати, на советську, Керенського, чи Денікіна. Моя іронія не трапляла до переконання червоного філістра.

Відсутність характеру, закоріненних в крові переконань, емотивного підкладу наших засад, не дозволяли нам вибирати між двома суперечливими тезами. Коли наших демократів спитати про їх підставовий принцип, спитати, чи вони за демократію, чи за диктатуру, то почуєте відповідь: „Хоч ми й є визнавці демократичних принципів, то не завагаємося повторити... клич диктатури пролетаріату, не завагаємося признати невідкличну кволість демократії, якщо справді виявиться, що в українській радянській державі диктатура всіх працюючих є диктатурою української нації на своїх землях”... Так писав один наш щоденник в 1923 р... Ми отже демократи, але — „впредь до особаго распоряженія”, поки нас не переконають, що ми помиляємося. Хто переконає? Противник. Чим? — силою, „довершеним фактом”. Скільки ж то наших демократичних груп і політиків далось „переконати” тій брутальній силі, званій на їх жаргоні „еволюцією”, або „бігом подій”, виправдуючи свій моральний параліч, брак всякої глибокої пристрасти, всякої віри, всякого бажання.

Криза нашої демократії є в тім, що її психіка є дефетистична, бо вона не реагує на бунт власних перекінчиків, бо отруєна гуманізмом, бо не має аксіом, бо роз’їджена сумнівами, бо не вміє боротися з наступом чужих впливів, бо „толерантна” до роз’їдаючих власний колектив чужих бациль, бо готова здійснити свої засади лише, доки їй як тому волинському священикові — дозволять на це, доки дозволять опустити в урну картку виборчу, доки проти нашого жовто-блакитного демократизму не запротестує Шварцбарт, або доки нам не видасться, що наш власний демос (збаламучений чужими) не є проти нашої ідеї... „Кам’яної віри” в свої засади — наперекір усім і вся, непохитної „емотивної атмосфери”, якою перемагають сильні доктрини, бракло нашої демократії. Ось через що наші Горобенки підпадали чарові чужого, сильнішого духа. Чу-

жий молот, що з іншої душі кує залізо на мечі, розтросував наші на дрібні кавалки.

А головно — приводить до моральної демобілізації. Макіавеллі каже, що політик повинен єднати в собі чесноти лиса з чеснотами лиса. Слабкість емотивної сторони нашої демократичної доктрини, її безаксіомність, привела до того, що вона засвоїла лише ту другу чесноту, рекомендовану великим фльорентинцем. *Не* мужньо відперти інвазію чужої ідеї й опір заражених нею власних перекинчиків або сентиментальний голос гуманітаризму; *не* зломити обставини, лише — обійти перешкоди, сховатися від удару, прийняти захисний колір оточення, розпластатися хрестом по землі, удати, що нас нема: прикмети лиса. „Практикований довший час, цей спосіб діяння справляє величезний вплив, каже Парето, на правлячу (в даній групі) верхню, до якої допускають лише лисів, тоді, як левів викидають”.¹¹⁾ Зручні тактики, красномовні адвокати, хитрі крутії, не люди мудрі, сміливі, консеквентні, безстрашні й ретельні — здобувають шану в нашій демократії, а непокірних просто усувається на бік: якийсь особливий, „природний добір”, перевернутий до гори ногами. В „Культі некомпетенції” каже Еміль Фаге, що демократія, в якій знищено інстинкт войовників, не терпить в своїм середовищі „природних ріжниць, себто, коли одна людина є інтелігентнішою, спритнішою і здібнішою від другої. Ріжниць тих знищити, очевидно, не можна, бо вони природні, але можна відібрати їм всяку силу, відсуваючи від урядів і значення тих, що мають ті ріжниць”. Так розложена демократія почала вибирати своїх представників серед тих, що не мають індивідуальности. Остракізм став зброєю не лиш тиранії, але й демократії. Дефетистичне наставлення демократії, в якій культ сили стратив всяку вартість, а незалежна й від-

¹¹⁾ V. Pareto — op. cit.

важна думка вважається — в атмосфері компромісу — за злочин, doprowadило до загальної нівеляції, до вбогости на маркантні індивідуальності, до повної незгоди між голошеними кличами, і їх практичним застосуванням, до того, що ніодної перешкоди не усувається лянцетом (навіть серед власної суспільности), лише пігулками, які протягають хворобу in infinitum, латаниною.

Аналізуючи кризу демократії в Німеччині по війні 1914 р., писав Berlin. Tageblatt: в нас говорять, що „часи індивідуальности минули, що індивідуальність може ще діяти хіба як експонат якоїсь сильної верстви... Але треба відрізнати між маріонеткою і експонатом партії. Нашій республіці грозить менша небезпека від надпродукції індивідуальностей, аніж від розпаношення партійництва. Ми рішуче маємо замало індивідуальностей, і многі непокоячі симптоми, пережиті німецькою республікою, мали якраз причиною те, що нам бракувало особистостей, або, що вони залепко і зачасто потурали вимогам партій”.¹²⁾ Ще більший брак особистостей вказує наша демократія. Цей дефект, разом з іншими, і був причиною, що відкидає її взад нтр. большевицька сила, серед якої ще мало лисів, яка думає, що в „устрою демократичнім правити може лиш та еліта, яка не вагається вжити силу”.

Наслідки розпаношення „лисячого” духа в проводі нашої демократії фатальні для впливу і значення української демократичної ідеї. Хитлива, затолерантна до чужих доктрин і до власних дезертирів, ця ідея перестає бути атракційним осередком для демосу, для маси. Суцільність національного організму в наслідок того розвільнюється, слабне. Він готовий прибрати той плинний стан, при яким його можна втиснути в яку хочете форму... „Брак провідницьких прикмет в пануючій верстві, пише Шпенглер, виявляється у підвладних

¹²⁾ „Berl. Tgb.” 1930 11 II.

у формі ослаблення почуття певности, забезпечености, і в критиці, яка через саме своє існування, розриває форми, в яких тримається народ".¹³⁾ Про брак провідницьких прикмет в нашій демократичній верхівці я вже говорив, „критика ж” ідеї, яка розсаджує її оформлення, це є наше москвофільство, регіоналізм, новошляхівство і ін., які мов шашель підточують українську ідею з середини... „Є такий закон історії, що народи, установи, або суспільні верстви лише тоді можуть бути без решти переможені, коли вони, чи ті, що їх заступають, зовсім зневірюються у власнім праві існування”.¹⁴⁾ Наші внутрішні язви, брак відпорности на згубні впливи ззовні, гуманітаризм, інтернаціоналізм і ін. — все це небезпечні об'яви якраз тої хвороби нашої психіки, яка є зневірою у власнім праві на життя...

Демократія наша хвора, але лікувати її на цю недугу в теперішнім вирванім із стану рівноваги світі не можна старими знахарськими заходами.

Що є демократія? Демократія — це форма політичної організації (держави, нації чи партії), якої основною прикметою є стримління, як найбільшому числу членів збірноти забезпечити участь у формуванню загальної волі. Але ця форма не є панацеєю. Помилково думати, що успішність демократії залежить не від характеру еліти, що її веде, а від формальної наради з масою, яку провадиться, — себто в запобіганню її ласки і від з'єднання якнайбільшого числа прихильників, або від успішного зформулювання мети, до якої йдеться, від її „рідности”, чи популярности. А в нас якраз так і думають! Мовляв, вже сама демократична „рідна” програма, саме механічне згуртування як найбільшого чи-

¹³⁾ O. Spengler — *Untergang d. Abendlandes* — XVI bis XXX Aufl. B. II § 552.

¹⁴⁾ R. Michels — *op. cit.* ст. 304

сла під один провід, самий „єдиний фронт”, — забезпечить успішне функціонування демократії.

Ні, для того потрібне ще щось! Треба, щоб за цією програмою і *числом* — була *воля* з тими кличами стояти, або впасти, воля імпонуюча своїм і чужим відвагою в ставленню й рішенню питань і вірою в справу. Іншими словами, треба не лиш „ідей”, а й характерів. Треба не лиш „мужви”, а й штабу, без якого найліпша „мужва” стає збираниною. Щоб успішно функціонувати, монархії потрібно, щоб на троні сидів Фридрих Великий, або Наполеон. Коли на нім сидить Людовік XVI або Микола II, монархія гине... Аристократія доти справно функціонує, доки видає з себе Піттів, Велінгтонів. Коли ж вона бере собі до ради Распутіних, наступає розклад. Так само і з демократією. Без сильних індивідуальностей нічого не варта демократія. Анемічна демократія, не окрилена духом зачіпности, „мужністю”, наділена лиш чеснотами лиса й політичними переконаннями травоїда, не вив’яжеться зі свого завдання. Тим менше та, яка має завжди витягнені вуха на всякі „пощо” і „для чого”, якими противна ідея підміновує аксіоми нашої збірноти. Мало мати „рідну” програму, мало бути „національною”, треба бути ще націоналістичною. Ніколи не утримається на поверхні народного життя провід, що цього не розуміє, хоч би ласкава доля повалила на землю його ворогів; хоч би здобув 100% голосів в установчих зборах; не охоронить він національного агрегату від розщеплення зовні, ні від ростічі окремих частинок, від хитання і розбрату. Демократичній еліті бракують не маси, не програми, не єдиний фронт, — тільки моральний гарт імпонувати масі; ідейна завзятість, і передусім — імпазантна згідність між голошеними теоретичними гаслами, та їх проявами в щоденнім життю. Брак їй зрозуміння „великості”, „надзвичайности” нашої доби, брак „гартованого слова”, яке б „вабило і примушувало слухати”, брак почуття непомильности та інстинкту борця дог-

матизму, зрозуміння, що *рішальним чинником в історії є не знання, а характер, не програма, а особистість, не так „що”, як „хто” і „як”.*

Коли мені скажуть, що це чесноти з фантастичної казки, що їх не знайти в повсякденнім житті, то я відповім, що нічим іншим, як власне цими казковими чеснотами перемагали інші еліти. Розв'язка загадки демократії полягає не на тому, щоби замість демократичної віри перейти на монархічну; і не в тім, щоби замість 20-ти, мала партія сто комітетів, а замість десяти — сотку послів. Лише в тому, щоби пасивне стало активним, щоби на місце кількості стала якість, щоби *сильні одиниці напереді зробили з мільйонів нулів поважне число.* В тому, щоби охляла еліта стала морально здоровою, не механічним способом (зміна етикетки), лише *внутрішнім переродженням.*

Вихованням нового покоління в дусі нових емоцій можемо створити в його душах новий світ. Замість духа посибілізму і віри в механічний поступ, треба вложити в душу того покоління внутрішню візію ідеалу, його видиво. Хто стане одержимий тим видивом, той ніколи не знайде задоволення в світі таким, яким він є. Той зробить все, щоби свій ідеал здійснити. „Ставка, за яку змагаються грачі нашого століття з завзяттям і посвятою — є в останнім розрахунку, виграти для своєї партії право організувати на свій спосіб і в своїм інтересі — видиво національного ідеалу, право заволодіти душею майбутнього покоління”.¹⁵⁾

Коли ми цієї душі молоді не здобудемо для нового ідеалу нації, не знищимо старого анемічного „солодкого” й „ніжного” нашого демократництва, не зробимо з нового покоління граніту, об який розіб'ється всякий молот, — то її розтлять чужі, а криза демократії стане кризою нації, готової до зустрічі нового володаря...

¹⁵⁾ Поп. Ben j. K l e d d — The Science of Power — London.

Італійський соціолог каже, що відродженню войовничого духа завдячує Європа всю свою цивілізацію і незалежність. „Власне тому західні частини Середземноморського басейну вмiли лiпше опертися азiйським iнвaзiям, aнiж схiднi частини, де мешканцi мали солодшу i нiжнiшу вдачу”, — що Захiд зберiг свiй „дикий i войовничий темперамент”. На щастя народiв окциденту, християнська наука не ослабила iх войовничих iнстинктiв... Панове моралiсти мають звичку з жахом говорити про войовничих прелатiв i закутих в сталь баронiв середньовiччя, але вони повиннi тямити, що коли б почування, манiфестованi таким способом щезли, то краiни захiдної Європи подiлили б долю краiн Малої Азiї, або європейської Туреччини. А наші фiлософи, замість вигiдно розумувати в якiйсь цивiлізованiй краiнi, мусiли б служити тому чи iншому азiйському завойовниковi”.¹⁶⁾

Наука гуманiтаризму, фаталiзму, еволюцiї, культурного поступу, пасивного культу мас, толеранцiї й безхарактерности, дефетистичного iнтернацiоналiзму, мiжнароднього братерства, вiри в число, не в особистiсть, пошани перед фактами, — вдирається в наші i без того рознiженi i перечуленi серця, робить iх безхребетними морально, безопiрними, прищеплюючи вiру не в себе, а в iнших, в гармонiю, не в суперечнiсть, в крутiйство i спокiй, в згоду мiж вовком i ягням...

Це тi отруйнi гази, якi пускає наперед противник готовий до атаки, щоб одурманити i взяти нас голими руками. Але, перемогу дасть не кiлькiсть, а якiсть. Так, як войовничий дух окцидентального християнства забив в душах тогочасного поколiння рознiжену науку непротивлення злу, так мусить i зачiпний дух нацiоналiзму забити в душах науку перших демократiв-драгоманiвцiв. Мусимо вiднайти в собi з тьми минулого

¹⁶⁾ V. Pareto — op. cit. § 1799.

старі інстинкти, які прищепили колись нашій солодкій полудневій вдачі вікінги. Лиш тоді створимо націю велику не лиш числом голів, а й ролею, що її відіграє вона в історії.

Коли нація хоче мати власний провід, то повинна тямити, що ніколи ніякий провід не уступає розхлябаній, неоформленій масі, лише завжди — іншому проводові.

Проводові, який зуміє доконати „революцію характеру” наступного покоління; який зробить з наших ідей — аксіоми, з переконань — догмати віри; щоб сиділи вони не в книжках і програмах, а в крові, щоб зачали ми дихати тою гарячою пульсуючою „емоційною атмосферою”, без якої мертві найрідніші ідеї...

Такого проводу не видасть з себе демократія, на зміну їй прийде інша доктрина.

Львів, 1939.

ОРДЕН — НЕ ПАРТІЯ

Справа „національного об'єднання” (об'єднання партій) — не сходить з порядку дня нашої демократії.

Висування цього гасла не раз відвертало — відвертає й досі — увагу загалу від далеко важніших і некучих актуальних питань: 1) від питання — яким способом органічної будови з однорідного матеріалу — доконається об'єднання нації, 2) від питання нових організаційних форм, — партія чи орден, кількість чи якість, гуртування многих, чи добір немногих, від питання, яким шляхом постане та національна аристократія, яка — як колись козацька, — поставить собі завдання об'єднання нації одною метою і одною акцією.

Як на ордени можна дивитися на різні товариства, покликані до життя для поборовання тих чи інших „поганців”. Орден творили мальтійські лицарі, тампліери, єзуїти, італійські карбонарі, німецький Тугендбунд і пр. Орденом, що боровся з „бісурманами” — була й Запорозька Січ. Ордени мали свої зовнішні відзнаки — наприклад хрести такої чи іншої форми. Була це відзнака окремого, „лицарського” товариства і стану. Ще в кінці ХІХ в. на сільських цвинтарях на Україні до надгробного хреста припинали дерев'яний держак з кусником полотна: була це — „прапірка” (прапорець), що служила на відзначення могили козака.

**
*

Хто не жив свідомим життям перед війною 1914-1918 рр., той не здасть собі справи, серед якої анархії думок шамотається теперішнє покоління.

Це слідно на занепаді партійництва. І то скрізь в Європі. А головно всюди, де народилися „партії” зовсім нового типу: фашизм, комунізм, ляпівський рух у Фінляндії, рух, організований Мослім в Англії і пр.

Передусім *мета* тих новотворів. Це не мета політичних партій: 8 годинний день праці, знесення мит, парламентарна праця, тощо. Їх мета інша, обширніша: „соціалізм”, „фашистівська держава”, не реформа, лиш радикальний переворот обставин і людської психіки.

Це було метою і Лютра, і пуританів, і езуїтів чи тамплієрів, з їх ціллю боротьби з невірними.

У той час, як програма якоїсь лише політичної партії є тільки рецептою для успішного висліді найближчих виборів, програма ордену є „цілий світогляд”, є „проголошення війни існуючому ладові”, існуючому світоглядові.

І таке ж було й взаємне наставлення протестантизму й католицизму в XVI в.

Як для тих Чинів, фашизму, так і для Маркса й для Магомета ворожий світ — просто не існує. Він з усіми його богами — це світ фантазії, який треба збурити, диявольська омана, яку треба розпорозити закляттям, не пертракувати з нею. Магомет казав до навертаних: „оті ваші ідоли є лише дерево... Я кажу вам, то не є бог, то лиш дерево!” Майже дослівно з тим самим закляттям звертається й Кромвель¹⁾ до парламенту, що його він хоче розігнати: „ви називаєте себе парламентом.. Ви не є ніяким парламентом! Скільки ж то з вас живуть в погорді до заповідей Божих..., а в згоді із заповідями люципера... Як можете ви бути парламентом Господнього народу? Геть звідси!” Подібно, в імені свого комуністичного бога промовляв Ленін до російських установчих зборів. Так само поступив з

¹⁾ Thomas Carlyle — *Ueber Helden etc. Vierte Vorlesung.*

райхстагом Гітлер по вдалім перевороті. Тут уже не протиставляється „гірший” програмі „ліпшу”, лише „боже” — „люциперовому”, тут входить в гру момент виключности, містики, надхнення „божим глаголом”.

Подібною мовою розмовляв і з папськими висланнями Мартін Лютер. Петро Паольо Верджерьо пропонував реформаторові рішити спірні справи на церковнім соборі. „Аякже ж, — відповів Лютер, — я тїду на ваш собор і хай я страчу свою голову, коли мені не удасться там оборонити мої твердження проти щілого світу; що виходить з моїх уст, це не мій гнів, лиш гнів Божий”. І якраз тою самою мовою промовляє до Лютера його противник Хома Мінцер, бо й з його уст „говорить сам Бог”.

Де панує така виключність думки, де противника називається „апостолом диявола”, де протиставляється свою ідею чужій, як Бога люциперові, або як релігію „трудящого народу” жменці „визискувачів”, там нема мови про компроміс, там є лише „демонізм, вогонь, божевілля і шал”, які бачив в очах Лютра єпископ Капо д’Істрії, що розмовляв з ним,²⁾ — вогонь, в яким вже блимала луна тридцятилітньої війни.

А до всього того прилучується ще *почуття власної непомильности*. Лютер готов був визнати рішення Собору, але в тїм лиш випадку, коли б ті постанови згоджувалися з його, Лютра толкуванням Св. Письма, та коли б склад Собору згори забезпечував прийняття науки Лютра.³⁾ На таких умовах мабуть згодився б з постановами устан. зборів і Ленін, і Гітлер з райстагом, якого членів називав „шахраями”, „шакалами” і „парляментарними вошами”.

²⁾ *Geschichte d. Paepste seit d. Ausgang d. Mittelalters mit Benutzung d. paepstlichen Geheimen Archivs u. vieler anderen Archiven*, bearb. v. Ludwig Freiherr von Pastor. Freiburg in B. 1928 B. V. S. 56.

³⁾ *ibid.* V. 55.

Так само заховувався й Гнат Льюїоля, який наражував себе не раз навіть на гнів намісника св. Петра. А коли Людовік французький, видаляючи єзуїтів з свого королівства, натякнув на можливість скасування декрету, аби лиш Чин згодився на деякі зміни своєї конституції, генерал Ордену, Роккі відповів: *Sint ut sunt, aut non sint!* (мають бути такими, як є, або хай зовсім не будуть). Так ніколи не відповість на компромісові пропозиції політична партія.

Статут партії складається з передискутованих *параграфів*, статут Чину з *догм* віри. Партія основана на *програмі*, Чин на *світогляді*. Партія змінюється і *приспосовується*, Чин зі свого шляху не збочує. Це не випадок, що якраз єзуїтам завдячує католицька церква догму непомильності папи.

Societas Jesu повстала для боротьби з маловірними серед католиків, для поборювання нової віри Лютера. Непримириме наставлення Ордену вимагає активної бойової психіки. Боротьба є девізою й воюючого ордену большевизму.

З такого наставлення логічно випливає *заповідь примусу*, як засобу осягнення тріумфу своєї правди. Енгельс писав, що „без насильства і без кричаної безоглядності ніщо не доконувалося в історії”.⁴⁾ Про право примінювати найгостріші засоби боротьби пише й Гітлер.⁵⁾ На думку якобинця Марата „лише силою можна добитися тріумфу свободи і — забезпечити загальне щастя”.⁶⁾ Який дух оживляє у тім відношенні якобинців взагалі, видно з жалів їх противника жирондиста Верньо: „Ми бачимо — промовляв він — як розвивається у нас ця дивна система свободи, коли (якобинці) вам кажуть: ви вільні, але думайте як ми, інакше ми

⁴⁾ Engels — *Der demokratische Panславизм*.

⁵⁾ Hitler — *op. cit.* S. 537.

⁶⁾ *Les Pamphletes de Marat* par Charles Vellay Paris 1911 Eug. Fasquelle p. 303.

віддамо вас помсті народа; ви вільні, але схиліть голову перед ідолом, якому поклоняємося ми, або ми віддамо вас помсті народа: ви вільні, але лучіться з нами, щоб переслідувати людей (невигідних нам), інакше ми віддамо вас помсті народа"... Ось слова, які могли би вийти з уст і Леніна, і Муссоліні, і трибуналу св. Інквізиції, яка судила Жанну д'Арк, і Яна Гуса.

„Я, Мартінус Лютер, прагну спричинитися до цього (до перемоги своєї віри) молитвою, але де треба, також і кулаком”.) Так говорив своєю трохи простацькою мовою засновник протестантизму. Ось чому поява на овиді історії тих людей завжди віщувала бурю: кромвелівські війни, війни Ісламу, тридцятилітню війну, війни наполеонські, советські. І в кожному разі стрясення й вибухи.

Та не треба думати, що рухи, започатковані отими Чинами, лише валять старих богів. Вони звертаються проти фальшивих богів, але не на те, щоб замкнути на колодку церкви, лиш щоб внести до них власних святих. Старі вівтарі буряться тільки на те, щоби натомість здвигнути нові. Ті „анархісти” бунтуються в ім'я нового, ще вибагливішого послуху. Повстають проти готових авторитетів не через те, що незносний був їм їх тягар, лиш тому, що був заслабий.⁸⁾

Знаний історик Вельс пише, що коли нарід за реформації повставав проти Церкви, то не проти її сили, а проти її слабости. „В релігійних справах нарід хотів не, щоб його менше, лише щоб його більше провадили, хотів дійсно правдиво-релігійного проводу... Повстава-лося проти пали зовсім не тому, що він був релігійним зверхником католицького світу, а скоріше тому, що він вже ним не був”...⁹⁾

7) *Geschichte der Paepste* V. 63.

8) *Carlyle* — *op. cit.* S. 140 і слід.

9) *Wells* — *Weltgeschichte* S. 414.

Льойоля і єзуїти, коли й впадали в конфлікт з папством, то не тому, що (як нпр. старокатолики) хотіли би бути вільніші від авторитету Риму, лиш тому, що хотіли скріплення авторитету. І Лютер не мріяв про ослаблення церковного авторитету. Тільки про заміну його іншим. Недурно провідник селянських бунтів Мінцер називав його Віттенберським папою, і ляв за те, що „будує нову в'язницю для віри”. Подібно і фашизм збунтувався проти ліберального режиму на те, щоб скріпити державну ідею: тоді коли ліберальна держава конала, амністіюючи дезертирів, дозволяючи зворохобленій вулиці протягом півтора місяця тримати в своїм посіданні фабрики, і навіть королівську флоту.

Вірний слуга упадаючого царату В. Шульгін писав (в „Мемуарах”) в 1917 р.: „Ми були такі безрадні, що навіть не знали, як заховуватися, як здобути собі послух, у кого, проти кого, в чий імені”... От в такі якраз хвилини занархїзування, абдикації влади і являються оті, які знають, як здобути послух, у кого, проти кого і в ім'я чого — в ім'я своєї виключної ідеї, свого бажання наказувати й вести, в ім'я своєї місії. *Amplias*, девіза єзуїтів могла би бути і девізою і Сталіна і Гітлера. Ворохобляться не проти твердої руки, лиш проти слабої. Перша голова, яка — в тих руках — падає під ножем гільйотини, попадає під нього не за своє тиранство, а за свою слабість. Аж наступні попадають туди за те, що запізно надумалися бути сильними. Сталін, який тисячами забивав людей за найменше підозріння в ворожості до режиму, міг прийти до влади лише тому, що п'ять разів тікав з царського заслання, не поносячи за свою діяльність прикріших наслідків від караючої, але вже спаралізованої руки вмираючого противника.

Тому власне, що ці Ордени стримлять до створення нового авторитету, є в них, як у ніякій партії, розвинений культ провідника: „вождь всемірного пролетарята” — Володимир Ленін, il Duce — Беніто Муссо-

ліні, der Fuehrer — Адольф Гітлер, „генерал” Ордену езуїтів... Тому ідеєю Орденів є ідея активної меншости, яка провадить більшість; тому вони антидемократи, хоч не раз демофіли, а коли демагоги, то кращі за демократичних хлополапів. Ленін ще давно перед революцією твердив, що десятох мудрих зроблять більше від сотки ослів і казав, що твердитиме це завжди, скільки б і не закидали йому гріх антидемократизму. Нічого дійсно великого не досягається коаліціями, міжпартійними угрупованнями, бо сума слабих не дасть сили. Стримлячи до скріплення нового авторитету, оперуючи невеличкими „ударними” відділами проти більшости.

Ордени великий натиск кладуть на послух і *карність у власних рядах*, передусім на *вироблення характеру*, бо *якість заступає тут кількість*, число. Партії виховують промовців і „спеців” („фахівців”) для парламентарних комісій (звідсіль роля адвокатів в партіях), мало журячись дисципліною і вихованням доросту. І якраз на це останнє великий натиск кладуть Ордени, покликані до боротьби з інертною більшістю.

Виховуючи молодь, перепровадив фашизм також *ревізію поглядів на рідну літературу*, відбираючи м. і. з рук юнацтва популярне „Серце” Де-Амлічіса, як лектуру занадто сентиментальну, сльозаво-патетичну, антифашистівську.¹⁰⁾ В тім самім дусі діють большевики, і — знову — езуїти, які величезну вагу прикладають до виховання молоді. Найповажніший конфлікт між Ватиканом і фашизмом розгорівся якраз на точці виховання підростаючого покоління. Як фашизм, пропонують „чистку” клясиків рідної літератури й езуїти: „коли якась книга, хоч не є підозріла, але за те її автор, то не може вона стати шкільним підручником, бо інакше молодь полюбить автора, а тоді його повага

¹⁰⁾ *Przegląd Współczesny* 1930 VIII-IX ст. 38.

в тім, що він твердить правильно, утримається і в тім, що він твердить неправильно".¹¹⁾

Задивлений у далеку мету, виступаючи проти цілого гріховного світу, числячи на малі сили вірних, Орден звертає особливу увагу на „мораль своїх відділів, до яких не приймається без стажу, першого ліпшого з вулиці. Відсіля й шаблі партійної драбини, якби вони не звалися: баліли, авангардисти і пр. у фашистів; піонери і комсомольці у большевиків; схолястики, коадьютори й професи у езуїтів, фалянгісти Франка.

Будучи свого роду „ударною бригадою”, відділом вибранців, Орден мусить і своїх членів ліпити з іншого тіста. Він фільтрує їх старанніше, ніж то роблять з своїми членами партії, до яких вступається як до шинку й виходиться як з шинку, коли хочеться, часом навіть не вирівнявши рахунку.

Важливою рисою членів Ордену є їх *ідеалізм*. Думаючи про свою мету, він мусить накласти на своїх ряд суворих правил, відцуратися всього світського. В цім м. і. джерело целібату. Ленін не мав ніодної з тих малих слабостей, які часто гальмують діло політика: ні любови, ні приятні. Ні гроші, ні жінки, ні гра — не мали над ним сили. В цім — пише один історик ленінізму — була таємниця його сили й переваги над партійними шакалами, які його оточували і якими він гордив. Марат передбачав свою смерть — смерть „мученика свободи”. І був що хвилини до неї готовий.¹²⁾ В тій самій цілі і церкви езуїтів були густо розмальовані образами мучеництва за віру, щоби звеличити приклади відваги, зогріти душу новиків, зформувані ідеалістичні душі.¹³⁾

Можуть ті, що стоять на чолі Ордену, відкликатися до найнижчих інстинктів юрби, мріяти про велич

¹¹⁾ *Geschichte der Paepste.*

¹²⁾ *Les Pamphletes* p. 201.

¹³⁾ *Revue de Paris* 15 II 1928.

і розширення території свого народу чи віри, — в глибині душі вони *лишаються аскетами*, — а коли перестають ними бути, ордени розкладаються і гинуть. Так, як наприклад тамплієри, той лицарсько-релігійний Чин, який лиш доти існував, доки ту засаду аскетизму шанував. Юрба може думати про хліб, вони — „не хлібом єдиним журяться”, а чимсь іншим. В науці Льойолі теж стоїть, що „наші вчинки мусимо робити більше з любови до Бога, ніж в надії на нагороду, чи зі страху перед карою”.¹⁴⁾

Світогляд замість партійних параграфів; віра замість знання; непомилність й виключність замість компромісу; культ одиниці й активної меншости замість маси і пасивної більшости; прозелітизм замість підпорядкування „волі народу”; суворість для себе й до інших замість гуманітаризму; ідеалізм замість погоні за мандатами і схлібляння юрбі; нарешті цілком інші форми організаційні, — ось в чім глибокі різниці між тими двома типами політичних груп.

Не завжди ті організації є таємні, як напр. масонерія. Ні гітлеризм, ні єзуїти, ні фашизм — не були підземними товариствами.

Не значить також, що політична роля кожного з Орденив є позитивна, що під кожним треба поставити знак плюса, не мінуса. Так не є! І віра їх може бути однаково сильна, але одні вірять в Бога, а другі як напр., большевизм, у чорта. Це, зрештою, відноситься і до партій. Та про те нижче, тут даю характеристику їх спільних прикмет лише.

Тепер питання: чому якраз тепер такий врожай на ті політичні Ордени? Тому, що постають вони по бурях, під час криз ідей, порядків і авторитетів.

Коли існуючі еліти розкладаються, коли втрачуть старі суворі чесноти, яким завдячують колишню пере-

¹⁴⁾ *Geschichte d. Paepste V.*

могу, коли стають поблажливими („туманними”) супроти веденої маси і супроти себе (явища, що завжди йдуть у парі), віддаючись культові вигоди, — тоді натомість з'являються інші. Ті, що мають моральну силу, якої бракувало противній стороні. Людовіка XVI, що вмів філософувати, але не приказувати, заступили яacobінці і Наполеон. Розслаблене папство підпер Льюїоля. Нервового інтелігента на троні царів заступив духовий нащадок Івана Грозного. Коли римський парламент став дискусійним клубом без тіні влади, його розігнано лікторськими різками. Коли фарисеї зробили з храму крамничку, мусіла знайтися рука з батогом, щоб вигнати ганделесів із святині.

Доконати чистки авгієвих стаєнь могли лиш люди, надхненні запалом, переконанням своєї вишости, і почуттям права робити так, бажанням стятися зі світом ворожих ідей, зв'язані суворими правилами Чину. Прикмети Ордену коріняться в прикметах і завданнях їх переходнової доби. Власне такою переломовою добою і є доба, в яку вступила Європа приблизно від 1914 року.

Щойно пізніші обсерватори оцінять всі наслідки тої катастрофи, якою було завалення трьох монархій по війні 1914–18 р.: Романових, Габсбургів і Готенцолернів. Багато установ нашої суспільности та ідей трималося не лише на насильстві над поневоленими народами, але й на престижі, силі і традиції, що виходили з тих монархій, які обіймали разом до 300 мільйонів людности під своїми берлами і які впали майже одночасно.

Це був правдивий землетрус. З ним ідеї, на яких трималася передвоєнна суспільна будова — стратили підтримку фізичної сили й моральної поваги. Не тому, що це були якраз монархії а тому, що були це старі, зформовані режими. В середині цього конгломерату народів, стихії й енергії були на припоні, їх взаємні притягування й відштовхування регулювалися певни-

ми правилами і правом. Контроверзи розігравалися в рамках легальної боротьби й угоди. Бодай в середині того середньоевропейського бльоку існували правила fair play (чесної гри) між клясами, народами, церквами, границі між моральним „личить” і „не личить” (fas і nefas), в стані хоч і не сталої рівноваги.

По війні та рівновага захиталася, гримнули стрімголов, здавалось, незрушимої будови. Давніше, незважаючи на критику й опозицію, все було ясне. Тепер — стало все заплутане.

Давніше знали, що є капіталізм, а що соціалізм. Тепер є соціалізм, за якого панує ще більший визиск, ніж за капіталізму; т. зв. надвартості витискається з працівника, ще більше як за панування буржуазії. Давніше капіталізм заперечував право страйків, тепер — соціалізм.

Давніше був анархічний капіталізм і пляновий (в теорії) соціалізм. Тепер — анархічний соціалізм і плянове капіталістичне господарство.

Колись ясно розмежованими поняттями були — абсолютизм і свобода. Абсолютизм утотожнювався з монархією, свобода — з республікою. Тепер є свобідні монархії (Англія) з правом коаліцій, свободою преси, особистости, зборів і пр., і деспотичні республіки (напр. СРСР), де одиниця є безправна, де нема ні свободи зборів, ні преси, ні голосування, ні особистої нетикальности.

Давніше знали — особливо соціалісти — що за мир є пацифістична демократія, а за війну — недобрі царі. Тепер виявилось, що війни між царями є дитячою забавкою в порівнянні з війнами між гуманними демократіями; що ці „гуманні” демократії можуть бути найбільш войовничими і найбільшими ворогами пацифізму. Колись *узброювалися*, щоб уникнути нападу, війни; тепер — напр. большевики — хочуть *роззброїти* нації не для миру, а щоб тим легше запалити горожан-

ську війну між клясами. Коли, отже, давніше гаслом було — *si vis pacem, para bellum*, то тепер гаслом є — *si vis bellum, para pacem!*

Давніше свобода — значило свобода від держави; тепер свободу й добробут шукається в залежності від держави, в урядових посадах, пенсіях, замовленнях, концесіях і запомогах.

Давніше богом була приватна ініціатива, — тепер етатизм, або приватна ініціатива в новітній формі — „грабь награбленное”.

Давніше шахраї сиділи за ґратами, тепер вони стали фінансовими геніями, як Бармат і Ставіський.

Нині — контингенти, девізові обмеження й митне божевілля. Колись зналося менш-більш, що то є рідний край і нація. Тепер з тим стало тяжче, коли „рідні краї” по десять разів до року міняли свою державну приналежність, коли проголошено, що якийсь край може мати за вітчизну чужу столицю, як напр. Москву, столицю „всіх трудящих”, не тільки курського Ваньки, але й миргородського Грицька і женецького винаря і шанхайського кулі.

Колись вміли розрізняти „свого” від „чужого” з непомильністю пса. „Свій” — говорив по нашому, чужий — по чужому. Тепер і це переплуталося. Прийшли чужі, що говорять по нашому і переконують, що „свої” є „чужі”, а „чужі” — „свої” (українізація).

Найміцніші догми захиталися, найпривичніші поняття, і не зналося вже, в що вірити і кому. Світ здригнувся в підставах...

Але цей здвиг не лиш захитав привичними поняттями, він спричинив щось більше. З упадком монархій і консолідованих порядків, щезла разом з їх престижем і та фізична сила, яка охороняла привичні, традиційні установи і тримала в унормованих рамках боротьбу громадських сил. Вибухла жахлива війна всіх проти всіх, оргія напрасно визволених енергій.

Давніше, чи право власности на вашу хату належало вам, чи державі — це рішало право. Коли ж хто власновільно нарушував це право — на те був суд. Тоді вистачало мати на адвоката і на партійну вкладку. Але чи ці засоби вистачають тепер, коли озброєні люди з декретом про колективізацію викидають вас з-під власної стріхи? Чи ті старі засоби вистачають, коли озброєні робітники гвалтом займають фабрики? Давніше можна було боронити церкву, кидаючи два гроші на тацу. Але чи тим її тепер обороните в часі, коли приходять ті, що здирають хрести з бань, а з церкви роблять кіно або забирають для свого бога?

Давніше справа соціалізації була предметом дискусій в парламентах або — пригадую — в тюремних камерах між большевиками і „дядьками”. Тепер — ця дискусія кінчиться в балці, в ярі або на Соловках.

Все те очевидно вимагало від сторін, що боролися за впливи, інших прикмет, не тих, що вони мали перед катастрофою, коли існуючий порядок мав за собою престиж, традицію й фізичну силу. Упадок цього престижу й цієї сили, що викликав хаос ідей і непевність завтра, цілковито підірвав і престиж партій, як організацій політичної боротьби, висувуючи на арену — політичні Ордени. Інші часи, інші птахи, інші птахи, інші пісні.

Коли захиталися в хаосі подій найпривичніші ідеї, найбільш підставові цінності нації, *на місце знання мусіла прийти непохитна віра*, бо вірою важче захитати як знанням.

Коли на місце освяченого традиціями права війни, повернули звичаї „демократичних війн”, *стару гуманність мусіла заступити суворість*. Коли престиж, традиція, сила, освячені віками, абдикували, для їх охорони, замість старих партій, які тільки під охороною тої сили й могли діяти, — мусіли потворитися відділи добровольців, які рятували власність горожан, честь і добробут, здані на ласку долі державою, — від заливу

анархії. Коли замість дрібних щоденних справ, на порядок денний виступили засадничі проблеми існування людських гуртів, — ті, що за них боролися, *мусіли засвоїти залізний лад Ордену*, не нібито-дисципліну партії, *мусіли мати ідеалізм, мусіли підкреслювати не кількість, лиш якість*.

Так для рятування католицької Церкви, захитаної ударами Віттенберського чарівника, повстав великий твір Гната Льойолі, з метою знищити у віруючих духа сумніву, підготувати активне духовенство, взяти в свої руки виховання народу, усунувши від нього інші Чини і створити таку в своїх рядах дисципліну, щоб їх члени добровільно корилися вибраній догмі та її носіям — *ac si cadavera essent*, мов повільне знаряддя.

Катастрофа, про яку говорю, відбилася сильно і на нас, викликавши повне замішання понять. Вирвана виром подій з рідного середовища або середовища своєї верстви, наша інтелігенція, замість голосу крови, зачала прислухуватися до тої чи іншої книжки, до модної теорії, до абстракції. Духом стала подібна до того жида, про якого оповідає Зомбарт, як про символ відірваного від життя книжного мислення. „До мене до Бреслави, читаємо в того автора, прийшов якимось один жидівський студент аж зі Східнього Сибіру, в єдиній цілі „студіювати Маркса” у мене. Перебув він пару місяців і вернувся назад. Але цілий той час він зовсім не сприймав оточення, серед якого жив, ані не пізнав ніяких людей, на прохід взагалі не ходив, він мабуть не знав гаразд, де він провів той час. Він перейшов через Бреславський світ, не сприйнявши його так само, як перейшов він через світ, з якого прийшов, і як ітиме через світ в наступні роки життя, не відчувши ані подиху його, лише з Марксом в голові”, (от як тепер їдуть большевики).

От подібне духове „зжидовіння” спостерігаю я серед нашої інтелігенції, як галицької, так і наддніпрянської. Селянський син, що попав до міста, здеклясова-

ний дідич „марксист”, маломістечковий інтелігент, був-
ший „волосний писар”, що стояв на чолі політичної
партії, фельдфебель, з якого війна чи революція зро-
били міністра — всі вони, вирвані, викорчовані зі сво-
го природного оточення, з обсягу привичних понять
і способу думання, попали зненацька у вир завзятих
змагань різних доктрин, поставлені перед справами
загально-національної ваги, над якими ані думати не
звикли, ані тим менше їх рішати.

Поки ще існував престиж російської демократії,
так популярної у нас, інтелігенція наша мала „ясну
лінію” — готовий кодекс понять і ідей. Коли ж ті сили
збанкрутували, здана на власну думку *інтелігенція на-
ша теж утратила духову рівновагу.*

Все стало сумнівним: Схід чи Захід? З демокра-
тією чи проти неї? Віджило нове москвофільство (ко-
муністичне), молода наша національна інтелігенція
сумнівалася, чи не є вона „паразитом на тілі народу”
(гл. „Щоденник” Чикаленка). Советський поет О.
Влизько,¹⁵⁾ як і маса інших, не знав, чи змусити собі
служити вороже місто, чи — впасти йому до ніг:

*Хто, — людина чи схований звір?...
Завжди байдуже до того,
Сміється там хто, чи боліє,
Місто у полум'ї люто стремить!
Соняшне? Хмарнее? Це невідомо!
Плакати? Сміятися? Це невідомо!
Місто мовчить!*

— говорить лише роздерта сумнівами душа Влизька,
і Сосюри, і Тичини, які замість у власній душі, шукали
відповіді в чужого оракула.

І цей сумнів, цей комплекс „інферіорности” (по-
чуття своєї меншевартості), характеристичний для
нашої викоріненої психічно, підпавшої під вплив чу-

¹⁵⁾ Молодняк 1927 VIII Місто.

жих ідеологій інтелігенції, є старшої дати. Його зародки слідно ще перед війною 1914 р., коли то вони сумнівалися у власнім праві, не знаючи, чи

*нам, знесиленим журбою,
роздертим сумнівами, битим стидом,*

провадити нарід на ясніший шлях... Коли то вони сумнівалися, чи мають право накидати йому свої ідеї, бо хто ж вгадає, куди йде еволюція?

*Небезпечно ставати в супір
Діл природних бігові,*

Як жахливо-тупо „працює” напхана чужими доктринами, думка нашого партійця-інтелігента, виявлена з почуття органічного зв'язку з оточенням і фактами, — ось, в додаток до розважань Зомбарта, — мала ілюстрація: з оповідання сільської вчительки на Україні під советами:

„Часом діти питають: „чому ми голодні і босі і роздягнені, а он — пани в капелюхах і все забирають?” — „Де ж пани, запитую суворо, у нас панів тепер нема. Оті, що в капелюхах і з портфелями, то — советські робітники”. — „Щось вони дуже скидаються на панів, що про них нам розповідають наші батьки” — кажуть діти. Вони мають рацію, але я мушу говорити те, що приказано”, — завважує вчителька.¹⁶⁾

Учителька ширить оті ідеї (інтернаціоналізму, братерства), хоч і всупереч фактам — але з мусу. Але скільки ж то є в нас інтелігентів і по той і по цей бік кордону, які ширять ті самі ідеї просто з глупоти. Органічно, кровно зв'язана з землею і оточенням, українська дитина — в наведеному прикладі — розуміє з фактів життя: коли ті зайди ліпше вбрані („в капелюхах”) і, не питаючись, в нас „все забирають”, значить це пануюча верства, це — „пани”. Напханий відірва-

¹⁶⁾ Тризуб 1932 10 VII.

ною книжковою мудрістю інтелігент розумує інакше: в книжці написано, що за соціалізму „нема панів”, значить вони й не можуть бути на селі. Коли тому перечать факти, тим гірше для фактів, бо соціялісти — як стоїть у Маркса — можуть бути всім тільки братами, не панами. Їх розум — як у того жида, у Зомбарта, не цікавився ні оточенням, ні людьми, „не відчуваючи ані подиху життя”, розумував лише мертвою буквою мертвої книги. В однім випадку — інстинкт самозбереження, в другім, у партійців, відгомін викутих замолоду і неперетравлених шпартгалів, які не можуть вже бути компасом в тій анархії думок, що є характеристичною прикметою наших часів.

А якраз тепер прийшов час, жорстокий час жорстоких фактів, коли навіть неоформленим мозкам наших вічно хитливих скептиків зачала дивною видаватися наука мертвих книг!

І от тоді наступив хаос і сумнів, якому безрадне покласти край наше партійництво, бо не вилізло з-під впливу мертвячих старих доктрин, ані навчилася самостійно думати і приглядатися фактам життя. Клястися на старі книжки вже не йшло, бо факти з них глузували. Але вивести свою мудрість з фактів, оснувати її на них, піти проти „святої” книги, теж не випадало! Ось так опинилися наші бувші демократи, драгоманівці і соціялісти, „роздерті сумнівами, биті стилем” — як той Буриданів осел, між сіном і соломою, безрадно й безчинні перед великими проблемами сучасности: село чи місто? Націоналізм чи інтернаціоналізм? Число чи якість? Сумнів, розум чи віра? Капіталізм чи соціалізм? Демократія чи авторитарність? — Без догми, без компасу, без віри молотять їх часописи ці проблеми, не знаходячи виходу.

Трагедія цих людей стала трагедією нашого партійництва взагалі, трагедією партії, як типу організації, в добу, коли сама дійсність накидає інші форми групування — ті, які я означив словом Чин, Орден.

Партії захвалюють „розум без віри основ”... Але в добу, де всі національні цінності є під обстрілом фанатиків тої чи іншої віри, коли наші цінності обезцінюються, коли чуємо про нас без нас: про „Схід Європи”, „Євразію”, СРСР і про те, що *Rutheni nondum sunt maturi ad regendum*, в такий час, не хитливий під доказами нібито-логіки розум, лиш *бездоказова віра врятує ті цінності від загибелі*.

Партії відкидають „догматизм”, партії кажуть: „Я визнаю свої невдачі й помилки і кажу: буду й надалі міняти спосіб і засоби досягнення мети, буду мати невдачі й робити помилки”,¹⁷⁾ але в нашу добу ця принципова безпринципність веде тільки до приймання всякої нової противної догми, всякого явища, що перекоонує тих „розумовців” не силою логіки, а силою факту, до переполоху... „Хай живе демократія!” Керенський упав? „Кінець демократії!... Хай живуть Совети! Хай живе українізація, не самостійність, ми помилялися!”... Із советами зле? Шубовсть в другу скрайність! „Ревізія нашої політики. Ми помилялися!” Не йде за тим громадська думка? „Назад, ми пожартували, ми помилялися!”... і т. д., без кінця, чуттєва гістерика у людей які — так ненавидять емоції і так ніби то кермуються „холодним розумом”, якого їм в дійсності брак: і холодного, і гарячого.

Серед цього політичного канкану, не партії з їх виправдуванням „помилко” і панікерства, а Орден з його догматизмом, з його почуттям непомильності, дає силу, не хитаючись у вірі і не впадаючи в паніку, глянути в вічі кожній несподіванці.

Партії в наші часи стрічають проти себе сили, які претендують на „виключне визнання”, на „цілковиту перестанову всього нашого життя в ім'я своїх погля-

¹⁷⁾ Винниченко — *Поворот на Україну* Накл. групи укр. соц. молоді „Вільна Громада” Пшибрам 1926.

дів”, а вони живуть оманною, що оту виключність дасться „зашептати” логікою і розумом. Партії говорять: „щоб була дума й воля єдина”, але при тій кладуть натиск на *єдина*, а не на те, щоб була „*дума і воля*”, бо об’єднана бездумність і безвольність — дасть стільки, скільки й необ’єднана. Для того не мають відваги вибору, для того страхаються стратити прихильність мас, уникаючи висувати хоч слушну, але ще не знану загалові ідею. Для того уникають відповідальности, шукаючи завжди думки загалу і для того якраз тратять популярність серед того загалу в наші часи, коли маси шукають не дорадників, а провідників.

Партії будують на механічній числі, на інертній масі, на кількості голосів, не на їх якості, на „єдинім фронті”. Але в добі занархізування думки і підмінування традиційних переконань, важливіше не єднати в одну какофонію протилежні слабкі думки, лише викувати одну, міцну, важливіше не механічний зліпок безбарвних думок і безхарактерних „характерів”, лиш невеличкий числом, але твердий вірою Орден.

Партії — „проти людей клерикального способу думання, для яких існують абсолютні”.¹⁸⁾ Але в часах ідейного хаосу непевности і розкладу, люди без абсолюту стають людьми без компасу. Тим менше стануть вони атракційним осередком розпорошених енергій, притягуваних тепер іншими, чужими центрами, тими, з яких промінює оте бракуюче нам „клерикальне” почуття непомильності і нероз’їджена сумнівами віра.

Партії проти нетолерантности думки й суворих правил в своїй середині, проти каранья дезертирів, проти дисципліни. І тому в нашу критичну добу, де стільки є, як ніколи, спокус — є стільки в їх рядах таких, що „помилялися” або хочуть помилятися; що з одної партії приступили до другої, щоб потім всту-

¹⁸⁾ В. Винниченко — цит. брошура.

пити до третьої, з віковичним викликаним безкарністю — оправданням: *erga humanum est*. І тому так багато в партії людей, що вірні їй лише доти, доки вона їм забезпечує мандат або виборчі фонди.

В наші часи захитаних переконань і зміцненого натиску світу чужих ідей, коли нема ніодного „помиленого” (такого, що „помилився”) без авреолі ідейності; коли еретиків числиться тисячами, — потрібна не нібито-суворість партійна, а *залізна дисципліна Ордену*, яка не лиш на папері тягне до відповідальности за кожний фальшивий крок, а — навіть за „помилки”. Лише та дисципліна здолає створити не покірну отару з партійним квитком, а твердо споєний гурт однодумців; людей віри, не — підкреслюю це — солом'яного вогню; людей світогляду, не — підкреслюю це — верхоглядів; людей, що виробляють собі той світогляд напруженою працею, днями, ночами, роками.

Катастрофа, що її викликала війна 1914 р., упадок традиційного порядку в Середній і Східній Європі, кинув нас разом з іншими 300 мільйонами бувших підданих Габсбургів, Романових і Гогенцолернів у вир неznаної доти ідейної і всякої іншої боротьби, в вир хаосу, з якого *треба наново кувати нові догми й нові доктрини й надати їм новий престиж*. Не партіям зробити це. Уклад понять, що спирався на силі австро-угорської монархії і престижі всеросійської демократії, розпався. З темряви історії стараємося ми вигребти поховані під тими руїнами *власні традиції*, щоби зцементувати ідейно націю, напотикаючись на шалений опір ворожих енергій і сил.

Чи перебороти ці енергії, чи надати престиж власній традиції, чи створити нове загально-національне „вірую”, незмінне і недопускаюче ересей і їх караюче, чи вийти з хаосу мінливих думок — здібні партії? Чи розв'язати проблеми села й міста, пролетаріату й селянства, кляси й нації, націоналізму й інтернаціоналізму (з усякими братерствами), соціалізму чи інди-

відуалізму, економіки продукції й економіки розподілу, свого й чужого? Чи є ми „матурі”, чи не є, безрозумного „розуму”, чи рішити дилему гуманітаризму чи дисципліни, маси чи проводу, — чи здібні партії? Чи зневірену, розбиту, роз’їджену плитким критицизмом, розшарпану ріжними демагогічними ідеологіями думку — здібні злітувати партії? Чи здібні надхнути її тою завзятістю й вірою, якою надхнув своїх „залізобоких” Кромвель, своїх adeptів Ленін чи Франко, своїх учнів Льюїоля?

Ні, ні, і ще раз ні! Знаком часу є *віра*, — не сумнів; догма, — не партійна „програма”; *характер*, — не число. Живемо в світі нових, зовсім нетолерантних світоглядів. В такі часи, „пересякнутий пекельною нетолеранцією світогляд зможе зломити тільки перейнята тим самим духом, боронена тою самою сильною волею, але чиста в собі правдива ідея”.

У Ле-Бона читаємо, що „ментальну стабілізацію” в людини і в їх групі може витворити лише „*прийняття якоїсь гарячої віри*”; лише ця остання дає думці сталій напрям і інтенсивність. *Ось це і є зміст і суть цієї статті.* „Коли стільки умів тепер впадають в неміч і непевність, то тому, що не знайшли ще містичного ідеалу, досить сильного, щоб опанувати їх”.¹⁰⁾ В наші часи розгартіяшу такого ідеалу не посідає ніяка політична партія, вже існуюча; не матимуть її і ті, які думають тепер закладати, мудрі по шкоді, пізні Івани.

Мати відвагу вибору між ріжними думками, і почуття непомильності, бажання дати *не лиш нову програму, а нову людину* — пана хаосу, — новий ідеал, може лише угруповання типу Ордену, Чину.

Чи всім вказуємо до нього стежку? Ні, це не є рецепта для масового вжитку. Тому і відповідаю: „могий

¹⁰⁾ Le Bon — *Bases scientifiques d'une philosophie de l'histoire.*

вмістити, да вмістить". Потім, коли оті пробоеві еліти створять стрижень нової думки і тип нової людини, потім до них прийде більшість — з подиву, з побоювання, чи з снобізму, тоді й маса переконається, що — „сим побідиши". На разі ні...

Тому й на питання чи ж партії зникнуть, відповім: мабуть ні. Але гадаю теж, що без тих Орденів і сект, релігійних і політичних (як вчить історія, від якої ніхто не вчиться), — без них не перетривали би до наших днів багато з установ та ідей, яких вони в свій час піднялися рятувати. Певно, що Тецелі не охоронили би від упадку папський Рим, ні Джіоліті Рим королівський.

Партії імовірно існуватимуть і далі, роблячи й далі те, що тепер. Але не вони загартують дух загалу, не вони врятують zagrożені традиції, не вони скристалізують думку покоління, не вони випростають моральний хребет нації, не вони нададуть новий блиск й атракцію її правдам, не вони викорчують так глибоко закорінений у нас комплекс „інферіорности"...

Лише те, що я назвав Орденом здолає клепати наші „зів'ялі серця і сумління" тяжким молотом своєї догми. Лише його сталь перейде нам по серці „мов розпаленим дротом". Лише він з'єднає не недовірків, а віруючих біля свого символу. Лише він — в цім безладі думок — надасть нашим давнім традиціям блиск і страчений престиж.

Очевидно, є — як зазначено в цій статті — різні ордени. Всі вони одержимі фанатичною вірою в свою ідею і безкомпромісовістю в боротьбі за неї. Але в одних — це віра в силу Правди й Добра, у других — в силу Брехні і Зла. Третя сила, представлена переважно „партіями", а вони ставлять свічку Богові, і — діалогізують і компромісують з дияволом. Це ті літеплі, „ні холодні, ні гарячі", що їх — за словами Євангелія — „виригне Господь з уст своїх" в годину останнього обрахунку. Ці сили сатани і його слуг, — сили комунізму,

московського месіянства (або чийогось іншого), знищити в смертельнім змагу за наше „бути чи не бути”, — не зможуть ті „літеплі”, ті ріжнорідні „партії”, лише войовники Ордену нових хрестоносців під знаком Хреста й Меча, — великих традицій нашого Києва.

Львів, 1938.

POST SCRIPTUM до цього видання. Що нинішня так звана демократія не в стані опанувати хаосу в своїх країнах і поза ними, про це додумуються вже самі деякі демократи. Наприклад англієць історик Тойнбі і американець (жидівського походження) Вальтер Ліпман, обидва дуже популярні серед демократів. Останній стверджує, що щось зіпсулося в ліберальних демократіях, які в двох війнах перемогли, та не вміли встановити миру й порядку. Маса він вже називає деспотом, якій демократична влада повинна підлезуватися й не говорити правди, доки вона не стане модною. Наступила „девіталізація влади”, яка не раз переходить в руки демагогів, або якоїсь кліки. Натомість має прийти або якесь внутрішнє відродження демократії, або — тоталітаризм контрреволюцій — пише Ліпман (*The Public Philosophie*)... А Тойнбі, іншими словами, але те саме говорить: що завершенням демократії має бути „світовий уряд”, але що „спочатку” він мусить бути тоталітарним. Очевидно, в розумінні демократів, не „деспотичний” тоталітаризм Ф. Франка чи Салязара, а „демократичний” тоталітаризм, де б зникли всі „фашисти” як Франко, Петлюра, взагалі всі „націоналісти”, і встановлена приязнь з „демократичним” ССРСР.

Певно, як я вже завважив, і комунізм, і отой „світовоурядовий” режим мали б деякі прикмети орденської системи, свою догму і месіянську ідею, і войовничий дух, але їх характер є не так орденський, як орденський, характеристичний і для монгольських, хозарських або й для московської орди, яких першим принципом є терор. Бо всюди де ті орди з’яв-

лялися, чи в Іспанії перед 2-ою світовою війною, („республіканці” антифранківські) чи на Україні (большевики), несли вони знищення релігії християнської, руйну церков, національної культури, незалежності, поняття моралі і честі, всіх національних традицій, і панування якогось „герренфольку”, для якого їх жертви були „унтерменшами”, засудженими на рабство або на фізичну загиблю. Тому не хапаючись за ідею модерної „демократії”, безсилої в боротьбі з комунізмом і з всякою „ординською” силою, мусить Україна їм протиставити стару ідею нашу нового Ордену, взорованого на ордені „лицарства запорозького”, з своїм протектором Архангелом Михаїлом, патроном Києва і України, щоб протиставитись тим „ордам”, які сунуть на нашу Землю під протекцією тих „духів злоби піднебесних”, тих ворон з „Великого Льоху”. За „святую Правду, волю” — проти брехні сил диявола і його „тьми, смраду і неволі”.

Ця ідея, ідея націоналізму, різниться засадничо від ідей соціалістів, „демократів”, „прогресистів” і модерних контактовців, яких ідея є тримати „дружбу” з кожною винесеною на гору в даний момент силою, ціною виречення свого національного Я, — незалежності, культури, навіть віри і мови („дві рідні мови”, „непередрішенство”). Деякі з них, слідами Косача переходили від гітлеризму до большевизму, інші навпаки, були проти націонал-соціалізму коли він вів боротьбу з комунізмом, як і проти Франка, коли той вів боротьбу з комунізмом. Але стали до „співпраці” з гітлеризмом, коли він зайняв Львів і Київ. Протилежне становище зайняли націоналісти, які апробували боротьбу націонал-соціалізму з комунізмом, і стали проти нього коли він як займанець з’явився на Україні (проголошення державности 30. 6. 1941, УПА і т. п.). У львівському „Вістнику” (ч. 4, 1939), коротко перед війною, можна було читати, що коли б в грядущій війні Німеччина Гітлера прийшла на Україну не під прапо-

ром національної незалежності України та інших підбитих народів, а з ідеями „дрант-у нах остен”, здобуття нового „лебенсрауму” для себе, то вона стріне там таке саме відношення до себе, як большевицька Москва.

Подібні ідеї розвивали деякі західні церковні (католицькі) автори, що несли гасло не „діалогів” з московським атеїзмом, а боротьби з ним. Один з них писав про потребу для тієї боротьби створити „священний батальйон”, „однорідну (духом) меншість, рішучу і активну, непримириму в своїх ідеях”. Бо „коли люди люблять те що добре, то більше те, що сильне” духом. Бо у слабого ніхто не шукатиме опори. А другий з тих авторів писав: „проти політики, яка лишається політикою, можна боротися політикою ж. А проти партії, що має свою містику, себто свою концепцію світу, проти політики, яка перетворилася в релігію, не можна боротися інакше як з допомогою іншої концепції світу, принадою іншої містики”.

Ясно, що сильна, напаснича містика може бути поборена лише містикою, тільки ще сильнішою і ще більш агресивною. Перед обличчям фанатичного комунізму, заклики до логіки й розуму, політика опортунізму є до нічого. В обличчю фанатичного комунізму, партії вже згори биті. Хіба лише тоді ні, коли це будуть партії перейняті фанатичною вірою і своєю власною сильнішою містикою (Abbé André Richard, і L. de Mondesaigues).

Себто, коли це будуть не партії, а формації орденського типу. Це і є ідея цієї статті.

ДЕМАСКУВАННЯ ШАШЕЛІВ

Бували війни й військові свари
.....
Минуло все, та не пропало.
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...
.....
Дядьки отечества чужого.

Т. Шевченко

1. У своїм однім оповіданні лише Шевченко: — „коли ми віддамо на наругу святі традиції давнини, що тоді з нас буде? Буде якийсь француз чи куций німець, а від типа або — сказати б — від обличчя національного і спомину не буде. А на мою думку, нація, без своїх власних, їй лише належних і їй характеристичних прикмет, подібна просто на якийсь кисіль, і то на дуже несмачний кисіль”.

Наша старокиївська держава високо тримала прапор своїх традицій. Високо тримала цей прапор козацька Україна, завжди нав'язуючи до спогадів давно минулого, до князівських часів, до легендарних багатирів Володимирових, навіть до старих переказів нпр. про Одоакра, що з предками українців Рим здобував. Знову ж традиції козацтва міцно трималися в пам'яті його нащадків і всього народу, і в літературі, про що свідками є „Милость Божія”, Шевченко, Щоголів, Котляревський і ін. Були це традиції нації великої, героїчної, сильної духово, морально й фізично, гордої на свою культуру, свідомої свого великого історичного призначення на границі східної варварії.

Та в 19 віці наступив перелом. Від того часу, як „на тій Україні, що з Богданом ляха задавила, бай-

струки Єкатери́ни сараною сі́ли”, попідростало на Украї́ні поколі́ння ра́бів, які свідомо рвали з тради́ціями великого й славно́го мину́лого; які шукали рятунку в порозу́мінні з займанцями та в щоденній, буденній пра́ці для власно́го добро́буту під чужою пуго́ю.

Проти цих „ра́бів з кокардо́ю на лобі” гримів Шевченко, — той, що був живим втілення́м нашо́ї гордо́ї мину́шини. „Старовина! — писав він в одні́м листі́. — Що за раді́сть сплива́є до серця́, коли почу́єш про те, що да́вно дія́лося... Зда́ється, що ось-ось сам це все роби́ш, неначе́ б ти залі́з у предкі́вську ду́шу, або *предкі́вська ду́ша гарцю́є в то́бі*”. Він знав, що *кожна на́ція — і його́ теж — щоб жи́ти, му́сить ма́ти свою́ провідну́ верству́, поді́бну до коза́цької*. Його́ Украї́на не раз — „жури́лася і плакала́ як ма́ла дитина́”. „Порадо́ньку ж да́ти” їй могли́ лише́ такі́ постаті́, як Наливайко́, Павлюк, Тряси́ло та інші́ „пани-бра́ти”, що вміли́ не журитися́ й плакати́, а за сво́боду битися́ і інших до не́ї вести́. Без тих постатей — Украї́на „обі́драна, сирото́ю пона́д Дні́пром плаче́”, кличучи́, щоб рятува́ли її́, щоб на „гвалт Украї́ни орли́ налеті́ли”, її́ оборо́нці.

„Мільйо́ни поля́н, дулі́бів і дре́влян” — вирости́ли як нево́льники, забу́вши про те, „чи́ї вони́ ді́ти”; „сто́гнали́ у кайда́нах”, а не було́ „з ким взятися́, розкува́тися, односе́рдно ста́ти за Єванге́ліє пра́вди, за темні́ люди́”; визво́лити кра́їну із того́ смра́ду і нево́лі, по́вести наро́д могла́ лише́ інша́ раса́, раса́ зовсі́м інших люде́й, оті́ „поборни́ки свято́ї во́лі”, або́ як він їх ще іна́кше зве́ — „лицарі́ свя́тїї”. Їх — як спога́д мину́лого і як взір до наслі́дуванн́я сучасни́кам — вмів пи́шними́ барва́ми ма́лювати Шевченко́, в я́кім віджи́ла й „гарцю́вала́ їх ду́ша”. Це́ були́ люди́, що не прив’я́зували́ ваги́ до земни́х радо́щів, що не хоті́ли ма́ти „ні́ оселі́, ні́ са́ду, ні́ ста́ву”, я́ким степ і море́ були́ битим шляхо́м у кра́їну сла́ви. Не корті́ло їх „женитися́, у за́пічку ді́тей годувати́” або́ „за плуго́м ходи́ти”, „окса́митно́го жупана́ на рі́ллі носи́ти”. Іде́ал лицаря́, обо́-

ронця країни — служити своїй великій справі, а там — „що буде, те й буде. Найду долю — одружуся, не найду — втоплюся, та не продамся нікому, в найми не наймуся”. Була це порода людей шляхетних, богобійних, твердих і відважних — не наймитів. Поетові мариться-сниться розрита могила, з якої виходить сивовусий козак, а в могилі — усе козаки: „Дивися... ніби мені каже... усі ті могили усі отакі: начинені нашим благородним трупом... Оце воля спить. Лягла вона славно... *З нами козаками...* Усі ми однак за волю лягли, усі ми і встанем”. Воля впала, коли впали козаки. *А встане вона „разом з козаками”, себто тоді, коли на Україні знову відродиться гордий дух великих предків, або — як каже поет — коли в душах нових борців і лицарів, як у його душі — „загарцює” дух прадідів.*

Московські монархісти, як і комуністи, знали, якою силою для нації є її провідна верства, одушевлена войовничим духом, свідома свого, і своєї нації, права жити незалежним, самостійним життям, тому ввесь час намагалася спаллювати козацтво. Мазепа, Полуботок — це були „зрадники” навіть українського народу в очах москалів, і цю думку хотіли вони прищепити й нам. На сором нам, — це їм удалося у великій мірі. За прикладом М. Драгоманова многі українці почали знеславлювати все, чим жила й дихала наша історія, всі її блискучі сторінки. Різні „людомори” почали доводити, що войовники за незалежну Україну, що козаки — були попросту „розбійники, вори, п'ятно в нашій історії”, некультурні забіяки; що народ український до самостійності не доріс і про неї думати не повинен, лише йти в запрязі у возі „старшого брата” — москаля; що ми люди маленькі, маємо лише журитися дрібними справами своєї провінції; не козацьким духом, не „хижацтвом” поможемо Україні, а „наукою й просвітою”, у братній злагоді з московським переможцем; що жити маємо без великих забаганок, як

народ-плем'я... Одним словом, що ми не маємо виходу зі стану гелотів-рабів пануючої, „вищої” нації.

Рік 1917 коли так приспану Україну збуджено в вогні революції, — *перервав процес „гелотизації”*. Не зважаючи на зацитькування фальшивих пророків з-під стягу драгоманівства, національний зрив прибрав на Україні велетенські форми. Нація повертала до своїх ганьблених її блудними синами традицій. Але зрив не приніс бажаних вислідів тому, *що іншим духом горів народ, а іншим більшість його інтелігенції*. Народ з молоком матері увісвав в себе Заповіт Шевченка, Заповіт войовничої, незалежної духом України, України — як він писав — „прекрасної, могутньої, свободолюбної”, яка за ту волю „туго начиняла своїми і ворожими трупами могили”; України, яка „своєї слави на поталу не давала, ворога-деспота під ноги топтала, і свобідна, нерозтлінна вмирала”... Але інтелігенція біла поклони перед ідолом Драгоманова, ідеологом „малої людини”, капітулянства і адорації Росії...

2. По війні, по роках 1917-21, дві течії далі позивалися між собою і на полі бою, і на полі політичного життя, і в царині ідеологічній, гарної літератури і літератури політичної. Традиції Шевченка намагалася продовжувати течія, яку модерні наші шашклі охрестили назвою „Вісниківства” (за Львівським „Вісником” 1922-39). В поезії, в прозі, в критиці літературній намагалося „Вісниківство” нав'язати до давніх традицій наших історичних, видвигнуло *ідеал життя як боротьби*, не капітулянства; *своєї Правди*, не пристосування до чужої; *ідеал людини вільної духом, твердого характеру, фанатика своєї ідеї, людини не літеплої, а гарячої віри, сильної і відважної*.

Це викликало реакцію Москви. Вона знала, що повалити Україну, окрадену і зраджену, в бою — ще не рішає справи. Треба було ще *вбити в її синах її гордий і незалежний дух*. В „мотто” до „Сну” цитував Шевченко Євангельські слова — „Дух істини, егоже мир

не может прияти, яко не видит его, ниже знает его". Він знав його, знав, що в душі вся сила й людини окремої, і нації. На жаль знав це і сатана, знали це і червоні москалі, які і завзялися вбити в нас цього духа. Знали бо, що аж тоді буде зламаний потяг до волі на Україні, що аж тоді обернеться вільна нація в отару одурених і покірних рабів. Цією ідеєю кермувалася Москва в своїй політиці на Україні, починаючи від самого 1917 року, вдосконалюючи взірці, одідичені червоними володарями імперії від білих царів. В рамках цієї політики ішла і неперемінлива наклепницька кампанія Кремлю та його прихвостнів проти „Вісниківства”. *По 1945 році в цю кампанію включилися емігрантські шашелі.* Роботу свою вони роблять дуже спритно. Вони просмикуються всюди, старанно замітаючи за собою сліди, в однім часописі пишуть в однім душі, а в другім — ніби то в іншій. В однім на когось нападають, в другім — ту саму особу нібито хвалять, створюючи в думках читачів, що мають нещастя їх читати, неможливий розгартіяш. Але в суті речі б'ють завжди в одну точку, тільки ще бояться назвати речі своїм іменем, не рішаючись наразі одверто очорнювати цінності, які присвоїв собі загал в роки тяжких терпінь і змагань. Об'єктивно ціль, до якої вони ведуть — це *обернути пробуджений дух нації знову до стану гелотства (голотства), вбити взагалі дух вільної людини, прищепивши йому психіку та „ідеали” нації-раба, ідеали шашелів, ідеали Шельменків, українських Санчо Пансів, Швейків.* І якою б маскою ту свою роботу вони не прикривали, найвищий час з тих фальшивих пророків здерти їх облудну маску, здемаскувати шашлів.

Свою проповідь шашлі провадять в емігрантській літературі, в літературній критиці, в публіцистиці — де вдасться. Величезну роль грає письменство у формуванні духа народу. Вез Вольтера, Руссо, взагалі без енциклопедистів не було б французької революції, так само без Бомарше. Царат підмінували не так больше-

вики, як оті Достоевські, Толсті і Горькі, всі оті, включаючи і пресу, які — попри офіційне „вірую” білого самодержав'я — створили нове „вірую” революційної Росії, під якого прапором вона і перемогла, запровадивши замість білого царату царат червоний. Про роллю письменства, що формує людську думку й душу, а значить рішає й про чини, прекрасно знають большевики; це ж вони делегували тисячі держиморд від літератури (в стилі Жданова), щоб не дозволяти, силою не дозволяли авторам на вислів свобідної думки, конкуруючої з офіційно-червоною. Література дає людині *дороговкази в житті, усталює кодекс того, що личить, а що не личить: кладе етичні норми, виводить такі чи інші типи, а знак плюса чи мінуса, що кладе перед ними автор, робить ці типи або намагається їх робити в душі ідними наслідування, захоплення, або — погорди.*

Цієї зброї хопилися — це їх право — й шельменки на еміграції. Розберімся ближче в їх науці.

Поперше, шашелі хочуть скінчити з „вісниківством”, бо, бачите, наступила „криза людини визвольного руху”. Досить вже боротьби і „хижаків”, досить „вольової людини”, досить „конкістадорів”, досить „орденського засклеплення”, досить „доктринерства” і „виключности” — то все без потреби, нам тепер треба зовсім чого іншого.

Що ж це „інше”? Це *заперечення ідеалів людини визвольного руху — перше; це заперечення самого типа людини визвольного руху — друге; третє — це заперечення самої потреби боротьби за той ідеал. І як підсумок того всього — заперечення, що взагалі потрібна та порода („орден”) людей, яку шашелі звуть породю — „вісниківства”.* Ось яка філософія криється під маскою туманних словес нового українського генотства.

Що є головним двигуном всякого сильного руху? Що надає йому розмах непереможний, а його борцям

безмежну певність святости своєї справи і певности її остаточної перемоги? Відповідь на це—одне слово: Віра. Віра, що горами двигає; що окрилює „перти проти рожна”; що дає силу знести переслідування й муки за ідею; що руйнує й здвигає з нічого нові суспільні будови, нові держави; що невидиме перетворює у видиме; що не допускає угоди з тим злом, що суперечить раз обраній Правді. Ця віра спирається на одній науці, на одній доктрині „вірую”. Ця віра не знає хитань, перемін, сумнівів і зрад. І якраз цю віру проклинають новітні українські Санчо Панси. Вона їм осоружна, бридка, огидна і безпотрібна. Вони проти людей „одної доктрини”, бож це є шкідлива „виключність”, „односторонність”. У. Самчук „гостро осуджує” чіткі, „окреслені гуртки літературні чи політичні”, які бажали б „ціле суспільство переробити, перетягнути на свій кшталт”. Нащо? Нащо пропаганда доктрини, в яку віриш? Це ж „насильство” над „вільною людиною” — якій може заманеться мати не одну доктрину, а дві чи десять нараз, залежно від „обставин” і „реального положення” — правда? На думку шашелів, отже, коли апостоли проповідували свою Правду, відкидаючи всяку іншу, як „від лукавого”, то це було недопустиме „насильство”. А коли хтось приходив з виразною, (не „і туди, і сюди”) доктриною, з виразною вірою, то другий Самчук (Косач) репетує про „авто-да-фе”, про середньовічну інквізицію, про насильство, нетолеранцію, фанатизм. Хоч та, не мила йому, доктрина не вживає жодної іншої сили, крім сили переконування і проповіді. І — річ дивна — ці панове майже не протестують проти дійсно насильницької доктрини большевизму, яка свою доктрину вбиває в голови не переконуванням, а наганом і терором. Їх взірцем є не людина гарячої віри — ні, лише така, яка вічно „шугає” і вічно „сумнівається”, „скептик”. Для них проповідувати свою правду — це значить хотіти „згляйхшальтувати” всіх. А шашелі цього не люблять, вони люблять „узгіднювати”

всіх і все. Самі признаються, що тим роблять „вінегрет” (Самчук), себто саламаху, помий, де знайдете вкупі те, що не повинно бути разом, але це їм, очевидно, смакує. Вони свідомо поборюють „віру в чудо”, віру людей, що так пристрасно хочуть свого, що воно втілюється в житті скоріше чи пізніше. Тої віри вони не мають і не хочуть мати. А тому, не вірячи в чудо, мусять плазувати перед так званими „законами природи” чи перед „реальною дійсністю”, перед якою — в образі того чи іншого насильника — б’ють старанно поклони. Ще один шашель (Ю. Шерех) теж протестує — о певно, в ім’я „свободи” — проти всякого „обов’язкового культу” якоїсь доктрини, якоїсь правди. В літературі — він думає — не повинно бути жодної директиви: що хто хоче те і хвали, і то так, щоб інші і протестувати не сміли, хоч би він проповідував не знати яке паскудство й ширив не знати який розклад. Не сміє бути такої „обов’язкової лінії” ні в літературі, ані в політиці, ні в приватнім житті — повна свобода. І ніхто проти тої „свободи” протестувати не сміє навіть, бо це було б „ретроградством”. Незважаючи на те, що й людина, і спільнота національна від такої пропаганди безпринципности, *тратить всякий компас, всяку провідну ідею, всякі правила життя особистого чи національного.* „Дайош свободу!” — одним словом.

Коли ви думаєте, що тільки ті, що вірять у щось, що твердо йдуть до *одної* мети, що мають ясну ідею і ціль — можуть досягнути щось і повести за собою загал, — то, на думку шашлів, це ересь. Творцем поступу — або „пропресу” як вони за модою швейків кажуть — є не людина віруюча, не людина одної ідеї — ні, цим творцем є ті, що сумніваються! Ті, що нейтральні. Ті, що під час бою на життя і смерть між своєю правдою й правдою диявола стоять збоку — „*стоять над суперечкою*” (Шерех). Головне — ніякої „*виключности* ні в ідеї, ні в чині, ні в способі постулування” (Самчук), щоб нині тупати в один бік, а завтра в

протилежний. Мабуть, як прикажуть „реальні обставини” або той чи інший пан. Визнавати якийсь „Ізм” — це ретроградство. Всі збанкрутували — вчать вас шашелі—і матеріялісти, і ідеалісти і пр. А як з большевизмом, панове шашелі? Чи ви його так само недвозначно осуджуєте, як націоналізм? А як, наприклад, з християнізмом? Чи і ця „однобічна доктрина” вже вивітрилась і постарілася? Вони без сорому так і кажуть: „життя ускладнилося до такої міри, що говорити чи діяти категоріями якоїсь одної доктрини є більш як наївно” (Самчук). Найважливіше — „узгіднити існуючі протиріччя” — і Богові свічка і чортові кочерга! Маєте в щось віру? Пльоньте на неї — аби не сваритися з тим, хто має протилежну. Маєте якесь переконання? — то залиште його на боці, коли хтось інший має інше, або удає, що має. Що з того, що „людина визвольного руху”, що покоління визвольного руху стільки літ тому і тепер, було поколінням віруючих і оптимістів? Шерех повчить вас, що це покоління збанкрутувало, й нам тепер треба „песимістів і скептиків”, таких, що ні в що не вірять — ні в Бога, ні в чорта (хоч за це останнє я не такий певний!), в усім сумніваються й думають при тім, що мають право вести за собою загал!

До чого веде ця безпринципність, — ця принципіальна безпринципність? До чого веде ця безідейність, як прапор, як дороговказ? Зараз побачимо... Отже не треба жодної одної ідеї, жодної віри, жодної лінії, кажуть шашелі. Треба лиш „сумніватися”, „шукати”, ну й скакати вправо й вліво. Чи це можливо в спільноті, яка хоче жити? В кожній спільноті мусять існувати певні *аксіоми*, певні *правила життя*, певні моральні й політичні *накази*, без яких така спільнота є отарою худоби, що вимагає герлити чередника. Всі спільноти мають спогади — напівлегендарні, напівісторичні про те, як панував у них перш хаос — отих, що в усім „сумнівалися і шукали” — аж не прийшов хтось (той хтось міг бути одна людина або ціла дружина), і той

хтось дав їм закони як жити, *правила поведінки* для одиниці, родини, нації. Їх накази, які тримали спільноту вкупі як організоване ціле — були Мойсееві Заповіді, закони Солона, Заповіді Євангелія, „Руська Правда”, „Заповіт” Шевченків і ін. Без тих аксіом, без тих приказів, без тих заповідей — в хаос розсипалася людська спільнота, оберталася в стадо, а тоді „для порядку” приходив пастух з залізною палицею і приписував тим „скептикам”, що не хотіли встановити в себе ніякої „виключної доктрини”, — свій закон, закон залізної палиці. І — диво дивне — звичайно оті „революціонери”, сторонники „прогресу” й „свободи”, що не визнавали жодної „одної доктрини”, — умлівіч падали навколішки і починали бити поклони перед чужою доктриною і співали оди на честь залізної палиці чужого диктатора. І тоді вже не репетували про „виключність” його доктрини. А в літературі і пресі такі аматори свободи, що кричали проти „накидування” своєї доктрини „Вісником”, нарікали на його „тероризм”, моментально вгамовувалися, опинившись в большевицьких „Нових Шляхах”...

Людина і спільнота або встановлюють власні закони і аксіоми життя, або падають жертвою чужого фараона, який приносить свої власні, тій спільноті чужі, закони. Так все було, так і буде. Це єдині наслідки пропаганди — коли вона успішна — „скептицизму” і орієнтації на „ні туди, ні сюди”. Це єдині наслідки пропаганди принципіальної безпринципності і безідейності як засади. Шашклі протиставляють себе „романтикам”, називаючи себе реалістами, людьми тверезими... Знаєте, куди звичайно зводить їх тверезість? Туди, куди зводить людину, що заблукала як той москаль — між трьома соснами; яка опинилася на роздоріжжі і не знає куди йти. Наші часи, часи безперервних майже воєн — між державами, між націями і міжособними, воєн „гарячих” і „холодних”. Це не часи „мирного будівництва”. Нехай ви ведете відділ вояків під вашою

командою, перед вами дві дороги. Вам треба давати наказ: йти направо чи на ліво. Що роблять в такому випадку наші шашелі? Вони вам скажуть, що одна дорога має свої добрі сторони і погані, і друга; що не можна бути „виключним” і „одностороннім” і не вільно свободній людині „накидати” свою односторонню дорогу... Наші часи — скажуть вони — „до тої міри ускладнені”, що Бог його знає, який шлях правильний, вправо чи вліво... Що сталося б в такому випадку? Одно з двох: або відділ проти такого „провідника” зворохобився б і знайшов собі правдивого, який повів би його одним шляхом, або — відділ лишився б дебатувати і „узгіднювати протиріччя”, поки не прийшов ворог і вже не повів, а погнав його певним, одним шляхом — до центраку чи під стінку. Так воно й буває звичайно в історії. Так буває, в данім випадку, і в політиці. Коли ті, що мають претенсії вести загаль, самі не знають чи не хочуть вибрати одного шляху, то той шлях їм якийсь „німець покаже”, як у Шевченка:

Німець скаже: „ви моголи”.

— Моголи, моголи!

Золотога Тамерлана

Онучата голі.

Німець скаже: — „ви слов’яни”.

„Слов’яни, слов’яни!

Славних прадідів великих

Правнуки погані”.

Німець — взагалі чужинець, той чи інший. Скаже він, що ми „ново-європейці”? — і хором всі шашелі заobleють — „ново-європейці”. Скаже він — „фашисти”. І шашелі перемалюються на фашистів. А ось прийде інший німець, і скаже: „ви демократи”, і всі стануть демократами, включаючи тих, що були фашистами. То знов інший „німець” (зі Сходу) переконає їх, що вони мають слухати „братнього народу” московського, і знову шашелі заревуть „може так і треба?” Бо вони ж сторонники принципіальної безпринципності. Бо не

треба „ніякої виключности, ні в ідеї, ні в чині”. Бож „говорити чи діяти категоріями якоїсь одної доктрини є більш ніж наївно”.

Тепер ви розумієте, що криється за маскою принципіальної безідейности? Чому шашлі проти якоїсь одної віри, одної доктрини, одної ідеї? Вони є проти такої „односторонности” з таких причин: поперше, з їх туподумства, з умового боягузтва; подруге — з недовірства, бо властиво в ніщо вони не вірять; потрете -- з „наплювалізму” життєвого, бо всяка ідея їм байдужа; почетверте — щоб не мати клопоту... Чорт його знає, яка ж ідея візьме гору — „моголи”, чи „слов’яни”? — то їй нащо наражатися? Чи не ліпше своєю невиразністю приподобатися тому чи іншому панові — а в наші часи вони так часто міняються! — от і пересидять лихо... Ласкаве теля дві матки ссе. Така суть шашелівської доктрини принципіальної безпринципности без маски. Побачимо зараз, куди веде їх ця безідейність в наші часи.

3. Одна з найперших, з найважніших „односторонніх доктрин”, одна з „виключних”, ексклюзивних ідей, яку в *муках* думки й чину, виносило й породило модерне українство, — *це була ідея державної самостійности*. Вона стала аксіомою нашого думання, першою вимогою політики, черговим завданням дня. Була ця ідея нічим іншим, як парафразою Шевченкової „*своєї сили у своїй хаті*”. Щоб нація була суверенна, щоб їй належала зверхність на нашій землі, щоб ніхто, ніякий чужинець *не мав сили* на тій землі. І ось — емігрантські шашелі поволі почали „жертви і тліти” цю ідею національної самостійности. Часом вони просто проти неї мають чоло виступати, частіше заходять манівцями, лише натякаючи, хоч і досить прозоро. О, певно, чисто „науково”. Виходячи з „пилної обсервації” сучасного світу, відкриваючи дороги, якими він „еволюціонує”, намагаючись „погодити суперечности”, узгодити наші національні догадання з „загальним

прогресом". Але взявши вже методу здирати маску з шашлів і заглянути за неї в їх правдиве обличчя, зроблю це й тут. Наприклад, радикали, соціялісти і „демократи” ніколи вам не скажуть, *защо* вони в дійсності так кохають Драгоманова; не скажуть, чому горою повстають — хоч без доказів, але з тим більшим криком — в обороні М. Грушевського, не лиш вченого, але й політика. Будуть доводити, що не вільно „паплюжити рідних традицій”, що й Грушевський і Драгоманов були дійсними самостійниками, а цікавіших відішлють до їх політичних писань... А з них читач довідається, що самостійність це властиво пагуба і зло для України, та що найкраще йти з „братнім народом московським” і льюально з ним співпрацювати... Це їм і треба! Бо вони якраз тому й боронять, якраз тому і поручають загалові М. Грушевського й М. Драгоманова, що в глибині душі підписуються обидвома руками під їх політикою політичного москвофільства... Це „читання в душах”? — скажуть мені. Так, читання в душах, а доказом, що це читання насправду відкриває їх правдиву душу, є маніфест радикалів, соціялістів і „демократів” галицько-українських, які зараз же, як прийшли большевики до Галичини, подали заяву про бажання „льоальної співпраці” з наїзником... Не моя це вигадка, ані „інсинуація”, про це самі радикали написали в наших американських часописах. Звідси ясно, чого вони боронять обидвох вищезгаданих Михайлів як політиків. Зовсім не тому, що вони вірять в їх самостійництво, а тому, що самі раді були б піти їх слідами „льоальної співпраці” з окупантом... Але назверх ці шашелі архисамостійники і під тим оглядом не дозволять всяким там фашистам на себе „наклепи робити”!

Другі шашелі висловлюються не менш обережно. *Їм осоружна людина визвольного руху. Осоружна і та ідея незалежної України, за яку ця людина боролася і бореться.* Не терплять вони „орденців” і „конспіраторів” не терплять і тих, що з зброєю за ту ідею боро-

лися в роках 1917-21. Поняття України, за яку боролася те покоління, на думку шашля Шереха, показалося — щоб ви знали — „нездійснимим”! Показалося, що „такої України не може бути”. „Покоління 1920-х років розпрощалося з цією Україною”... Ясно, п. Шерех не каже, що ідею самостійности шашлі хочуть пере-креслити, о ні! Він тільки каже, що її вже „здали в архів” і нема вже що про неї думати. *Це саме кажуть нам і московські більшовики!* Змагання не привели ще до бажаного висліду? На жаль, так! Але чи значить, що ідея самостійности України „нездійснима”? Так може говорити тільки ворог тої ідеї. Каже п. Шерех, що покоління 1920-их років розпрощалося з тою ідеєю? Різні є серед того покоління люди. Вірю, що Любченки, Чубарі, Мануїльські з тою ідеєю розпрощалися, правдоподібно ніколи з нею й не привіталися. Але інші? Чому розпрощалися? В чийм імені говорить п. Шерех? Щоб улегшити собі завдання, п. Шерех представляє своїм читачам ту Україну, за яку боролася покоління 1917 р., як Україну „заквітчаних хуторів”, „селянського раю” анархічних громад... І ось нібито та Україна пропала. Певно, тодішнє покоління боролася за хутори, проти колхозного московського рабства, але насамперед боролася за те, що забезпечило б і тим хуторам, і людності взагалі жити своїм людським життям, *себто за власну державу.* Але ця ідея, мабуть, не до смаку шашлям, і тому вони намагаються — за прикладом більшовиків — ту Україну скарика-туризувати, осмішити. Яку ж Україну протиставляють вони тій, вже „віджилій” Україні, за яку вмирало покоління 1917-их рр.? Шашлі одверто свої думки боять-ся висловлювати. Вони бродять покищо манівцями. І тому хвалять лиш тих українців, які в революції ро-сійській бачили „універсальне джерело українського відродження”... Універсальним джерелом українського відродження була — хай про це знають шашлі — *українська революція.* Революція, що в масовім зриві

ставляла собі зовсім інакші, протилежні російській революції, цілі. Російська ж революція, що привела до нового зцементування московської імперії, була джерелом нашого поневолення, от про що шашелі не бажають знати. Але, захвалюючи російську революцію як джерело українського відродження, про яку ж Україну марять панове Шерехи? Про ту, яку запровадила Москва? П. Шерех докоряє націоналістам, що бачать в російській революції „джерело розкладу”, докоряє, що „не сприймають тих змін, які внесла в український світ революція 1917 року”. Що це за езопівська мова? Які ж це зміни, які в тій революції повинні б „сприйняти”, себто апробувати, українці? Колхозне рабство? Політична тиранія Кремлю? Нищення релігії, Церкви, всіх духових традицій України і всіх ідеалів її незалежного життя? Хай шашлі знімуть маску! Хай висловлюються ясно, без фокусів, і без завивання своїх укритих думок в бавовну!

Ще туманніше висловлюються інші, але в ту ж точку б'ють. Ніхто інший, як „голова Виконного Органу” казав (гл. „У. Трибуна” 29. 7. 48) — „справжня політика відкидає всякі фантастичні пляни, вона мусть стояти на реальнім ґрунті. Політика має собі ставити досяжні завдання”... Коли таке говорить до українців черговий займанець, то ми знаємо, що це значить, це значить, в перекладі на зрозумілу мову: залиште ви ваші самостійницькі фантастичні ідеї і станьте на реальний ґрунт — приймання того, що дадуть. Як було з Керенським, дадуть замість самостійности автономію — берім! Замість України з поверхнею 9-х чи 10-х старих губерній — дадуть лише чотири? — берім. Ми ж не фантасти, ми реальні політики. Чи й тепер не хочуть нас „тверезі політики” на ту вулицю запровадити? Чи й тепер не зачнуть, як в 1917 р. соціялісти — називати самостійників шкідливими романтиками? І як то йде у них всіх в гармонії. Голова „Виконного Органу” протестує проти „фантастичних плянів”, а

інший його однодумець „Час” (20 червня 1948 р.) каже, що „сьогодні може бути мова про більшу або меншу залежність”, отже, очевидно, не про незалежність? Тому, отже — „основна фактична проблема української національної політики не в гонитві за нездійсненим фантом „повної суверенності” — ні, треба стриміти лише до „релятивної незалежності”... Отже, ідеал, за який боролася і бореться Україна — треба кинути, на думку шашлів, на смітник. Вистачить пів ідеалу, або чверть. Як казав Шевченко — хоч пів дулі. Бо „релятивна незалежність” — поняття дуже релятивне. Ось і під советською Москвою Україна релятивно „незалежна”. Може такий „ідеал” усміхається вже нашим втомленим шашлям? Ну, а кінчиться все „унією” з іншими народами, як „федерацією” мало кінчитися в 1917 р. на думку центрально-радянських політиків. Виходить, стільки літ боротьби і пролиття крові, це все було на те, щоб вернути до старого розбитого корита? А в органі УРДП „Наша Боротьба” так і написано: „вже перша війна показала, що абсолютна суверенність націй стає запорою не тільки дальшого розвитку суспільства, а й самого існування людства”... Подумайте! Все прекрасне людство пропаде, якщо Україна захоче не релятивно, а зовсім скинути зі себе московське ярмо. Це все нам твердили москалі. А тепер твердять їх українські підбрехачі, і їх читають, і цим підбрехачам дозволяють себе називати „українськими” партіями! А вже всі точки над „і” ставляє один капітулянт з „Неділі”. Той так і радить просто — „не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно!” Він просто кличе потуги Заходу прийти і окупувати Україну та інші землі, „щоб перевиховати ментальність тих народів” та „дати їм змогу стати на ноги” і „підготувати власні державно-творчі сили й провідні кадри”... Отже, хитрий рутенець з „Неділі” розглядає Україну як країну папуасів або червоношкірих. Це по стількох роках виз-

вольних змагань! І подібні шашелі виробляють громадську думку еміграції!

4. *Як вони собі ту майбутню Україну уявляють?*
Очевидно, як народню, чи простонародню республіку, щоб кроку сама не сміла ступити, а все скликала на пораду „суверенний народ” — хоч би земля горіла під ногами — та й питалася: що собі „суверенний народ” думає і як він гадає, куди його провідники мають провадити? Тепер навіть деякі „націоналісти” прийняли концепцію „народньої республіки” з 1917 р., про державу вже не в моді говорити. Бо ж суспільність має бути „безкласова”! Так, як вчив Карл Маркс, до якого тепер в науку пішли деякі „націоналісти”. Забувають, що безкласових суспільств не буває. Всюди є одні, що орють, другі, що ремеслюють, треті виправляються у військовій штудії, четверті в штудії правління, інші присвятилися службі Богові. Де того не має, суспільність обертається в *дім божевільних, в здобич для кожного охочого завойовника*. І навіть комуністи і їх духові брати соціалісти, там, де на нещастя пролетаріату і людности взагалі вони захоплюють кермо правління, навіть вони зразу ж виділяють з себе правлячу верству чи класу, в данім випадку — соціалістичну бюрократію, яка грає роллю всесильної, часто тиранської провідної верстви „суверенного народу”. Отже говорити про безкласову суспільність це значить або дурити „суверенний народ”, або — себе самого. В кожній суспільності мусить бути окрема верства правлячих, лише в одній ця верства складається з людей шляхетних, чесних, мудрих і характерних, яким вірить народ, в другій — з туподумів і наївних Санчо Пансів, в третій — з тиранів, що загнуждали народ силою, в четвертій — з шахраїв і крутіїв, що його обдурюють. Тому й всі розмови про „суверенний народ” звичайно значить, що ті, що про нього говорять, просто *відмахуються від кардинальної, найважнішої проблеми дня, — від створення провідної верстви нації; просто лишують націю*

обезголовленою, що дуже на руку москалям. Ті вже давно, на зміну дворянства, витворили у себе нову провідну верству, яка й бере за чуба один „суверенний народ” за другим якраз через те, що ті про створення у себе такої провідної верстви не дбали... Бо ідеалом останніх була „народня республіка” (взірці такої маємо в Європі!) де правила безсила безбожницька, безідейна і боягузлива кліка професійних „політиків”, бавлячись щопівроку в кабінетові кризи і, розхитуючи оборонну силу народу фізично, інтелектуально і морально. Тепер такою „народньою республікою” захопилися новонавернені „демократи” з вчорашніх націоналістів. І цією „народною” республікою з хиткою і безсилою виконною владою прагнуть ущасливити майбутню Україну, що буде zagrożена в своїм існуванні і з Півночі і з Заходу. Тим часом Україна потребуватиме не сантиментальних „народолюбців”, а нових хмельничан.

Але ці політики еміграційні повертаються не лише до ідеалів Драгоманова. Вони просто — через Маркса — прокладають місток до комунізму! Соціялісти це так і кажуть одверто, а бувші націоналісти — що соромляться назвати свій соціяльний „ідеал” його правдивим ім'ям, але по суті він такий самий соціялістичний. Вони називають свій ідеал — „новим прогресивним соціяльно-економічним устроєм” — слово „прогресивний”, як і багато інших — позичене у большевиків. Насамперед — знищити кляси і заснувати, „господарчу демократію” з „плянним” господарством. Майже те саме, що у Сталіна. (Див. „Позиції українського визвольного руху”). Лишаються і колхози під іншою назвою, але лишаються. Селянин не сміє вже мати землю на власність, він стає орендарем вже іншої, всепотужної тоталітарної „демократичної республіки”. Всі природні багатства тої республіки переходять у власність соціялістичної бюрократії, це називається „усуспільнення природніх багатств” включно з землею. А се-

лянин? Він дістає землю, але не у власність, а в „постійне користування”... Автори цього соціалістичного проекту, списаного з Маркса, твердять правда, що не буде так як у большевиків; що там „диктатура пролетаріату” закриває собою лише фактичну диктатуру партії, а у них буде інакше, у них засоби виробництва перейдуть „безпосередньо в руки трудящих”. Можемо їх запевнити, що перейдуть вони в руки „трудящих” тільки номінально, а в дійсності — в руки нової соціалістичної бюрократії, яка й буде плянувати господарство так, як всюди то роблять комуністи і соціялісти, тобто — з економічною нуждою як наслідком, *закріпаченням людности* і ослаблення нації назовні.

Автори таких плянів, про „демократичну республіку”, як про власника всього рухомого і нерухомого майна своїх підданих, про „плянову господарку” і др., — це вже інша порода адораторів „суверенного народу”. Це вже демагоги, які в разі удачі не посоромляться взяти тоталітарну палицю в руки, щоб насаджувати ненависний на Україні соціалізм. Це вже буде щось в роді „націонал-більшевизму”. Але якби там не було, ці політики повинні б усталити бодай основні засади своєї програми. У згаданій брошурі автори націонал-більшевицьких теорій претендують, що вони „відзеркалюють” погляди УПА! Сміємо в тім дуже сумніватися. Вони говорять про скасування „засади приватної власности” на Україні, як про свою програму, а в програмі АБН виразно обстоюється засада приватної власности і знищення колхозів; ось це і є в повній гармонії з інтересами і стримліннями нашого народу, не колхозна панщина.

Автори соціалістичних проектів — люди принципиальні. Не то, щоб вони там рішили залізничі або фабрики амуніції сконфіскувати — пардон, націоналізувати — ні. Вони стримлять до „ліквідації (знов *більшевицьке* слівце!) *принципу* приватної власности”, *самого принципу!* Щоб і духом приватновласницьким

не пахло на Україні. Навіть селянин не сміє бути нашим, традиційним, українським хліборобом-власником, він мусить бути обернений в московського колхозника — „общинніка”. Там, де „ліквідується” *засада* приватної власности, там мусить це наступити, — там „суверенний народ” стає рабом соціалістичної бюрократії, яка приписує кожному з того народу „суверенного”, як він має продукувати, *що, з ким, де, скільки і за яку ціну*. Бюрократія тоді так його „розплянує”, що він ледве дихатиме. Там, де бюрократія має право „плянувати”, а де знищення приватної власности вбиває всякий стимул до праці, *там заганяти до праці людей можна лише батогом*. Батіг і є кінцевим аксесуаром всякої тиранської бюрократії — в тім числі і соціалістичної. І ось всі ті вигадки, весь той соціалістичний крам, який вирипнув наш народ, коли його нам несла Москва в 1917-21 рр.; який наш народ не хотів приймати і який йому по роках кривавого опору багнетами і голодом накинула Москва — тепер наші соціалісти і „тоже — націоналісти” намагаються знову йому накинати і ним його ущасливити після визволення? Добре мені „визволення!” — Ці наші „пляновці”, ці марксисты — „націоналісти” ще й гостро картають тих, які „плямують визвольні змагання 1917-20 рр., та їхні „соціально-політичні засади” — як „реакціонерів” і „ретроградів”... І це ми вже бачили: вже багато років тому кожного хто був проти соціалізму називали москалі ретроградом і реакціонером. Баламутству треба покласти кінець! *Визвольні змагання українського народу в ті роки — вічно лишаться нашими традиціями, визвольні змагання, які стриміли до державної незалежности, до викинення зайдів з України, до свободи і ширення релігії, до твердої влади в державі, до забезпечення свободи і власности свобідного селянина, не до його уярмлення в московській „общині”*. Але „соціалістично-політичні засади” Грушевських, Винниченків і інших соціалістів, які побігли хутко на поклін до

Кремлю, яких аж обставини так тяжко впровадили на шлях самостійності від любої їм федерації, і на шлях боротьби, з так милого їм шляху політичного крутіства і махльонок — ці політично-соціяльні засади націоналізм вже давно відкинув як такі, що згубили вільний порив і спричинилися до його невдачі. Дико й смішно є знов вертатися до цих скрахованих і згубних ідей. Отже націоналісти, які засвоїли по довгих роздумуваннях ідеї соціялістів з року 1917 або і просто большевиків, хай відповідно себе і називають, хай не вносять баламутства в ряди націоналістів.

5. Відкинувши засади націоналізму в політиці і в економіці, наші соціялісти з націоналістів ще визнають бодай засаду, що Україну можна вибороти лише, не вишахрувати. Хоч своїми наближеннями до соціялізму чи до большевизму, концепціями політично-соціяльними, у значній мірі підтигають стимули тої боротьби. Бо кожний має право запитатися — коли ваша майбутня Україна має бути „безклясовою”, без приватної власности, з „дільновим господарством” і з колхозами, то всі ж ті приємності маємо вже в ССРСР. Нащо ж тоді ще проливати кров, щоб їх собі запроваджувати в свобідній Україні?

Але інші „тверезі політики” ідуть ще далі, вони негуять саму засаду збройної боротьби з московським окупантом, свято — в тім відношенні — дотримуючись „традицій” обидвох Михайлів, Драгоманова і Грушевського. Як завжди, так і в цім випадку вони одверто бояться сказати те, що думають. О, вони не проти збройної боротьби, лише думають, що ця боротьба тепер „не на часі”, що „коштує багато жертв” і т. п. Але суть їх розумувань ясна — їм цей спосіб боротьби просто осоружний, бо вони по природі належать до політиків-крутіїв, які твердо переконані, що щось там можна від сильних світу цього вициганити, не дулю, то лів дулі, не самостійну, то „релятивно-самостійну”, або „чверть-самостійну”. Це їм не важно!

Радикальні і соціалістичні органи таборової преси (і в Америці чи в Канаді) радять „не перебільшувати значення збройного виступу УПА”, перестерігають перед захопленням її „психозою”, перед „запалом хвильових поривів”. Збройна боротьба? — це „романтика”, це „віра в чудо”, негідна поважних і розсудливих політиків, які звикли торгувати Україною на базарі. „Надії на визволення власними силами належать до минулого”, а до нинішнього дня — належить запобігання ласки якогось пана і старання продати себе йому разом з „ненькою”. Повстання? — то може й героїчні, але „не завжди доцільні пориви”. Тих „ентузіястів” мають заступити політики з розважним, холодним чолом”, я б сказав просто — з мідним чолом... Шерех декларує, що оті, що збройно боролися за Україну — „не мали ґрунту під ногами”, отже діяли проти волі народу, силкуючись визволити свій край від Москви? Чи було б згідно з волею народу — лишитися під опікою Москви, він промовчує, але висновок з його слів ясний: сиди й не рипайся. Всякі „Пори” Григорієва та „Вісті” доводять, що збройні виступи „використовує ворог для ще більшого гноблення українського народу”. Ці шашлі переконані, що коли як цуцик положаться на спину і махатимуть хвостиком, то ворог помилює їх. Психіку раба ніщо у світі не змінить! „Неділя”, „На чужині”, „У. Вісті” — всі в один голос твердять те саме. „Укр. Гром. Пора” застерігається проти „проповіді визвольної акції при помочі „свячених ножів” — чи ж не злочин перед народом ставити в політиці на перше місце несконтрольоване розумом чуття й „містично вірити, що таємнича віра нас урятує, чекати чуда?” А що ж робити? Дуже просто що: — віддатися „реальній праці і розумній організації”. Тепер „повстання проти большевицької деспотії недоцільні” — кажуть шашелі. А що ж доцільне? А те, що радить Союз Українських Соціалістів — підтримувати Організацію Об'єднаних Держав (разом з Москвою) щоб „моральним натиском

світової демократії виеліминувати з громадського життя всі диктатури"... Правда просто? Як тішилась би Москва, коли б з нею ми боролися лише „моральним натиском". І подумати, що подібні кретини ще водяться серед нашої еміграції! А практично? Практично — сидіти тихо, не мурмотати проти московської окупації, і забути про щоденні насильства і терор над Україною, або як робили радикали — запропонувати большевикам свою „льояльну співпрацю", в насаджуванні колхозного кріпацтва, в пропаганді безбожництва і, очевидно, в винищуванні „ентузіястів" і „романтиків", які на ту льояльну співпрацю з Москвою не йшли. Ось що поручають вони замість „неактуальної" боротьби з Москвою!

Тиха, мирна, Україна гречкосіїв замінилася в 1917 році в Україну, що горіла вогнем повстань, що не хотіла більше по-рабськи зносити чужинецьке ярмо. Проти цієї України, грізної ворогові, повстають нові шашлі, щоб „жертви і тліти" *цей новий дух*, щоб зробити нас духом рабів, чужих попихачів... До подібного розкладу еміграція наша ніколи ще не доходила!

6. *Байдужі або безбожники в життєвій філософії, сторонники „релятивної незалежності" або „льояльної співпраці" з окупантом, аматори анархічної республіки і отарно-соціалістичного суспільного ладу в ній, засадничі вороги одвертої боротьби за незалежну Україну*, ці емігрантські політики твердо бажають, щоб на місце теперішньої збанкрутованої емігрантщини, на місце „тверезих" кон'юнктуристів і крутіїв не прийшли інші люди; що плакають в серці давні традиційні ідеали України, не змавповані з Москви, люди зовсім іншого, не плебейського, а войовничого й володарського духа. Я вже згадав напочатку, як вивищував цей тип Шевченко, протиставляючи його *типові покірного „плебегречкосія"*. Знав він, що без того *першого типу людини на чолі нації, остання вічно лишитья в рабстві*. В „Юродивім" він жорстоко плузує з тих „мільйонів" по-

лян, дулібів і деревлян”, яких гнув білий московський „атец народоф”, а яким було „байдуже” до того. Точнісінько як тоді, „проявами”, „дурними оригіналами”, „глухими ентузіястами” і „романтиками” прозивають і тепер наші плебеї тих, що підіймали руку на московських сатрапів. Цих „дурних оригіналів” величав Шевченко „святими лицарями”, „єдиними козаками з мільйона свинопасів”, з маси „німих, підлих рабів, лакеїв”, що на всі страхіття московських насильників лише „дивились і мовчали та мовчки чухали чуби”. Не тим людям було стати в обороні зганьбленої країни. Це мали робити нащадки духові тих „лицарів святих”, які — писав Шевченко — з „осуровленим серцем”, „закуті в брню кріпкую”, „поставлені були стеретти” перед варварами країну, народ і його святині. „Вісниківство” намагалося в міру сил знов піднести на постамент національного героя, взірця, нашого типу кращої людини, цих „осуровлених лицарів”, будівничих держави і віри, в добу між першою і другою світовими війнами. Стяг за це „Вісник” на себе зажерту ненависть „дядьків отечества чужого”, і тих „свинопасів”, яким осоружний був всякий тип людини, крім типу „льоляльного” міщуха, що прагнув мирною буденною працею зашептати сатану й жити своїм тихеньким, запобігаючим ласки всіх, життям. Тоді забаганки свинопасів не вдалися. Але ось по так званім „мирі”, що прийшов в 1945 р., по новій масовій українській еміграції, ці „свинопаси” знов піднесли голови. І не тільки піднесли! Вони перейшли в наступ. Що Москва ненавиділа володарський незалежницький тип людини, всіх представників володарського духа й верстви — це зрозуміло. Москва знала, що тільки, коли Україна мала провідну верству з людей володарського вільнолюбного типу, була вона страшна їй. Коли Захід щось знав про Україну і цікавився нею, коли звеличував нашу історію та наші історичні постаті, то його цікавили перед усім ті постаті, ті, що надавали імені українському

блиск і славу у світі. Про них, про козаків, писав Байрон, Гюго, Готшаль, Боденштедт, Дөрүлед, Меріме, Воґюе, Боплян, Енгель та інші. Ось хто цікавив Захід, хто цікавив світ. Та горда, войовнича Україна, з козацьким духом, не духом свинопасів. Коли ж ідеологами України поставали оті „свинопаси” типу Драгоманова, світ почав дивитися на нас як на європейських провансальців або червоношкірих, як на хохлів. Першим завданням політики московської на Україні було здискредитувати нашу провідну верству, як „визискувачів” і „зрадників” народніх інтересів. Так старалися москалі представити нашому загалові козацьку старшину, хмельничан, мазепинців, орликівців, рівночасно представляючи нашими опікунами Петрів, Катерин і Йосипів — московських тиранів. Москва старалася і старається представити наш народ власне як народ свинопасів, народ покірливих гречкосіїв, який має лише бути „трудящим народом”, трудитися на займанця. А як правити тим народом, про це вже мала дбати не його власна провідницька верства („ізмєннікі”), а власне оті Петри, Катєрини, Йосипи. Давніше за звеличення цього типу на Україні нападав на Шевченка Драгоманов, нападав Куліш. Нині емігрантські соціялісти (І. Баґрянйй) намагаються паплюжити Шевченка як „перестарілу” постать. І ті ж самі герої з „свинопасів” на еміґрації повели широку кампанію на *самий тип людини нашого визвольного руху*, на духову течію, яка цей тип апотеозувала, на — „вісниківство”, як вони кажуть.

7. Людина визвольного руху, людина як борець, революціонер, людина твердого характеру, випробуваної волі, людина гарячої віри в свою справу — на думку ідеологів наших „свинопасів” — збанкрутувала. Вона є непотріб. Її треба викинути на смітник, або вона мусить перемінитися духово і застосуватися своєю вдачею до вдачі „свинопасів”. Такий сенс довгих і нудних писань Шєрєха, Косача, Самчука, Голубєнка, авторів

з „Проблем” і прочих модерних шашелів. Нам не треба — пишуть вони — героїв, ні лицарів, цей тип вони хочуть за всяку ціну представити „хижаками”, „односторонніми” людьми, моральними банкрутами і такими, що йдуть проти народніх інтересів — „не тримаються ґрунту”. Одним словом, закидають їм все те, що якраз у своїй пропаганді закидають їм, їх паплюжачи, москалі.

„Вісниківство” і типи ним звеличувані — пише Шерех — це була „помилка”, бо „не брало людей такими, як вони є” (чесні чи наволоч), а хоче зробити з них якихось надлюдей. Шашелі ніяк не можуть повірити, що живемо в пралісі, що окружені хижаками, що самим треба бути прозорливим і сильним, щоб не бути ними роздертими. Про це вони не думають, їх уперта й стала мрія, мрія кожного Шельменка — це ідилія. Життя повне суперечностей, антагонізмів, між якими йде бій на життя й смерть? Шельменки того не хочуть прийняти. Треба стати — набік, „над суперечностями”, як каже Шерех, збоку, ні туди, Микито, ні сюди, Микито. Стати над „суперечностями” — це „науковий” вислів для дядьківської мудрости „ходить помежи дощ”. Оцей тип людини, що прагне ходити помежи дощ, і є „героєм” наших шашелів. Вони й Шевченка підстригти під себе хочуть, а що те не вдається, то звертаються до інших поетів, до поетів „селянського раю” як „втілення українських дужових традицій”, як щось, що „виключає все кручене — історичне”... Тими словами наші шашелі лають все сміливе, протестуюче проти зла, закликаюче зі злом боротися. Зовсім як ті „німі підлі раби”, що прозивали „лроявою” і „дурним оригіналом” — Шевченкового „Юродивого”, ідеал їх не хижак, лише „мала людина”. Для Самчука це люди буденної праці — „ковалі, мулярі, друкарі”, „добрі, солідні і працьовиті люди”. Для Шереха це пересічний міщанин. Францію — каже він — створили не Жанна д’Арк, не Наполеон, не Рішельє, а сіра „маленька лю-

дина", пан Мартен, він є „лідставою на право жити нації", пересічний міщух, з усіма його добрими і *лихими прикметами*. Так! *Це засада Шереха*. Самчук казав брати людину такою, як вона є — а є вона „і добра і зла, і мудра і немудра", бо все то йде „в парі в наших душах". Без „виключностей" і без „крайностей", значить з дурнем, з плюгавцем треба приставати. І Шерех твердить, що література повинна давати вияв *всяким* почуванням, не лише будуючим, що вгору підносять людський дух, *але й руйнуючим*, що знижують його вділ, а іноді просто в грязюку. Письменник — думає Шерех — має право списувати й захвалювати нам і такі почування як нудьга, сум, має право скиглити як битий пес, має право смакувати в „жіночих стегнах" і просто в розпусті; хоч би навколо світ валився і палали кострища большевицької інквізиції, читач має право віддаватися сумові, скиглінням, нудьзі і забаві, це мабуть охоронить його від „одностороннього" захоплення боротьбою зі злом і неправдою. Цей французький Мартен, або наш Шельменко, це та людина, що — за Шерехом — робить „творче життя". Бо, бачите, творче життя — це „не лиш верховини зльотів", але й „безодні падінь". Коли дати право людині спускатися в ту безодню падінь, от тоді, мовляв, вона буде „ділою людиною". А хто хоче познайомитися з тими „падіннями" — життєвим брудом, той хай звертається до захвалюваного Шерехом і Самчуком Ю. Косача. Там знайдете в цілій красі і розхристаності оту „малу людину" ідеал наших шашелів. Там знайдете прокляття „ентузіястам", що героїзм проповідували і героями вмерли. Там знайдете захвалювання всієї гнилі, всього шумовиння, що виплеснула на поверхню соціялістично-безбожницька літературна кліка французької республіки, всіх отих Сартрів, Барбюсів, Маргеритів, а рівночасно носіїв російського месіянства або анархізму, як Достоевський і Толстой. Там знайдете апотеозу розперезаної „малої людини", яка „не ставить собі ні-

якої мети, яка не визнає на землі „нічого абсолютного” (опріч таємниць алькова), яка є „розщеплена в собі”, яка просто „роззброює своїм цинізмом” і захоплює наших рідних Шельменків. Довідається там і про те, що письменник може мати яку хоче біографію, бути „шкурником” і „зрадником своїх друзів”, і цей тип є — „новою людиною визвольного руху”, що має заступити однобоких ентузіястів „вісниківства”. І всю цю моральну голоту називає Шерех „рідним ґрунтом”, а приторкнувшись до нього, до них, радить всякому, хто хоче з того „рідного ґрунту” набрати сил. І всі три Шельменки з іронією ставляться до людей одного світогляду, одної „ідеологічної лінії”, до людей „засадничого становища”, людей одної доктрини, одної ненависти. Всі вони за „узгіднення конкуруючих протилежностей” — і Богові свічка і чортаці кочерга, проти крайностей, навіть проти совісти, бо совість „обтяжує людське єство”, як голосить один з героїв цієї літератури „малої людини”....

Бачимо, який тип „людини” протиставляють наші Шельменки „вісниківському” типові людини визвольного руху. *Це не „тип малої людини”, це тип підлої людини, тип плюгавця!* Це тип дрібного міщуха, зайнятого своїми буденними нагодами і пригодами, своїми приємностями, який знає тільки свободу своїх, не стримуваних ніякою дисципліною, інстинктів і своїх дрібних забаганок, не триманих на припоні, не приглушених високими ушляхетнюючими душу ідеями. *Це тип людини безідейної, безхарактерної, безпринципної людини з гаслом „моя хата з краю”, або бажанням пристосуватися до всяких „обставин” і до всякої сили, що звалилася на нього. Ідеалові святих і лицарів — протиставляється тут ідеал голоти, шумовиння.*

Недурно наші теоретики „малої людини” особливо *замилувані в большевицьких авторах*, або тих, що приготувляли прихід большевизму. Недурно їм імпонують герої Достоевського — теж „малі люди” їх сма-

ку, які мають право виявляти всі свої почуття (як того жадає Шерех) — оті проститутки Сонічки, холодно-кровні убійники Раскольнікови, скінчені „мерзавці” Мармелядови, хворі та інші „уніжонние і оскорб-льонние” автора „Братів Карамазових”. Ці постаті і герої Шереха — це вже не „малі люди” Куліша чи Панааса Мирного, не чесні і порядні селяни Квітки, це те, що по-московському зветься „босячня”. А „босячня” — Шерех помиляється — найкращими людьми народу ніколи не будуть, а коли будуть, то допровадять його до руїни моральної, а потім і матеріальної... Люди, яким вільно схилитися і до добра і до зла, яким вільно — для „гармонійности”, щоб бути „цілою людиною” — злітати вгору до шляхетних ідеалів і спускатися до найнижчого падіння і бруду, не надаються до правління державою, ані ті, що самі ще „сумніваються” і „шукають”, не знаючи куди йти — вперед чи назад, направо чи наліво, до шляхетних цілей чи до нікчемних.

Навіть оті „просто добрі і солідні і працьовиті люди” (Самчука) до того, щоб бути правлячою верствою нації, не надаються. У нас знали б, чому це так, коли б політична культура не стояла на низькім рівні; коли б читали, наприклад, більше Сквороду ніж Маркса... Кожний на своїм місці! Говорять про мулярів, друкарів і пр.? Дуже гідні пошани професії. Лише це не значить, що так відразу — на підставі вибору — такий муляр чи друкар, або провінційний адвокат чи диригент хору — можуть стати Вишенськими, Немиричами чи Богунами. Ніхто не запідозрить Франка в погорді до мужика. А той самий Франко писав про теорії типового плебея духом Драгоманова, що вони були „наївні міркування мужика, що не бачив світа і не потрапить піднятися думкою до зрозуміння вищої суспільної організації понад свою громаду або свій повіт”... Дуже часто сам фах „малої людини” впливає на обмеженість його кругозору, на брак в нім далекогозоро-сти, нахил до спекуляції, до дрібного інтриганства, до

гнучкошенства, або до ставлення на першій місці, якнайважнішу річ, свого особистого чи родинного щастя чи спокою, кар'єри або миру за всяку ціну, хоч би за ціну капітуляції і втрати нацією незалежності. Такі „малі люди”, хоч би як цінні в своїм малім крузі, не будуть відповідними провідниками держави, де вимагається розуму непересічного, відваги непересічної, далекозорости і шляхетности непересічної, людини понадпересічного формату. Іншими словами, нацією правити і вести можуть не „месье Мартени” (як думає Шерех), а Клемансо, не Жани і Жаки, а Жанна д'Арк, Гонти і Залізняка, Хмельницькі і Богуни. Винятки? Винятки бувають, але це винятки, і такі виїмкові люди потраплять вийти поза свої дрібні інтереси, поза свій вузький кругозір, коли шляхетністю, мудрістю і мужністю виб'ються понад пересічний рівень „малої людини”. Недурно Шевченко наділяв цю провідну верству нашого минулого — особливими прикметами ума і серця, які вивищали їх понад мільйони: як людей з „благородними кістками”, „чистою козацькою кров'ю”, з усім тим, що у нього втілювалося в одне всеобіймаюче поняття „лицаря”. Але Шерехи не говорять про виїмки! Ні, вони твердять, що оті „месье Мартени” можуть правити нацією і рятувати її в скрутні часи, лишаючись Мартенами, лишаючись „малими людьми”, лишаючись з усіма психічними прикметами свого пересічного розуму і серця. А це явна нісенітниця. Щоб стати провідником, чи належати до провідної верстви, людина або повинна бути вихована у відповідному середовищі, як це донедавна було в Англії, як це було на Україні козацькій, де прикмети ума і характеру в нашій еліті виховувалися в Києво-Могилянській Академії і на Січі, — або така людина мусить мати надхнення Богом дане, як гетьман Богдан, або Жанна д'Арк. Мусить переродитися, як переродився попихач жидівський Ярема в козака Галайду.

8. Очевидно, що для тих людей безпотрібні всі ті чесноти, якими відзначалися Жанни д'Арк, Рішельє (що їх називає Шерех), або славні постаті нашого старокиївського й козацького минулого з їх прикметами непересічного шляхетного серця, що билося для високих ідеалів. Очевидно, що ті будівничі нації і держави та її культури, яких обдаровує Шевченко „благородними кістками” і „чистою святою козацькою кров'ю”, непотрібні шашелям і Шельменкам. Звідси заїлість, з якою нападають на них. Ясно теж, що негуючи потребу існування тих людей, що стоять понад пересічність, негуючи їх прикмети душі і духа, *Шельменки мусять заперечувати і ті вищі ідеали, за які ті формотворці історії билися і яким служили*. І справді. Проти власної волі обидва наші Шельменки виязичуються цілком недвозначно про ті ідеали своєї „малої людини”. І один, і другий, і Самчук, і Шерех всім ними проклятим „конкістадорам”, „орденцям”, „змовникам” і „хижакам” протиставляють чехів. Так, так, чехів! Обидва захваляють нам чехів як взір народу що складається з „малих людей”, з самих Швейків! І от, в той час — кажуть Шельменки — як інші народи роблять по-дурному „бравурні повстання за якусь там „незалежність, чехи роблять тиху буденну працю малих солідних людей” і „можуть похвалитися більшими наслідками”. І Шерех таке саме випикує — ніби змовилися. Показується, що чеське відродження не спиралося ні на „екстатичний героїзм”, ні на „вольові теорії, а все ж отой Швейк переміг і досягнув своє „державне відродження”. Статті писані в 1949 році. Отже, наші Шельменики уважають, що московська петля і терор над чехами — яких вони дочекалися в наслідок якраз своєї швейківської політики — це є досягнення? Це відродження чеської держави? Швейк — це знана постать передовної чеської літератури. Вояк Швейк — це тип вічного раба, який перше вірно служив Габсбургам, і не хотів ні за яку незалежну Чехію повставати і робити

авантюри. Потім — в полоні — пристосувався і став рабом і попихачем москалів. А тепер разом з Бенешем пішов був теж чистити чоботи „братям руссам”, думаючи своєю покірливістю і хитрістю (сурогат розуму) перехитрити всіх. Наслідки бачимо тепер у виді московської диктатури, яку проклинають усі чесні чехи, і яку уважають за „велике досягнення” по дорозі до державного будівництва наші Швейки, непримиримі противники „екстатичного героїзму” і „вольових теорій”. *Яка людина, такий і її ідеал...*

Стараються шельменки і Шевченка нагнути до себе, мовляв, і Шевченко „оспівав сні і мрії і почуття малої української людини... Це ж він показав, що героїчні вчинки роблять прості і ніби сірі люди, що й Шевченко в „малій людині вбачає велич свого народу”... Ні, панове Шельменки! З Шевченка не зробити Шельменка ніколи. Шевченко любив „простого сіряка”, але знав, що „душовбогі”, що „плебеї-гречкосії” тільки тоді можуть щось зробити, коли переродяться в Галайдів, коли на їх чолі стануть Мазепи, Хмельницькі, Гонти — „козацьке панство”, люди не малі й не пересічні. А крім того, який би многогранний Шевченко й не був, ніколи в нього не знайти звеличання плюгавства, як знаходимо у наших Шельменків — адораторів Сартра й москалів. Про це не треба забувати.

Шерех бідкається, що „у нас і досі покутує убивча для українського визвольного руху фальшива теорія „елітарности”, „лицарськості” як рис окремої касті, створена Донцовим”... Та, що з цією фальшивою теорією час скінчити... Яка шкода! На мою думку, якраз в наші часи ця „фальшива теорія” є найбільш актуальною. Що нам не треба окремої провідної верстви з окремими рисами людей мудрих, шляхетних і характерних, — *це нам стараються віддавна довести москалі, старалися довести й німці. Бо знали, що без такої верстви дуже легко запряжуть в ярмо оту „малу людину”. Тепер те саме проповідують і наші Шельменки!*

Дивний збіг уподобань. Самі Шельменки договорилися якось до того, що нехай вам вже буде та верства, нехай будуть ті „лицарі” і „герої” (все це в лапках — для іронії!) але ж не можна всім ними бути. Є вони, а є й „мала людина”. Ото ж то й є! Нехай собі Шельменки проповідують чесноти „малої людини” — дійсно пересічної малої людини (не „всесторонньої” — аж до каналії включно), але в її малім крузі. Певно, і з цих „малих людей” виростають велетні, як, повторюю, з Яреми, „хамового сина” і „лопихача жидівського” виріс козак Галайда, коли вирости йому крила, коли отряс з себе малі навички, почування і забагання малої людини. Коли ж — як проповідують Шельменки — „мала людина”, не позбуваючись дрібних прикмет свого тісного овиду, залишаючись людиною тісної волі, пересічного розуму, залишаючись психічним попихачем, підносять претенсії правити нацією — тоді це кінчиться катастрофою. Тоді оті малі люди, оті дрібні людці починають нам паплюжити нашу давнину, а за взірць ставлять Швейків. Тоді наступає те, що описував Котляревський в „Енеїді” і що я вже часто цитував. Тоді „міняйлів брали в казначеї, а фіглярі писали щот, вожатими були сліпі каліки, ораторами недоріки”. А виходить з того таке, що вони „все робили назворот: що строїть треба, то ломали, що треба кинуть — то ховали, що класть в кишеню — клали в рот”... Або ще гірше — клали у власну кишеню, що треба було класти „в рот” воюючої армії, а націю — для святого спокою — як ті Швейки, вели — роззбросну духово — в чуже ярмо... Певно, не всяка аристократія теж має право на провід нації — вона його тратить за раз, як тільки засвоїть собі — за рецептами Шельменків — дрібні, пересічні чесноти „малої людини”, тоді й приходить чужий фараон і жене її в рабство. Так сталося, коли за рецептом Шельменків — нащадки прізних хмельничан і мазепинців — обернулися в мирне „малоросійське дворянство”, продавши „за шмат

гнилої ковбаси” москалеві своє право первородства на своїй землі; коли замість Богунів і Вишенських, замість лицарів і святих — з’явилися у нас гоголівські Довгочхуни і Перерепенки. Так було й тоді, коли в 1917 році на чолі народу опинилася „мала людина”, наївні, сантиментальні, адоруючі Росію пересічні інтелігентипартійці. Коли й тепер воюючим апостолам сатани в стилі Дзержинських, Леніних і Сталіних протиставлятимемо „малу людину”, — нова катастрофа не довго дасть на себе ждати.

Повторюю — *проповідь наших Швейків є вода на млин Москви. Їй лише на руку, щоб новий дух, що збудився на Україні в 1917 р. і якого правдивим творцем був Шевченко — їй лише, лише Москві на руку, щоб вбити цей дух. Їй лише на руку здискредитувати наш ідеал самостійности, замінивши його гаслом „релятивної незалежности”. Їй лише на руку згасити обуджений войовничий дух народу непокірного, що ненавидить неволю. Їй лише на руку прищеплювати ідеал „безкласової суспільности” і соціалістичного „раю”. Їй лише на руку понижувати всі ті героїчні чесноти, якими сильна є нація. Їй лише на руку замінити ті чесноти лицарські чеснотами „малої людини” і Швейків чи Шельменків, яким наплювать на високі ідеали визволення і які в ім’я свободи проповідують свободу підлости, егоїзму, безхарактерности і безідейности, свободу не визнавати ніякої обов’язуючої доктрини, ніяких принципів, ніякої ідеї. В суспільстві так роз’їденим і розтлілим цими шашелями ніколи не витвориться провідна верства людей шляхетних і сильних; бо Москва знає, що в спільноті без окремої провідної верстви вибранців нації стає вона отарою, з якою легко дасть раду московський фараон.*

9. Провідна верства, напр., в старій Елладі виховувалася суворо. Їй якраз прищеплювалися всі ті чесноти, які так осоружні у „вісниківстві” нашим Швейкам. Їх вчили страху Божого насамперед, вчили бути

мужніми, безстрашними, вчили гордити дочасними добрами, ненавидіти чревоугодіє і п'янство, тримати свої інстинкти в обценьках суворої дисципліни, не бути „різносторонньою людиною” в душі Швейків, загартувати тіло й душу. Вчителі підлітків провідної верстви вчили їх пошани до релігії (це мабуть теж осоружно Швейкам), звеличували їм, як взірці, постаті героїв, щоб закріпити їх прикладом мужності й відваги; старалися воскресити перед їх очима їх славу давнину (теж осоружно нашим Швейкам), щоб впливати на формування їх душ, рецитували чини героїв Троянської війни. Вчили відповідної музики, бо знали, як впливає на душу ритм і гармонія, як відповідні мелодії ушляхетнюють душу, спеціально для того надавалася дорійська музика. В усім намагалися виховувати підрастаючу генерацію в душі жертовності, відваги й героїзму в службі отчизні, в душі суворої дисципліни або того, що англійці звать „самоконтролем”. Щоб не піддавалися розслаблюючим тіло й дух впливам, не ставали „невістухами”, щоб твердо волю мали, щоб відзвичаювалися від празнословія і словоблудія, щоб вміли висловлюватися точно й коротко, щоб присвоїли собі погорду трусливості й рабства, щоб витривалими були в небезпеці, і щоб не заломлювався дух їх в біді. А в староеллінського поета Теогніса знайдете такий самий гімн на честь заліза і на ганьбу золота, що без заліза стемніє як болото, як і в нашій „Милости Божій” в часи, коли маючи героїчну, тверду, шляхетну і характерну і войовничу, горду за себе і свій край верству — славною була Україна в свободі і незалежності.

Пише Плутарх, що члени нації, призначені належати до провідної верстви, мусіли переходити окрему едукацію з дитинства. В літературі, що вони читали, мусіли підкреслюватися вчинки шляхетні і героїчні і будитися відразу до нікчемних і підлих (Шерехи і Самчуки напевно обуряться на таке „одностороннє” виховання!); їх вчили не приставати з темними типами,

цуратися товариства нікчем, злодіїв, щоб не набрались чогось злого від них, щоб могло від'ємно вплинути на їх характер; вчили уникати і лектури, і видовищ вульгарних, простацьких, вчили розрізняти чесне від безчесного, високе від низького, справедливе від несправедливого, вчили належного відношення до божества, до родичів, до приятелів і ворогів, вчили не чванитися в перемозі і не заломлюватися і квиліти в біді; у них не дозволялося, як дозволяє своїм „малим людям” Шерех, смакувати в скиглінні, в розпачі, в плачу, в наріканні, — це було для голоти. Навпаки, вчили панувати над своїми почуваннями і тримати їх під сталим контролем на припоні, здушуючи всі емоції, що розслаблювали характер, нищили мужність; поетам, що ту молодь провідну мали вчити, не дозволялося торкатися ординарних тем (проти чого запротестував би голова „МУР'у” У. Самчук), бо такі теми могли би виховувати хитливі і низькі характери. Знали бо, що хто має командувати іншими, насамперед мусить навчитися командувати собою, над своїми забаганками і нахилами...

Так, *повторюю, було колись і в нас*, коли сильна була Україна, коли вороги її боялись. Про провідну верству вчить нас голос нашої давнини — Ігорів, Мономахів, Феодосіїв, Сковороди, речників старшини козацької. Так вчив Котляревський, вчив Шевченко. І наші Шельменки докоряють нам, що в тій матерії я проповідую чужі взірці, збираю квіти з чужого поля. Ні, панове, справа мається якраз навпаки. Це Шельменки збирають взірці для своїх „малих людей” і своєї науки у чужинців — у Достоевських, Барбюсів, Сартрів і інших большевиків, у російських соціялістів — Лаврова, Чернишевського, божків Драгоманова... Ось звідки черпають вони свої надхнення!

Втомлені, морально розчавлені, здеморалізовані емігрантські Швейки хочуть нас завернути назад; хочуть завернути до часів, коли ми були „плебейською нацією”, як писав Драгоманов. Коли були погноєм су-

сідів, коли жили ідеями та ідеалами „малої людини”, миші під мітлою, нацією „хамових синів”... якими знов хоче зробити нас Москва, виховуючи нас на гелотів, на голоту, що вміє лише співати, танцювати, грати і воропати, а в усій решті покладатися на „мудрий провід старшого брата”, щоб думка навіть в нас не сміла повстати, що ми можемо вийти зі стану „малої людини”, що можемо оминути долі нації Швейків, що можемо створити, за прикладом сусідів, свою власну, міцну розумом і характером, провідну верству з окремими вищими від пересічної малої людини прикметами волі і розуму. У себе москалі пропагують культ провідної верстви, бо знають, що ніщо є нація без такої верстви. Пропагують своїх героїв — Івана Грозного, Петра, Суворова, Кутузова, своїх месіянців — поетів і письменників. Але нам — разом з нашими Швейками — кажуть виклинути нашу провідну верству, як „зрадників українського народу”. Чи Швейкам усміхається роля підбріхачів московських, що їм їх вони роботу улегшують?

Москалі створили свою нову провідну верству, традиційну, таку, яка була за Івана Грозного, за Петра — ката. В писаннях Леніна, Сталіна і інших, вони твердо знали, що щоб ставити чоло іншим народам, відбивати і підбивати їх, треба мати окрему провідну верству не „малих людей”. У них це було не те, що потребуємо ми, у них це були сини сатани. Але вони знали, що не можна схилити голову перед стихією, „перед стихійністю робітничого руху” — писали вони. Вони твердили, що їх партія має бути силою керуючою. Вони підкреслювали „мобілізуєчу й організуєчу ролю ідеології”. Ця провідна верства не мала бути, як вони казали, бенкетом, куди кожний, хто хоче входить, і виходить, лише вступ суворо контролювався. Провід рухом лежав — на їх думку — в провідній верстві, в їх випадку — в партії. Що большевики витворили собі *тиранську* провідну верству на взір „опричників”

лютого Івана, — не це нас тут займає. Нас займає інше: що ворог, проти якого боремося на життя і смерть, Росія — завжди мала провідну верству, або з таких тиранів як большевики, або таку „голодну вовчицю”, як звав Катерину Шевченко, — гнобителів і катів, але не „малих людей” як хоче, щоб ми мали, Шерех. У своїм злочинстві вони мали *непересічну винахідливість, непересічну відвагу*. А нам Шерехи радять отим непересічним апостолам диявола — протиставити пересічного пана Мартена або Шельменка чи Швейка — дурного, егоїстичного і трусливого, і хочуть нас впевнити, що ним перемаємо! Рідко коли політична тулість досягала таких вершків! І ще дорікають, що я виступаю проти народу... Ні, я виступаю не проти народу, а в його обороні проти шашелів, словоблудів і „свинопасів”, які підводять ідеологічні підвалини під свою трусість і дрібноту; проти ідеологів нашої „босичні”, яка хоче обезголовити народ.

Я виступаю проти Шельменків, які хочуть *загмарити народові нашу велику ціль*, вбити гордий дух воєнницький, що в народі прокинувся, проти наклепів на наш народ, що він може бути лише бездушною отаурою без пастирів, що Шельменки можуть його повести проти тої раси дияволів, яка втілилася в большевиках. Я виступаю проти намагання перекопати нас, що провідною верствою нації можуть бути Швейки, без внутрішньої дисципліни в собі, без Бога в своїм серці, без ясної мети, без гарячої віри, без одної доктрини, без національного ідеалу.

Не підлажуватися до шашелів, ні до „свинопасів” маємо ми, лише одверто й без компромісу нести в маси нашу національну правду, *правду християнської культури*, на якій ми зросли і якою живемо. Маємо нести в народ ідею нашої власної Волі, не скалькованої на московських взірцях. Маємо нести ідею нашої власної сили, власного духа войовничого, не швейківського підлизайства до напасника, не шерехівської „неутраль-

ности”, а комбативності. Нарешті ідею повноправної нації, з власною провідною верствою людей кращих, непересічних, мудріших, шляхетніших, характерніших, створених вести націю не на шлях ганьби, а на шлях дійсної свободи й сили.

Поляки взоруються на „Вогнем і мечем” Сенкевіча, москалі на поеті імперського розмаху Пушкіні. Нам каструють Шевченка і його героїв. Його культ великих оборонців віри і отчизни, його культ козаччини стараються й москалі і Швейки замінити культом співця „малої людини” з малими і дрібними почуваннями і з дрібними ідеалами і дрібною вдачею... А рівночасно покоління тих, в кого втілювався дух предків вояків, — стараються — і Москва й наші Швейки оплювати як покоління банкрутів, висміяти його ентузіазм, принизити його героїку, повалити на землю дороговкази того покоління..., щоб прищепити йому ідеал Шельменків.

З тою вакханалією найвищий час скінчити. Вказати Швейкам їх місце. Нав'язати знову до великих традицій нашої давнини, яку воскресив нам Шевченко, яку проповідувало „вісниківство”, які намагалися здійснити в житті люди того нового предківського духа нації непокірної і незалежної, з яких, як колись з Січі Запорозької, повстане нова провідна верства нашої нації. Вона здійснить наші давні ідеали, за які знову почала змагатися Україна від 1917 і 1939 р., яка поставить на їх місце і чужих займанців, і рідних шашелів. Вони ще „гризуть, жеруть і тлять старого дуба”, та вже

*од коріння тихо, любо зелені парості ростуть,
І виростуть і без сокири, аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде... роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки, дядьки, отечества
чужого.*

Не стане ідола святого, і вас не стане.

Не „мала людина”, не Швейк, а „козак”, або як звав їх поет, „святії лицарі”, яких викликав у своїх думках він, щоб наново втілилися в дійсність, яких невгнута душа гарцювала в його серці. Цим відродженим духом нашої давнини, цим духом — не духом Шельменків — переможе Україна і встане знов!

Мюнхен, 1949.

ХРЕСТ ПРОТИ ДИЯВОЛА

На диявола хрест, на неприятеля шабля!
козацький полковник Єрмоленко.

Живемо на вулкані і близький вже його вибух. Коли зашморгнулася московська петля на Україні, думали в Варшаві: — хай над Дніпром сидить Москва, ми за Збручем, ми будем жити безпечно. Та впала Україна і Польщу задавила, а з нею й Румунію.

Думали у Відні, в Будапешті, в Букарешті:— хай над Дніпром і Вислою сидить Москва, ми у себе житимемо спокійно! Але й на них ударив грім!

Думали на Заході: — хай Москва над Ельбою і на Балканах, ми по цей бік залізної заслони, якимось проживемо! Але вже передові стежі кремлівські калатають у двері Франції, Італії; над Сеною вже блиснула заправа міжусобної війни; московські мадчки сягають Святої Землі! Слуги Кремлю вслизнулися й до цієї країни.

ТІНЬ ДИЯВОЛА ВПАЛА НА ЗЕМЛЮ!

Масові убійства, саботажі, брехня і підступ — ось способи, якими він силкується висадити в повітря будівлю християнської цивілізації, обернути людськість в служняну отару бездумної худоби. Щоб молилися ми не Святій Софії у Києві, не Святому Петрові у Римі, а намісникові Нечистого на землі.

І на багатьох сильних світу цього напав страх! Ніколи не було на землі стільки Пилатів і фарисеїв, ні-

коли не було стільки охочих продати братів за тридцять срібняків, чи вмити руки в крові невинних. Ніколи не було стільки знатних, про яких сказано: „Кого Господь хоче покарати, відбере тому розум”. Ніколи ще не була Європа так позбавлена думки і твердої волі, не була так обнята страхом.

ЗВІДКИ ЦЕЙ СТРАХ, ЦЕЙ ПАРАЛІЧ ВОЛІ?

Це наступило тому, що відлітає від нашої цивілізації її дух, тому, що швидким кроком іде *дехристиянізація Заходу*. В Німеччині ще Бісмарк почав похід проти Церкви. В його сліди пішов Гітлер. В Іспанії, кільканадцять літ тому, секта безбожників пробувала зробити революцію для знищення релігії. У Франції третя республіка вигнала навчання релігії з школи. В Великій Британії відсоток практикуючих вірних падає з кожним роком. В Сполучених Штатах Америки усувають теж молитву з шкіл. Всі знають історичну подію, якою утвердилась віра християнська в Європі, коли перед рішучою битвою за Рим з своїм суперником Максентієм, бачив Константин віщий сон, а на небі знак хреста; коли він наказав зробити цей знак на своїх прапорах з написом „Цим переможеш!” Під цим знаком вступили переможні легіони Константина до Риму.

Під цим же ж знаком існувала і відбивала напасників ще тисячу літ Східньо-Римська імперія. Під цим знаком відбивали навали поганих наші київські князі. Під цим знаком звільняли свою країну від маврів еспанці. Під цим знаком розбивали римляни й франки гунів, під ним же ж відбувало західне лицарство походи в обороні гробу Господнього.. Цей знак стримав похід на Європу різного Ісляму. Нарешті, пишню розвинулася під цим знаком блискуча культура Окциденту, з її катедрами, героїчною лицарською поезією, маллярством, мистецтвом взагалі, філософією, теологією,

наукою. Відблиском тої культури жила Америка, Африка, Австралія, Азія.

І ось — разом з тим, як поступала дехристиянізація Європи, почала вона підупадати, блекнути її зірда на зовні, розкладатися всередині її суспільство. Я вже згадав про запровадження світської безрелігійної школи у Франції, про поступ безвірництва, яке приніс з собою соціалізм. Цей „поступ” можна спостерігати і на дрібних фактах, на яких слідно ту укриту силу, яка опритно прагне не тільки підкопати християнську віру, але й знищити саму символіку осоружного їй знаку хреста. Цей знак на церквах і стігах понищив большевизм. По нім проти Церкви виступив Гітлер. У свіжо загарбаних їх військом містах, старанно вимазували обидва диктатори на таких вулицях, як св. Катерини чи св. Павла, слово „святий”. Ваймарська республіка німецька, ще перед Гітлером, змазала з державного герба знак хреста. За нею пішла, по 2-гій війні, Італія, Румунія, Югославія. І лише країни, що ставляють чоло комунізмові, зберегли цей знак у себе, як Англія, Еспанія, Португалія, Греція, Україна. Тому, хто думає, що цей хрест, ця символіка нашої віри й культури є ось така собі дрібничка, — хай над наведеними фактами застановиться, і над тим, чому противники християнства намагаються знищити ту „дрібницю”? Чому мертві пам'ятники живої колись давнини нашої, як старокнязівські або козацькі церкви нищить московською рукою диявол у Києві?

Ніщо, може, не свідчить так про те, оскільки Захід підпав під вплив ворожих християнству сил, як факт, з яким завзяттям ті сили ненавидять країни, де збереглася пошана до релігії, а саме — Велику Британію, Еспанію, Україну. Їх ненавидять многі темні сили за те, що в них ще найбільше збереглася шляхетні традиції Окциденту. Еспанія мусить витримувати наступ чорних сил, яким хотілося б, щоб в Мадриді сидів замість генерала Франка якийсь московський

генерал Толбухин або інший, щоб смолоскипами палали знову Божі храми в Толеді чи Севілі, щоб знову з рук червоної інквізиції гинули служителі хреста, як гинули й гинуть досі на Україні, в Польщі, Югославії, Румунії.

Україна, велетенська потенціально сила Європи, замовчується, обстрікується, катується, — тільки тому, що є це країна старої християнської культури, яка ще може зродити Мазепу чи Хмельницького, оборонців віри і Церкви. Всі оті країни, або наражені на безнастанний наступ протихристиянських сил, або — як Україна — розп'яті ними на хресті. Решта ж Європи, решта християнізованої Європи, крок за кроком відступає перед силами диявола.

ЧОМУ ЦЕ ТАК?

Тому, що лжехристияни не можуть щиро поборювати нехристів. Тому що безбожність їх спільна віра. Тому що мільйони європейців вірять не в книгу чотирьох євангелістів, а в книгу ненависника християнської культури Карла Маркса.

Без якоїсь віри, без адорації чогось, без любови, без прив'язання до чогось, не може жити людина. Отже, *чим заступила сучасна, так звана модерна, цивілізація адорацію Розп'ятого? Чим заступила віру у щось вище від нашої марної плоті, її потреб і забаганок? Віру в те, що існує в зорянім небі над нами і в нашій душі, — Божий закон, якого не вільно переступати, хоч би це й грозило нам некористями матеріяльними, або й загибеллю? Чим заступив наш вік віру в цю Вищу Силу?*

Він заступив її вірою в механічний поступ. Цивілізація, яка вигнала Бога з душі одиниці, родини, з школи, з мистецтва, з літератури, з промадського життя, — стала бездушною механічною цивілізацією. Культ Бо-

жества заступила вона *культою матерії, адорацією мамони*, культом особистого, родинного, клясового й національного егоїзму, погоні за грошем, вигодою, насолодою й розривкою. В особистім житті — кар'єра, служба, все одно кому й чому, аби інтрантна; в соціяльнім житті — егоїзм одурманених соціялізмом мас, більше платні, менше праці, все одно, хоч би той егоїзм допровадив до ослаблення оборонної сили країни і до її воєнного розгрому, як це й сталося з Францією в 1940 році, роззброєною матеріяльно і морально радикалами й соціялістами в часі між двома війнами. В житті міжнароднім — це егоїзм або недоумство щасливіших народів, байдужих на те, чи пожере червоний молох двадцять мільйонів європейців чи ш'ятдесят більше. Аби в їх хаті був спокій! Аби був так званий мир, дарма що під час того миру більше гинуло народу, ніж під час війни, як наприклад під час штучно зорганізованого Москвою голоду на Україні. Хоч би такий мир був потоптанням всіх законів Божеської справедливости! Хоч би той мир коштував приставання з масовими убійниками, які не втечуть ще від свого Нюрнбергу.

В політиці — це егоїзм клік, це гешефт, погоня не за ідеєю, а за мандатами й виборчими голосами та фінансовими користями. Це продаж отчизни за шмат гнилої ковбаси, це мільйони голосів відданих на комуністів, на агентів ворожої держави; це гасло — „після нас хоч потоп!” Це підлещування до матеріяльних інтересів мас, що живуть справами дня, не заглядаючи в майбутнє, несвідомих грозячих їм небезпек. Це відхід від всяких абстрактних ідей великого формату, від великих поривів. Бо матеріялістична доба нездібна до глибших поривів почувань, ні до ентузіязмування великими ідеями. Все це зветься неактуальною, навіть шкідливою „романтикою”, не гідною уваги „тверезих” і „розсудливих” людей, — тих, для яких єдиною розсудливою річчю є їх кліки матеріяльний інтерес... В пресі — це часто-густо оглуплювання й баламучення

промадської думки, боязнь чіткої й ясної мислі, покриття зла або потурання йому. Це крамничка замість вільної трибуни.

В письменстві — це розпуста і гниль таких авторів, як Пруст, Барбюс, Андре Жід, Маргерит, Сартр, Колет, Джойс і двері настіж відчинені в Європу для каламутного потоку так званої московської культури, культури грядучого Хама. З її звеличуванням матерії, найнижчих інстинктів плоті, касарні, отари, з зневагою людської індивідуальності і всякої свободи. А надо всім лунає клич, що колись привів до згуби старий Рим: — „Панем ет цірценес!“ — Жратви й забав!

В країнах, розжертвих матеріалізмом, зникають поняття чести, гріха, отчизни, національної й промадської солідарності, вірності рідному краєві. Вищу культуру духа в таких країнах заступає вульгарна розривка. Замість кріплячої мудрости Святого Письма, модерна людина напихає собі голову глупими історіями з ілюстрованих часописів, які нічого не дають ні душі, ні думці. Замість дивитися на морально будуючі образи Діви Марії або святих, звірців непохитної віри, душевної твердості, мужнього героїзму, — модерна людина оглядає в брукових магазинах світлини боксерів, убійників, гангстерів і повій; світлини їх менаджерів, з опрядним черевом і глупою усмішкою на звірячій обличчі. Замість музиці Бортнянського, Моцарта, Бетговена, вияву одвічної туги людської душі за Вічним, музиці, яка ушляхетнює душу, — прислухається модерна людина до варварського вереску джезбенду, що роздражнює найнижчі інстинкти людської істоти, запаморочуючи мозок, вбиваючи думку. Очманіла від так званої модерної цивілізації, сучасна людина взагалі перестає розуміти, що таке культура духа, культура характеру; перестає розуміти різницю між культурою і цивілізацією. Не знаючи ні Платона, ні Аристотеля, ні Данта, ні отців Церкви, — така людина ува-

жає себе за дуже культурну, коли має комфортну туалету, авто й радіо...

Навіть у рисах обличчя такої людини можна побачити відсутність всякого духового виразу, всякої іскри Божої, лише трафаретну бездушну усмішку на бездушнім обличчі. На портретах Вашингтона, Наполеона, Веллінгтона, Хмельницького, Шевченка, не бачите конвенційно оскалених зубів, — але якою величчю, яким внутрішнім вогнем світиться з очей їх душа, яка не зірвала ще контакту з Творцем! Не було в них нічого з тієї „симпатичності” й „сердешності” людини з юрби, — „такої як всі”, — яка тепер скрізь в Європі удає з себе провідників нації, думаючи що інспірації для важкого завдання провідництва треба шукати не в контакті з праджерелом одвічної мудрости, лиш в контакті з „пересічною людиною”, людиною пересічного розуму, пересічного характеру і пересічних стремлінь.

Здана на поталу культу матерії, модерна людина вже не ставить над своїм Я, над любов'ю до себе, до ближнього, до земного, — тої Вищої Сили, якій завдячує свою душевну твердість, мораль, силу характеру і внутрішню карність, без яких нічого великого, ні доброго не вдіє сама людина. Здана на поталу культу матерії, земних благ, проща, черева й насолоди, стає модерна людина людиною з желатини, без характеру, без хребта, без стриму, без внутрішньої дисципліни. Відпадає стимул до праці, пошана до людської індивідуальности, чужої й власної, до всього високого, до Бога, так само як до рідного краю. Тоді києм, отим великим києм тоталітаризму, червона Москва жене до праці і на війну мільйони обезвірених рабів, озвірілих від науки Маркса й Леніна.

В країнах Заходу матеріалізм робить такі самі поступи як і в Росії. Безбожництво шириться тут так само, як і там. Правда, на Заході ще кия нема, але вже

нема Бога. Щезає внутрішня дисципліна, а палиці західня демократія вагається вжити. Звідти безідейність, млявість, нерішучість, а подекуди й страх супроти Росії провідників Заходу, а головню невміння зрозуміти свого червоного противника. Як не розуміла розніжена атенська демократія македонського Пилипа...

Бо і як міг Захід зрозуміти Москву? Гадали поділитися з нею здобиччю, а показалося, що Москва хоче не половину, а все! Думали дати їй договірні „секюрити”, — а показалося, що Москва потребує зовсім не це, а території. Думали звабити фінансовими позичками, торговельними договорами, а Москві наплювать було на це! Думали встановити з нею підстави нового миру, а Москва перейшла від одної війни до другої, від війни між державами до війни кляс, всередині кожної нації: в Польщі, на Угорщині, на Балканах, в Персії, в Китаї в Кореї, в Палестині, у Франції, в Італії. Показалося, що Москва думає не категоріями спрагненого спокою Заходу, лише зовсім іншими. Показалося, що прямує вона не до добробуту мільйонів, не до спокою, не до миру, лише щоб над Азією і Європою (на разі) запанувала її ідея, ідея кошарового соціалізму; щоб залоптав її червоний прапор з знаком серпа й молота на червонім тлі. Так як колись до того стреміли наслідники Магомета з знаком півмісяця на зеленім стягу.

Як може зрозуміти Захід цю нездержну волю панування й могутности, коли витасає в нім віра, яка давала йому елян, порив, силу і бажання героїчних діл, — віра колишніх хрестоносців, віра хреста? Як може Захід — позбавлений тої героїчної віри Захід — не хотіли „епізменту”, коли на нім, як на подушці так приємно спиться? З заплющеними очима не бачить осліплена Європа сокири, занесеної над її головою, не хоче засвоїти думки, що є неминуча боротьба за існування, боротьба на життя і смерть. Тратячи віру, вона тратить розум. Тратячи розум, тратить відвагу потріб-

ну для неминучої боротьби. Все це їй заміняє „вішфул тінкінг”, що „якось то буде”, якось то все влаштується, дешевим коштом, без ризику і зусиль.

В останніх часах наступила, вправді, реакція. Декілька відважних народів, український, грецький, еспанський стараються врятувати чи наново здобути свою втрачену незалежність національну, врятувати честь і майбутнє християнської цивілізації. Рятують Європу перед московською навалою також такі народи, вірні своїй вірі, як турки і араби. Але — на яку ж завзяту опозицію напотикаються всякі спроби загальмувати тріумфальний похід Кремлю на Захід і Схід! На опозицію всіх темних сил внутрі самих же ж західних суспільностей! Скільки зрадників власного народу і його віри, скільки агентів 5-ої колони, скільки московських Квіслінгів знаходить в лоні західньої ж суспільности Серп і Молот, що несе з собою смерть і голод! А коли побачуть якийсь мужній жест чи голос, як кидаються на того, хто посмів його подати чи зробити!

Опубліковують дипломатичні документи, сталінсько-гітлерівські, які здирають маску з обличчя імперіялістичної Москви, — і як заметушаться сталінські підбрехачі на Заході! Як намагаються затушувати аферу! І „нащо, мовляв, то було оголошувати? Чи потрібно це?”

Виступить хтось з проектом конскрипції чи парамілітарного вишколу в обличчі московської загрози, — який рев здіймають прихильники Кремлю! Якими трубами ерихонськими намагаються оглушити противників! Як кричать проти „імперіялізму” своєї країни, якої є негідними громадянами! Як спішають свій край, обеззброєний віддати живцем в руки його найтяжчого ворога!

Виступить з своїм відважним чином Українська Повстанська Армія, і скільки бруду і помиїв виллють на неї слуги Росії! Скільки — на сором нам, українцям, —

навіть в нашій національній середовищі, знайшлося московських підбрехачів, які ту повстанчу акцію, найвищий вияв героїзму в сучасній Європі, — паплюжили або замовчували навіть тоді як кричала про неї вся світова преса! Як старалися понизити її, позичаючи з своїх наклепах лайки з большевицького словника!

Скільки то облудних лібералів і демократів вступаються за одного чи двох засуджених червоних бандитів, зрадників свого народу, але й пальцем не кивнуть, коли за червоною завісою ллється кров мільйонів невинно катованих!

Так шириться облуда і забріханість, так вмирає ідея пошани до поняття чести, свободи, героїзму, патріотизму, і не через що інше, як через те, що відвернувшись від правди Христа, Захід тратить респект до великих абстрактних ідеалів, роззброюється ідейно і морально, грузне в трясовину матеріалізму. Відлітає віра, а з нею і дух войовничий її боронити.

Історики не раз нам пояснюють, що нібито за старого Києва чи за козацької України змагався народ за віру, а тепер змагається за націю. Велике непорозуміння! Тоді, як і тепер, боролася нація й за незалежність національну й за віру. Тільки тоді *ширше значення надавали слову „віра”, глибший зміст*. Віра християнська — це був колись наш кодекс, *статут всього внутрішнього устрою суспільства*. Цей кодекс нормував всі відносини тої суспільности — між батьками й дітьми, братами й сестрами, народом і тими, хто ним правив, нацією та її ворогами — поганими, між ріжними класами суспільства, між людьми поміж собою і між людьми й Богом. Це була система понять Правди, Добра, Краси.

Уняті в форму оповідань, заповідей, притч — ці правила людської поведінки глибоко вкорінювалися в мозок і серце тодішньої людини, формували її душевне й духове Я, її характер, тримаючи на припоні внутрішньої моральної дисципліни відосередкові інстинкти

людини, хоронячи від розвалу громаду і націю. Незрозумілі безвірницькому поколінню, — багато для християнина означали такі негативні й додатні символи як Юда, Каїн, фарисей, Пілат, вигнання торгуючих із храму, поняття гріха й покути, милосердного самарянина, багатого й Лазаря, невірного Томи, пресвятої Діви, яку звали „матір'ю козацького краю”; такі слова, як „не мир, но меч!”, такі образи як образ хреста і Розп'ятого на шімі, Духа Святого, „жизні подателя”, якого подув чув у собі Шевченко і якого нерозуміння докоряв своїм недотепним землякам, які не знали, що невидиме є початок всього видимого.

В тій символіці, в тих притчах, в заповідях були *тверді правила поведінки*, яскраві приклади — на чім взоруватися, чого як вогню оминати, були духові обручі, які твердо тримали духа суспільности тих часів і її тіло хоронили від розпаду. Окрилені тою вірою, щитами перегороджували поля старокиївські дружинники з князями, боронячи перед кочівниками Україну.

Очевидно, ніхто не скаже, що складалося те суспільство з святих. Грішників було досить і тоді, тільки з тою ріжницею, що тоді навіть ті, що переступали закон, знали в совісті своїй, що роблять зле, і це вже було багато! Бо в тій свідомості крився початок поправи.

В обороні тої віри, кодексу цілого життя нації — приватного й публічного, ставала не тільки князівська, але й козацька Україна, і західньо-європейське лицарство тої доби. Вони знали, що не вільно робити „епізменту” з дияволом. Знали, що не можна чорта виганяти вельзевулом; що між адгерентами Святого Христа і його ворогами не може бути тривалого миру; знали, що противникам Христа ішло не тільки про те, щоб знищити Церкву, але весь уклад нашого індивідуального і суспільного життя.

Знаючи це, більш як шість сот літ боролася з поганами Україна, більш як сім сот літ боролася Іспанія з маврами на другім кінці Європи. Але *волі до цієї боротьби не має нинішня здехристиянізована Європа!*

Комунізм — це теоретична догма, це узброєна доктрина, це віра. Тому й перемогти її не здолають самі танки й бомби. Комуністичну віру переможе тільки інша віра, більш гаряча й більш войовнича. Я знав большевизм замолоду, ще перед його народженням, так сказати в лоні його матері, російської соціал-демократичної партії. Знав большевиків, з яких одні були мої колеги по університету, другі по тюрмі. Вже тоді відчувалося диявольську силу, в них укриту. Проти них була тоді могутня царська імперія, з якою союзу запобігали великі держави; яка зломила не одну силу, що проти неї повставала, не одну націю. Але ту велику потугу, вкупі з іншими партіями большевики завалили.

Чим? Якою зброєю? Ні армії, ні поліції не мали вони, ні фабрик муніції, ні грошей. Все це мав їх противник, царський режим. Тим не менше, оту велетенську силу большевики звалили, просто зголили з поверхні видимого світу. Чим?

Невидимою силою диявольського духа, що в них вселився! Це було те стадо свиней, в яких вселилися біси і які, заки згинуть, розтопчуть ще не один безжурний, безпечний народ. В ті часи, коли щойно народжувався той рух, не було ще в пляні матеріальним ні Чека, ні колхозної панщини, ні терору, ні імперіялістичного підбою народів, ні системи політичного деспотизму. Але все це, як плід в зерні, як дуб в жолуді, глибоко сховане в землі, *вже було, вже існувало, вже невидимо кильчилося в душах тих синів диявола*. Хто зазирає в майбутнє, той вже бачив прихід їх, навіть дату їх приходу досить точно проповідав Достоевський, який знав добре свій, рідний йому духом, народ московський. Хто дивився не на поверхню з'явищ, а в їх затаєну суть, той в словах цих людей, в їх руках,

поглядах, бачив іноді, як спалахував диявольський вогонь, що потім вибухнув назверх і грозить спалити нашу цивілізацію.

Цей вогонь, це була їх віра в їх ідею, їх енергія й воля втілити її в життя, щоб заіснувала їх сатанинська доктрина не тільки в пляні духовім, але й в пляні фізичнім, матеріяльнім. Це була їх погорда до небезпек і катастроф.

Таке буває! *Таку силу віри можуть мати і сини Темряви.* Наша Церква має прекрасну книгу — „Добротолюбіє”, де зібрані поучення вчителів Церкви. В цій книзі прочитаєте: — „*сердечна мужність і погорда небезпек повстає з двох причин, або з великої віри в Бога, або — з жорстокосердя*”. От з того чортівського жорстокосердя зродилася віра й енергія большевизму. І ніщо, ніяка матеріяльна влада сама тої жорстокосердної сили не зломить. Зробить це тільки нова духовна сила — сила віри!

Певно вам доводилося оглядати світлини большевицьких вождів: Леніна, Сталіна, Димітрова, Тіта, Готвальда і інших. Свіжо в однім часописі я бачив як виглядала диктаторка Румунії, яка м. і. не є ніяка румунка, Анна Паукер. Вона є огидна в цілій своїй зовнішності, ще огидніша на тлі зфотографованої тут же ж побіч другої Анни, Парма-Бурбон, жінки Мигая румунського. Постава, відкритий рот цієї відьми (її знято під час промов) — все викликає несмак і обридження у кожної людини, що має хоч трохи почуття краси і поняття шляхетного. Подібне враження викликають і знімки комуністичних вождів. Але — одночасно, оглядаючи їх, відчуваєте, що за тою огидною відштовхуючою зовнішністю, криється фанатична внутрішня енергія і диявольська віра. Коли ж поглянете на ту другу Анну (Парма-Бурбон), гарну, милу й шляхетну, але — видимо анемічну і безвольну... Коли поглянете на деяких вождів європейської демократії або соціалізму, напр. Рамадіє, знаного аматора канарок та інших пта-

шок з симпатичною борідкою і з окулярами професора. На пузатого Ерію, колишнього туриста до Москви чи естета і колишнього „людовофронтного” приятеля комуністів Лева Блюма, — вам стає страшно! Ясно бо, що не тим людям ставити чоло воюючому комунізмові!

Я сказав, що силу і твердість, віру й відвагу, — дає людям або віра в Бога — щоб творити добро, або жорстокосердя, щоб творити зло. Модерна літепла Європа, відкинула жорстокосердя, але відкинула й Бога. Звідци її безсилість, безсилля її провідної верстви. Тим часом воюючому комунізмові треба протиставити людей і борців тої самої енергії, того ж формату, такої ж відваги, такого ж самого духа прозелітизму, ще більшої невгнutoї, ще гарячішої віри! Ще більш горючого фанатизму!

Таких войовників може дати тільки віра, одідичена нами від предків наших; вона зробить твердими нас, як робила їх. Цю віру, джерело нашої кріпости, мусимо знову збудити в нашій душі, щоб очищуючим вогнем спалила в ній все кволе й нікчемне, щоб підняла дух наш над всім марним і дочасним, щоб загартувала наш дух для боротьби за ідеал одвічної Правди. Правди, що возвістив нам майже дві тисячі літ тому Той, який існував „прежде всіх вік” і який ще прийде, щоб „судити живих і мартвих”.

Ця віра навчить нас, як козаків, про яких писав Руселій. Навчить нас „ревности неvigасимої, все горючої живим полум’ям”, навчить „не прощати ворогам Бога і своїм”.

Вона навчить нас, як вчила наша давня Церква, що з активними ворогами Христа не вільно „куматися, свататися, брататися й мішатися”.

Вона навчить нас „любити друга”, але „возненавидіти його злонравіє і безвіріє” (коли він тим заражений), навчить боротися з злом.

Вона навчить нас любити ближнього, але насамперед Бога, бо то є *перша* заповідь. А любов до нього ставити над особисті прив'язання і родинні зв'язки.

Вона навчить нас мудрости віруючих тої доби, її провідників, навчить мудрости й безстрашности Хмельницького, який на смертнім ложі говорив про сина свого Юрася до старшини козацької: „Анатемі віддаю того, хто зведе його з правдивої путі і зробить притчею во язицях, посміхом між людьми. Віддаю (анатемі) і його самого, коли піде шляхом строптивим і віддалиться від правости, чести й християнської чесноти!”

Вона навчить нас мудрости прадавнього Києво-Печерського Патерика, мудрости св. Феодосія, який закликав „возненавидіти всяку неправду” в світі; який кликав активно змагатися з злом; який видалював з монастиря „слабих і нерадивих” ченців, а не „об'єднував” з ними. Вона навчить „не оправдувати несправедливого, аще і друг твій є”, бо вища за особисту приязнь — Божа справедливість.

Вона навчить нас, що віра Христова — це не тільки „отчаявшихся надія”, але й „нечистивим погибель”.

Вона навчить нас, що служителі Церкви не тільки „вогнем духовим” просвічувати темних винні, але й „ідоли сокрушати”. Вона навчить, що тільки ця віра дає нам мужність, кріпость духа і безстрашність, яка вбиває в серці все дрібне, хитке, кволе, все м'яке, трусливе і підле, що тільки віра дає нам запанувати над тілесною немічтю, над фізичним болем, над страхом і спокусами.

Навчить нас не ослабитися в славі, не пропасти в напасті; бути твердим і невблаганним до себе, щоб бути невблаганним і твердим до окружаючого зла. Вона навчить нас про заповідь любови й допомоги ближнім, але й про Божий бич проти фарисеїв і всього „кодла гадючого”, що трує своєю пріявою прекрасний Божий світ!

Вона навчить нас, що віра справді двигаче горами, що Дух вище за неживу матерію; що без нього, хоч не знати як міцно збудована матерія, розпадеться в порошок. Вона навчить нас, що Христос прощав і розбійникові як той покався, але другому, не розкаяному не дав розпущення. Вона навчить нас, що як — говорив Нил Синайський — „хто не має ненависти до гріха, зачисляється сам до грішників”; що за всякою мислю і добрим наміром мусить іти в парі „горячність подібна вогненним вуглям”, що хоронить мисль і не допускає до неї.

Вона навчить нас, що така фанатична ненависть до зла й фанатична любов до нашої правди робить чуда; що тільки вона здолає зруйнувати найміцніші будівлі на землі, здійснити у видимім, реальнім пляні ідеї, що невидимі іншим, кільчаться у віруючій душі. Та віра навчить нас бути неослабним в боротьбі за нашу слушну справу, за визволення нації з невірницького ярма, натхне нас воєнницьким духом предків, основників нашої Церкви і нашої держави.

Ті, яких козаки прозивали „сласлоїдами і периноспалами”, нарікають часто на той войовничий дух, що воскрес на Україні, що позбавляє їх спокійного сну... Їм можна відповісти словами Лазаря Барановича, що так відповів противникам козацтва: — „козак — суцая буря і вітер в полі... Ми, раби Божі, серед того вітру подібні билинам Божіім, гнемося, та не ломимося, ділаємо своє діло... Господу благоугодно, щоб були ми як рожі між тим терновиком, інакше, без тої колючки, не було б нічого доброго”.

Гаряча віра козацька, готовість невсипуща по всяк час за ту віру стати, — це були ті колючки, що хоронили рожу; були ті Шевченкові „мечі обоюдні”, що серед них, під їх охороною, зростали пишні квіти високої культури, сильна незалежна суспільність наша. Ця ж віра помогла нам запроваджувати лад серед себе самих, бути суворо-вибагливими до себе, вчила карта-

ти нікчемних, говорити правду. Вчила чудовими словами Івана Вишенського, який „навчився од Христа Істини без похлібства лож — ложжю, вовка — вовком, злодія — злодієм, розбійника — розбійником, диявола — дияволом звати!”

Ця ж віра вчить і чого іншого. Вона вчить, що твердість душевна, залежить від контакту з Божественною силою, чого найкраще навчимося від Шевченка. В листах, в поезіях, в Щоденнику свідчить він не раз, що коли „як золото з вогню” вийшов він з свого „суворого чистилища”, нерушений життєвою підлістю, з незламаним серцем, то завдячує це виключно своїй гарчій вірі, контактіві з джерелом всякої духової кріпости, з Богом — контактіві, що зветься молитвою. Завдяки цьому контактіві, він — як пише — „не зледачів, не захолонув в неволі”, зберіг свою „свіжість моральну”, не втратив душевного вогню, ні здібности пристрасно любити Добро і пристрасно ненавидіти Неправду.. Він писав, що релігія — це „святе, велике діло для людини”; що під її впливом „кріпне й мужніє душа”. Релігія — на його думку — „стає нерушимою стіною довкола людини, боронячи її на життєвім шляху від всіх плюгавств життєвого колобігу”. З заслання писав він, що окружає його „така жахлива безнадійність, що тільки одна філософія християнська спроможна боротися з нею”. І він же ж вірив, що Господь, якому молився, „воздасть злодіям за злая”, скартає творящих зло. Завдяки цій вірі міг сказати, що вірний своїй ідеї, — „карався, мучився, але не каювся”, як і його, страшна колись своїм ворогам, нація.

Цю непохитну віру одідичив Шевченко від батька і від діда козака, від славних традицій козацької минувшини. Цією вірою горіли колись наші предки, вона робила їх душі твердими як камінь, шляхетними як золото, сильними і гордими вирізьблюючи характери тих людей, що ні перед жадним ворогом, ні перед ким не гнули коліна, як тільки перед Вседержителем, Твор-

цем неба й землі. Цією вірою хоронили вони себе, свій край від всякої напасти.

Цю гарячу віру годиться згадати саме тепер, в теперішню страшну добу! Бо — щоб не казали ті, що дивляться на світ крізь рожеві скла, — зближаються жахливі часи! В ці часи якраз повинні з'явитися люди віри й волі. Європі, нам, світові потрібна нова еліта, нова провідна верства, нові справді, не по імені тільки „луччі люди”. Партії віджили своє. Не їм, що не мають твердого символу віри, лиш так звані „програми”; не їм, що мають замість ідеї етикетку, напис; що не знають суворого добору індивідуальностей, ні суворої дисципліни; до яких вільний вступ і виступ, не їм бути знаряддям, яке розтратить диявольську динаміку комуністичної партії! Ані партії не в стані вести проти неї похід назовні, ані поборювати підмінуючу роботу всередині суспільства або нації, ані стати тим міцно злютованим загonom відданих справі і собі людей, який потрібний тепер... Як говорив, я й писав давно перед війною, виконати це все здолають тільки Ордени, світські і духовні, на взірець тих, що зцементували і охоронили Європу і Україну з нею, та її культуру сотки літ тому; які мечем фізичним і духовим, гуртували б націю не механічно коло паперових „програм” чи гасел, яких ніхто поважно не бере, лише коло великої одної ідеї, для якої готові жити і вмирати люди доброї волі, невгнutoго характеру, моральної сили і великої віри, нетолеруючі в своїм осередку нічого плюгавого і миршавого.

Один з хмельничан, полковник Єрмоленко схопив у ляконічну формулу гасло тої доби: „на диявола хрест, на неприятеля шабля!” Це ж може бути і гаслом нашої епохи. Гострою буде та шабля, коли її видобудуть в ім'я хреста люди, не шукаючі угоди з дияволом. Не треба вірити в наліпки і слова без змісту! Не йде у світі про конфлікт між державами чи партіями, між лібералізмом і консерватизмом, між соціалізмом чи

большевизмом і капіталізмом, тими чи іншими економічними або політичними системами. Конфлікт — *ідейного, духового характеру, конфлікт між християнізмом з одного боку, а з другого — силами, що йдуть його знищити*. Весь уклад, вся духовна підвалина нашого життя, як нації незалежної, нації свободних індивідуальностей, нації з нам питомими, дорогими нам умовами соціального й політичного ладу, етичного кодексу вартостей, все це християнського походження й духа. *І все це зникне з поверхні нашої землі, коли щезне християнство*. Без нього обернеться людина в двоногу худобину, без почуття особистої гідності, честі, свободи, без шляхетних поривів, обернеться в раба свого шлунку й свого пана! *В вічнім страху голоду і в страху бича, бо де вмирає в серці страх Божий, що підносить людину до Творця, там залишається тільки страх людський, що принижує її до стану звіряти, і робить здібною до всякої нікчемності*.

Все, чим віками пишалася Україна, весь чар, вся поезія і культура цієї благословенної країни, вся духовна велич її, її невгнута любов до свободи і вічна готовність за її здобуття чи збереження боротися, все це буде розтоптане чоботом завойовника, коли щезне в ній дух праджерела нашої культури, християнської філософії.

Детронізуючи Творця, ставлячи в осередку всього себе саму, модерна людина може будувати не знати яку вежу Вавилонську, не знати який соціалістичний „рай“! — все це розсиплеться і вже розсипається в порошок. Бачимо бо, що саме тоді, коли почала модерна людина кричати про знищення нужди, стала та нужда ще чорнішою! Коли почала кричати про свободу, дочекалася рабства! Коли почала кричати про рівність — діждалася нових фараонів! Коли почала кричати про братерство, — вовком зробилася людина людині! Коли почала кричати про визволення народів — при-

йшло нечуване уярмлення націй під залізним ярмом нового Нерона, нової поганської імперії, нової татарщини!

*Бо де потоптані Божеські закони, всяка будівля
буде будівлею на піску!*

Велетенське значення віри для щастя, добробуту й кріпости нації, розумів старий Рим. В тяжкі для нього часи, перед безвірством перестерігав своїх земляків поет Горацій, писав до них:

*Богам корились ми —
І нам корився світ.
Із ними йдім від початку до краю!
А ні — грозою темних бід
Нас Божество зневажене скарає!*

Кара зневаженого Божества вже нависла над світом... Не треба себе дурити! Не йде в світі до жадного втихомирення. Йде до остаточної розигри, як за доби Константина, між двома вірами: вірою, що зробила собі з пенька панка, ідола з нового поганського кесаря й вірою, якої заповіддю є „не сотвори собі кумира!” з матерії, з дочасного, з вигоди і з спокою! Гряде остаточна розигра між знаком Серпа й Молота, знаком адорації матерії, — і знаком Розп'ятого; між большевицькою зізвздою і хрестом. Або переможемо як вільна християнська нація, або будемо стратовані новими вершинами апокаліпсиса.

Не дурім себе надією, що якась країна буде ошаджена в цій боротьбі! Що стоятиме збоку і тільки приглядатиметься до останнього бою. Що зможе на своїм щасливім убоччю сіяти, орати, будувати, женитися, множитися, насолоджуватися життям. Нічого неутральність не допоможе. Не вдасться сидіти, зложивши руки, в тій війні між двома таборами, яка вже іде між ними і яка ще страшнішою спалахне завтра. Писав Франко про Україну:

*Як-би могутність, щастя і свобода
Відмірялись по морі крові й сліз,
Проллятих із очей народу,
То хто б з тобою суперництво зніс?*

Так, свобода відміряється по морю проллятої крові й сліз... Але не проллятих безтямно, лише в змаганні за ту свободу і могутність, в ім'я великої ідеї! Не виросте свобода із сліз і крові тих, які „без одваги і бою на путь заблукали згубливу”, із сліз пасивної жертви, веденої мов корова на заріз.

*Путь на Голготу велична тоді,
Коли тямить людина за що й куди вона йде.
(Леся Українка).*

Свобода виростає з жертв, що впали в боротьбі, в активній боротьбі з злом, з жертв свідомих свого великого післанництва, своєї місії, чи йде про одиницю чи про націю — все одно.

Коли йде про нашу країну, про наш народ, то не виведуть його на путь спасіння ті, що думають Україну вижебрати чи видурити у сильних світу цього; ті, що всяку активну боротьбу за визволення з нової поганської неволі уважають „неактуальною”, а на войовників українських, разом з більшовиками, кидають наклепи і лайки. Не виведуть нас на путь спасіння „реальні, тверезі, розсудні політики”, які бояться ставляти нашу проблему в цілий її зріст, а за справу актуальну уважають лиш роблення власних інтересів. Не виведуть нас на спасенну путь ті, що пропагують безідейність в політиці і безхарактерність в життю; які намагаються загальмувати процес формування яскравої, точної, мілітантної української визвольної думки і чину; які всяку велику акцію прозивають „бандитством” або „глупою романтикою”, всяку яскраву ідею — „одностороннім маніяцтвом”, а проповідь характерности і сили духа — „захвалюванням хижачтва”; які

— розперезані, ліниві й випідницькі в своїх думках і настроях — не зносять ніякої моральної дисципліни, ніякого догматизму ні в політиці, ні деінде; яких „ідеологією” є хаос в ідеях і толеранція нікчемности й безхарактерности в політичній життю; яких „ідеалом” є старе анемічне, боягузливе, запобігаюче ласки всіх, недокровне українство, що угодовство з кожним найзником було його єдиним дороговказом. Не виведуть нас на спасенну путь ті, що не думають про витростування народного духа, лише про автоматичний „поступ”, та про запозичену в большевицької Росії ідею матеріяльного „щастя” людини, що ебила в серці своїм Бога.

На путь спасіння виведе нас тільки велика ідея *боротьби за християнізацію України*, тільки відворот від згубливого насліддя анемічного, безбожницького гельотського українства другої половини 19-го віку; тільки повернення до героїчних, наскрізь пересяклих духом войовничого християнства традицій нашої козацької і старокиївської давнини, які воскресив нам Шевченко. Християнство це не рожева водичка гуманности і добротинности, це релігія войовників Христових, які не уникають конфліктів, не „за хрести ховаються від сатани” (Шевченко) лише борються з ним під знаком Розп’ятого. Які конфліктів не уникають, а їх шукають і зло поборюють мечем духовим і залізним, душею аскета і воїна.

З таких аскетів і воїнів буде складатися та провідна верства, яка стане на чолі нації, щоб привести її в Обіцяну Землю. Передові стежі України вже стали на цей шлях, вже кинули виклик дияволу і його воїнству в ім’я нашої великої правди, в ім’я великої місії нашої нації в цю жажливу апокаліптичну добу останньої боротьби з силами лжехриста. Треба, щоб в тій чи іншій формі, відповідно до часу й місця, *до тої боротьби включилася, приступила до неї кожна українська людина, кожна українська спільнота в розсіянню суцц!* Щоб просвітлена світлом християнської Правди, ста-

лила свій дух, гартувала енергію! Щоб де тільки доведеться, в своїй душі, в родині, в товаристві, в літературі, в театрі, в пресі, з трибуни звичайного промовця, з церковного амвону, в громаді, в місті, між своїми й чужими, — активно й безкомпромісово виступала в обороні нашої Правди; щоб не толерувала зла, щоб всюди поборювала диявольські сили, що своїм нечистим духом мов отруйні гази, просякають ціле наше оточення, повітря яким дихаємо, вдираються в саму нашу душу. Щоб на кожний прояв, на кожний виступ протихристиянських сил, була наша реакція така однодушна й тверда, як проти того, хто посмів би ввійти у Церкву з шапкою на голові..

Коли не знищить людина Заходу большевицького духа в своїй таки власній спільноті, в самім собі, в своїй душі, в душі кожної одиниці, — даремно змагатиметься вона з большевизмом назовні! Даремно поборюватиме дух матеріалізму, що вдирається знадвору, коли тим духом вже затруте повітря в середині хати. Це не мої, це слова Шевченка: що Бог „люті зла не діє без вини нікому"! А на всій нашій цивілізації тяжить страшна, не спокуювана досі вина: зрада своїх традицій і своєї віри!

Хочемо бути вільними?

Не кидаймося зправа на ліво і зліва на право! Хай наше слово буде Так або Ні!

Хай наша любов буде гаряча й гаряча наша ненависть! Не літеплі, сказано бо в Святім Письмі: хто є ні холодний, ні гарячий, вирине того Господь з уст своїх.

Хочемо бути вільними? Не кланяймося земним ідолам! Станьмо сильними духом, станьмо чистими серцем, станьмо гідними, — щоб в наші руки вложив Господь караючий меч Божої справедливості! Щоб в ганьбі, в багні і крові сконало царство нового Нерона, царство тьми!

Щоб перестали ми бути притчею во язицїх, посмі-
хом серед народів!

Щоб ніхто не смів вже більше говорити, що є ми
прадідів великих правнуки погані!

Щоб знову засяяв „в темряві негоди неугасимим
вогняним стовпом” старий наш Київ!

Щоб „в боях ранене” наше вічне Місто знов ста-
ло над Дніпром, як твердиня героїчного народу і по-
страх варварам, під знаменем хреста!

Готуймося до великої й страшної проби, яку зси-
лає Бог всім тим, кого Він вибрав для великих діл!...

Торонто, 1948.

ВІД МІСТИКИ ДО ПОЛІТИКИ

П Е Р Е Д М О В А

Ця брошура мала б бути вступом до дальших викладів на цю ж тему, коли того схоче Доля. Є вона логічним висновком того, про що писав досі.

Перед першою війною доводив я, що вбити мусимо в собі двоєдушну людину, комплекс національного гермафродитства, коли хочемо протиставитися бурі, яка сунула на нас; що мусимо виплекати в собі людину „сильного почуття, ясної думки й незломної волі” („Модерне москвофільство” та ін.). Повний сепаратизм від Москви теж у політиці.

Під час першої війни й національної революції доводив я, що ціле наставлення, звільненої від пут гермафродитства, душі повинно бути протимосковське: культурно, політично, соціально і релігійно. („Культура примітивізму”, „Підстави нашої політики”, та ін.).

По першій війні доводив я, що дух нових людей на Україні повинен бути не пасивний, покірливо-ідилічний, а активно-комбативний. Не лиш „сила чуття й ясність думки”, а й „незломна воля”. („Націоналізм”, „Вістник”, „Заграда” та ін.).

Під час другої війни і після доводив я, що наші чуття, думка й воля, мусять свій зміст черпати не в матеріялістичних лженауках занепадницького ХІХ віку, а в душі нашої давнини. (Книга тої ж назви, „Правда Прадідів Великих”, а передше „Де шукати наших традицій”).

Тепер, я думаю, надходить час, щоб бодай натякнути, де є джерело, імпульс тої сили духа, сили думки, чуття й волі, сили, яка дає мудрість думці, шляхетний

запал чуття, волі і чину непохитність? Де є мета, яку має досягнути збуджена духовна сила традиційної України? Яке є її місце, роля, її місія в борні на життя і смерть з духами тьми, які зійшли на землю уярмити її, а нашу країну в першу чергу?

Бо та боротьба матеріальних сил, що йде у видимім світі, є лише маніфестацією боротьби незримих потуг, позитивних і негативних, спіритуального характеру; бо сила, що дасть нам фізичну перемогу, б'є з невисхлого джерела прадавньої містики нашого Києва.

Може причина невдач останніх національних зривів була та, що робилося половину діла. В добу, подібну до нашої, казали: „Скоріться Богові і протиставтеся дияволу, і втече від вас”, (Ап. Яків IV, 7). Не раз двоєдушні чинять перше, та не мають відваги на друге. Або мають останню, та не приймають того першого. Тому й не можуть відігнати від себе диявола, ані від країни своєї. Коли зрозуміють цей основний наказ бо-дай немногі, — многі, і країна з ними, підуть за тими першими. Бо „ось і кораблі, хоч які великі вони і хоч якими женуться сильними вітрами, невеличким стерном кермуються, куди хоче керманич”. (Ап. Яків II, 4). Тільки щоб знали керманичі мету, до якої крізь муки, кров, сльози і боротьбу, веде Україну тверда рука Божого Провидіння.

А в т о р

Серпень 1956 р.

На вигнанняю.

Страшне спустошення в головах останніх поколінь на Україні чинить ідея московського месіянства; ідея „старшобратньої” расової вищости москалів; ідея — що, як вівці за чабаном, мають за ними тюпати інші народи „гнилого Заходу”, а насамперед Україна. Для цієї останньої вигадано особливу й брехливу теорію про спільність джерела нашого етнічного з ними походження і — нашої культури. Теорія, що нібито етніч-

но, культурно старий Київ був такий самий московський, як Москва, і Візантія така сама, як Москва, та що традиції старого нашого Києва й Візантії — несе тепер Москва — „третій Рим”... В останні часи з'явилися нові „старшобратні” теорії.

Недавно, один з найбільш відповідальних політиків американських, промовляючи в „найвищій льожі” знаної жидівської організації — „B'nai B'rith” сказав, що західня цивілізація „має за базу жидівсько-християнську концепцію духової природи людини”. Перефразовану цю думку ми від кількох літ здібуємо в різних заявах і в пресі, як англійській так і в українській. Маємо тут діло з просуванням ідеї, зовсім нової, контрверсійної, вагітної дуже важкими політичними наслідками. Бо — „все починається з містики, і все кінчається політикою”.

Питання ставиться так: чи дух християнської цивілізації Заходу, однаковий з духом юдаїзму, опертим на законі Мойсея? Певно, що автор не має претенсій (особливо в малій праці) дати вичерпну відповідь на це питання. Але воно — особливо в наш переломовий час — є такої ваги, що кожний, хто над ним задумується, має обов'язок поділитися своїми думками з читачами. Тим більше, що ті, які в цій питанні стають на позиції протилежні моїм, не трудяться дати хоч би тинь доказу на свою тезу.

Насамперед, земля, де родився Ісус Христос і звідки вийшла його наука, не була юдейська. В першій книзі Маккабеїв стрічаємося з назвою „Галілея поганська”, себто не-юдейська. Цей самий вираз стрічаємо у євангелиста Матвія (IV, 15). Це була країна, мовою й расою, а раніш і релігією, не-юдейська. Щойно в 103 р. перед Христом її завоював юдейський цар Аристокбул, змушуючи мешканців Галілеї прийняти закон Мойсея. Вони його прийняли, але поверховно. Видко це хоч би з того, як юдеї докоряли і Христові, і Його учням, що ті не тримаються ні суботи, ні взагалі приписів Мой-

сеевого закону, а Христа юдеї називали самарянином, (Матвій XII, 2, XV, 2; Марк. II, 18; Йоан VIII, 48; IX, 16). І взагалі уважали неможливим, щоб вийшов пророк з тої „поганської” Галілеї (Йоан VII, 52), з країни їм чужої етнічно й культурно.

І мовно! Христос переважно промовляв по-арамейськи, в цій мові записано кілька Його речень в Євангелії. В „Jewish Encyclopedia” читаємо, що старі гебраї вважали арамейську мову за мову чужинецьку, що всю добу царів вибухали війни між жидами та арамейцями; що греки звали арамейців сирійцями, не жидами та що в арабських країнах християни й досі говорять по-арамейськи. Учнів Христа пізнавали як не-юдеїв по цій їх мові чи вимові (Матв. XXVI, 73), як нині москалі пізнають „гохлів”. Як цим останнім не дається московське „Г”, так галілейцям не давалися гутуральні звуки жидівської мови. Як твердять деякі дослідники, всі дванадцять апостолів були уродженці Галілеї, а з них лише трьох жидів (втім і Юда). Христа іноді називали жидом, але мабуть через релігійну приналежність або політичну, так як многі й досі українців звать росіянами. Цим всім і пояснюється, чому євангелисти етнічно протиставляють себе й своїх — юдеям. Звертаючись до апостолів говорив Христос: „Як сказав я юдеям..., так і вам говорю тепер”, очевидно не вважаючи ні себе, ні апостолів за юдеїв (Йоан XIII, 33). Взагалі Юдею Христос мав за країну собі неприхильну, бо в VII розділі того ж євангелиста написано: „Після ж цього Ісус ходив по Галілеї, бо по Юдеї не хотів ходити через те, що юдеї шукали вбити Його”. Певніше чувся в „Галілеї поганській”.

Теж не позбавлений свого значення факт, що з десятиох зцілених прокажених, єдиний, що припавши до ніг Христа, дякував Йому, — був самаритянин (Лук. XVII, 16). Даючи приклад християнської любови ближнього, Христос знаходить цю любов не в єрусалимського церковника, ні у левіта, а — в самаритянина...

(Лука X, 33). А у римського сотника і у жінки хананейки знаходить Він віру, „якої нема в Ізраїлі” (Матв. VIII, 10). Про „живу воду” безсмертя, яку приніс Він, Христос оповідає самаритянці (Іоан IV,7)... Там знаходив більше зрозуміння для свого слова. Ближчі були Йому „поганська Самарія” і „поганська Галілея”.

Мабуть цією мовною, культурно-етнічною і духово містичною відрубністю Галілеї і галілеянина Ісуса, і треба почасти пояснити конфлікт між Старим Законом Мойсея і Новим Законом Христа. А теж і факт не прийняття науки Останнього жидами, а її прийняття гелленізованим арійським світом.

Мудрість Старого Заповіту — є Богом явлена стародавня мудрість, тільки явлена передовсім народам значно старшим від юдейського народу. Про Мойсея говорить в „Діяннях” (VII, 22): „і навчений був Мойсей цілої мудрости єгипетської” і через те „був міцний в словах і ділах”. Був він жрецем в королівським храмі в Геліополі в Єгипті. Коли жиди мали Мойсея, то перси мали свого Заратустру, а старі греки — Орфея Тризмегіта. Багато в Старім Заповіті взято власне з старої мудрости єгипетської або халдейських гіерофантів; про багато подій, описаних в Біблії, оповідається і в вавилонських та інших пам’ятниках (потоп, сотворення світу, тріхопадіння, Вавилонська вежа). Жиди тільки дали версію тим перекладам — в душі ментальности свого народу. (Пор. Н. Р. Blavatska — *Doctrines Secrètes*, т. III. 5).

Не думаю впроваджувати читача в хащі антропософії, мало доступної мені самому, підкреслюю тільки за Р. Штайнером, що родоначальник жидівського племені Авраам, — був обдарований „тим фізичним органом мислення, завдяки якому людина могла своїм фізичним мисленням піднятися до поняття про Бога” (давніше Його пізнавали ясновидінням). Ця спосібність, каже Штайнер, могла переходити в наступні покоління лише через фізичну спадщину. Тому то, в очах

ізраїльтян, головною функцією Єгови було давати діти, а звідси, пише теософ *Блавацька*, в психології юдаїзму підкреслюється не сторона іматеріальна, а фізіологічна, не внутрішньо-духова регенерація, а фізична генерація, сенсуалізм і навіть фалічний культ. (Н. Р. Blavatska — *Doctrines Secretes*, т. IV. секція 3). З тих, а теж з інших причин, каже наша землячка, існує провалля між символікою Нового Заповіту і канонічним правом юдеїв, між релігійною думкою семітською і арійською, бо многі припускають, що галілеяни були арійцями теж (*ibid.* т. II. ч. 2, 8). Ще каже ця авторка, що навіть ап. Павло був далеко більше під впливом таємної античної мудрости еллінського світу, аніж під впливом Старого Заповіту. „Його мова — це мова чистокровного платоніка”. Ідеї (архітипи) грецької філософії, „інтелігенції” Пітагора,... Логос або Слово, що керує тими „інтелігенціями”, Софія або Мудрість... все це знайдете в апостольських посланнях, узнаваних Церквою за канонічні і божественної інспірації”. (*ibid.* т. 5., секц. 22).

У французько-католицьким виданні Посланий ап. Павла читаємо, що родився цей апостол в зовсім згеленізованім місті Тарсі, що теж не лишилося без впливу на формацію його духового „Я” (*Les épitres de St. Paul*”, de J. J. Bourasse et P. Janvier, Chanoines de Tours). В своїх коментарях ці католицькі автори твердять, що Закон Мойсея — це „речі хитливі”, встановлені на левий час, „які повинні були зникнути з приходом Христа”. „Речі ж непохитні” — це „Новий Заповіт” (ор. *cit.* ст. 283), який в їх розумінні, і є базою християнської цивілізації Окциденту. Це ж говорить і сам апостол: „Старий Заповіт зістарівся, а те, що зуживається і старіється, наближається до свого кінця”. („До жидів”, VIII, 13). Відчували це мабуть і саддукеї, потужна каста ерусалимських священників і багатіїв, римських коляборантів, які не вірили ні в безсмертя душі, ні в воскресення мертвих, ні в жодну містику, і яким

чужою й ворожою з'являлась наука Христа. Тому якраз вони й були організаторами „суду” і присуду над Ісусом (R. Steiner — „Pierres de construction pour la connaissance du Mystère du Golgotha”).

З Євангелії видно, в чім була засаднича різниця між Старим Законом і тим, що приніс світові Христос. Прикази Єгови — це були прикази зовнішнього кодексу, натомість Заповіді Бога-Отця, принесені Христом — треба було відчувати як накази нашої внутрішньої совісти. В першій випадку — вимагалось обов'язкових зовнішніх чинностей, ніби сплатення довгу, в другій випадку — вимагалось внутрішнього переродження людини, без якого саме перестерігання зовнішніх приписів не мало значення. Мабуть, щоб підкреслити цей засадничо інакший сенс своєї проповіді, не одне з своїх чуд довершував Христос якраз в суботу. Підкресленню тої самої ідеї присвячений увесь XXIII-ий розділ св. Матвія (проти фарисеїв). Визнавців Старого Закону ап. Павло не вивищує над поганами, бо перед Богом „ділами закону не виправдається жодна плоть”. Правда Божа, через Христа, з'явилася, „незалежно від Закону” (До Римлян, III, 9, 20, 21). Христос прийшов на те, щоб ми, „визволившись від закону, служили Богові не по старій букві, а в оновленні Духа”. Тому часто „погани, через віру осягають праведність, а не ті, які шукали праведність лише в ділах закону”. (idem. VII, 6 і IX, 30-32). Христові Закони написані „не на скрижалях каменя, а на плотських скрижалях серця” (II Коринт., III, 3), щоб не устами, а серцем шанувати Бога (Марк. VII, 6). Старий Заповіт — це було „щось, що минає”, а новий — „те, що пробуває завжди”.

Наука, що ні обрізання, ні походження від Авраама, — не є запорукою спасіння; що „не плотські діти є діти Божі” (Рим. IX, 8), та що коли захоче Бог, то може створити „з каміння діти Авраама” (Лука III. 8) — суперечила самим підвалинам Мойсеевого Закону. В цім аспекті цікаво заглянути в п'ятий розділ Єванг.

Матвія, де в короткій главі, шість разів Ісус яскраво протиставляє свою науку — науці Старого Закону. Кожне з тих протиставлень уйнято в одну маркантну формулу: „Ви чули, що сказано...” (в Старім Заповіті), а я говорю вам”!.. Інакше сказати: я говорю вам щось інше, ніж те, чого досі вчив вас Закон Мойсея.

Яка синтеза могла бути між тими двома науками, коли юдеї обвинувачували Христа, що Він діє „силою вельзевула”, або що Він „богохульник”? (Лука XI, 15, Іоана VIII, 48, 52; X, 33); коли Ісус, знову, говорячи до юдеїв, протиставив дві сили: „Отець мій” і — „отець ваш”? І додає: „ваш отець диявол”, в яким „нема Істини”, бо він є „отець брехні”? (Іоан VIII. 38, 44). Коли ж говорить про закон Мойсеїв, то називає його „закон ваш” (Іоан VIII, 17 і X, 34). В праці „Jewish Understanding of the New Testament” жидівський учений д-р Сам. Сандмель каже, що основна різниця між юдаїзмом і християнством є в тім, що перший говорить про „добру” („good”) людину, а останнє про людину „доконалу” („perfect”). Талмуд питається: „що ми повинні робити?”, а християнська Церква — „в що ми повинні вірити?” Належно зрозуміле, це твердження слухне. Коли жадається сповнення лише зовнішніх актів, без відповідного внутрішнього наставлення („без віри”), то це кінчиться фарисейством, (від якого не забезпечені і християни). Коли ж жадається насамперед внутрішнього, духового сприйняття певного світогляду, „віри”, то з того неминуче, самі собою, випливають і відповідні людські вчинки. Матеріалістичне — і духове розуміння релігії. Тому може є в Талмуді, особливо у вавилонським, стільки зневажливого відношення до Христа, і до Його Матері („Les Logia Agrapha” pav. E. Besson opp. I. Le Christ dans le Talmud). Там можемо прочитати, що батьком Ісуса був римський легіонер Пантера. І цілком в цім дусі показує життя Христа один „американський” фільм, де батьком Ісуса з’являється якийсь

римський центуріон, а християнська публіка дивиться на це й оплескує...

На цю ж тему — Старого і Нового Заповіту — пише в праці „*Le sermont sur la Montagne*” американець *Е. Фокс*, — що перші слова молитви Господньої — „Отче наш!” були в ті часи нечуваною революцією в розумінні божества, якого люди Старого Заповіту уявляли собі жорстоким тираном деспотом, пануючим над невольниками. В другій своїй праці „Десять заповідей, ключ життя” — пише цей автор, що Мойсей хотів перше проповідувати свою правду єгиптянам, але ті були вже нездібні прийняти її. В подібній становищі опинився і Ісус. Тому й відповів Він „первосвященикам і старійшинам” єрусалимським — „що відіймається від вас царство Боже і дано буде іншому народові”... Він „виноградник віддасть іншим виноградарям, які віддадуть йому плоди... А ваш дім остається порожній”. (Матв. XXI. 43 і 41, XXIII. 38).

Ісус сказав, що Він не касує Старого Закону? Певно! Бо в нім було багато таємного знання, об’явленого не лише Мойсеєві, а й народам старшим від жидівського. Християнство тільки не приймало суто-юдейських імпрегнацій Старого Закону, як не приймав їх і Христос. Взагалі, християнство було ближче до містично-релігійних ідей античного, еллінсько-латинського, світу, ніж інших. Недаром деякі отці Церкви називали Геракліта, Сократа й Платона християнами, що жили перед оснуванням християнства, а св. Августин знаходив в старих релігіях елементи християнської правди (R. Steiner „*Christ and the human soul*”). Не дивно теж, що св. Павла так гарно зустріли в поганських Атенах, де, промовляючи перед ареопагом до стоїків та епікурейців, апостол подивляв їх „особливу побожність” і казав їм: „Оглядаючи ваші святині, знайшов я й жертovníк з написом: „невідомому Богові”. „Цього власне, якому ви, не знаючи, віддаєте шану, я проповідую вам”. Ще не пізнавши Його, антична Еллада шанувала незнаного їй

Бога, якого пізніше прийшли благовістити апостоли християнства. В Лістрі, куди ап. Павло прибув з іншими, по однім чуді, що довершив там, елліни рішили, що самі „боги в людських постаттях зійшли до них”. А в Коринті елліни чинно заступалися за апостола перед юдеями (Діяння, XVII. 23, XVIII. 17, XIV. II). На тлі цих і подібних подій ще більше зрозумілими стають слова Христа до юдеїв: „Ви не з моїх овець” і „слово мое не вміщується в вас” (Іоан VIII, 37, X. 26). Але те слово прийняли „погани”.

Р. Штайнер пише, що культ Мітри був префігурацією культу Христа, як і деякі Елевзинські містерії. — Оскільки близькі були християнам навіть правні поняття тодішнього Риму, свідчить сцена в Кесарії, де, на жадання „значних з юдеїв” засудити апостола Павла, проконсул відповів, що у римлян нема звичаю видавати якусь людину на смерть, заки обвинувачений не побачить перед собою обвинуватців і не матиме змоги боронитися проти них. Обвинуватці ж не виступили проти апостола з жадними обвинуваченнями, лише „кричали” — кричали, що він „не повинен більше жити” (Діяння XXV, 16).

Знаний дослідник античного світу проф. Т. Зелінський боронить в своїх творах тезу, що „християнство ближче до античних релігій, ніж до Мойсеєвої. Семітські релігії — теократичні, арійські ж — теантропічні. „Бог-чоловік”, „Син Божий” — догма органічно гетерогенна релігії Єгови”. Тому власне, коли запитавши Христа, чи є він Син Божий, первосвященик юдейський почув притакуючу відповідь, „то роздер шати свої” і проголосив Христа „богохульником”, винним смерті (Матв. XXVI. 63-66). Натомість „антична релігія визнавала догму Бога, що став людиною, щоб потім здійснитися на небо”... Зевесів син Аполлон зійшов з Олімпу, щоб покласти край первісному антагонізмові між Зевесом і Землею, підчинивши останню першому. Космічна драма примирання двох сил, вічності Зевеса,

призної Землею, з гідним пошани материнством Землі, продуцентки плодів. Син землі (Дракон) опирається цьому. За його злі діла наступає експіація Аполлона: на рік він зрікається своєї божественности, стає людиною-рабом на службі одного царя, після чого знову сходить на небо, щоб „бути славним коло трону Зевеса”, свого отця (Есхіл). Подібна і легенда про Зевеса, який сходить до Алькмени, щоб вона родила сина Геракла, який переміг злих Велетів, синів мстивої Землі, що повстали проти царства Зевеса, — і так рятує людський рід. На ці старогрецькі легенди покликався і Ориген, навертаючи гелленів. Так само ідея святих, чужа юдеям, спільна еллінам і християнам. Цицерон говорить: „Душі всіх — безсмертні, душі ж добрих і найліпших — божественні”. В Греції були святині героїв, була їх адорація, у них шукали зцілення. Не знав цього юдаїзм...

Пише Зелінський далі, що в старій Елладі основою чеснот був не зовнішній акт милостині, а страх перед володарем Олімпу. У християн — „страх Божий”. За цим приходять поняття любови, чого нема у жидів. У цих останніх, молитва — це обов’язок, накинутий згори, не як у християнському поняттю, акт, що впливає з потреби серця. Наводить при цім Зелінський знаний вірш з гл. XI Луки: „горе вам фарисеї, що даєте десятину з рути і овочів, і не дбаєте про суд і про любов Божу”.

Не входячи в пояснення термінів, завважу, що і у протестанта Штайнера християнство адорує в Христі — „соняшне божество” в протилежність до „місячного божества” ізраїльтян; і католик Зелінський завважає, що бог сонця „sol Invictus”, Аполлон, уступає в нашім календарі місце християнському Спасителю. Звідси — день сонця Son-day, Sonn-tag. „Гелленізм, пише Зелінський, — є міст, що лучить релігію античної Греції з синкретизмом римської імперії, що знову є мостом між гелленізмом і християнством”. Тому власне християн-

ство і не могло досі пустити коріння в народах чужих, або ворожих еллінсько-римському духові, як жиди, або як москалі. У останніх воно прийняло форму своєрідного шаманства, щоб потім дістати вигляд потворного большевицького „православ'я”. Цєю ж чужістю до духа еллінсько-римської окцидентальної цивілізації, пояснити можна й деякі вдаряючі подібності в психології московського і жидівського народів, і їх взаємне притягання одного до другого (расизм, номадська душа, отарність, матеріалізм, антиокциденталізм і т. д.).

В журналі Поля Лякура, званого французького автора, що займається духовими проблемами, в „Atlantis” (ч. 162, 1952 р.) читаємо: „одна, з невідкинутих богословами думок, є думка, що прехристиянство вже є в науці Мойсея. Та в дійсності справжнього прехристиянства треба шукати в грецькій мітології, де знаходимо найвищого бога, „отця богів” під ім'ям Зевеса, Христа — під ім'ям Аполлона, а св. Іоана — під ім'ям Посейдона. Крім того Марія, „Божа Мати” відповідає Кибелі, „матері богів”. Подібної паралелі нема з юдаїзмом, який знає лиш партикуляристського бога Єгову. Ці твердження повинні б були загально прийняті, коли б не було затрачено стільки труду, щоб надати ізразілеві характер вибраного народу”.

Знаний американсько-католицький автор *James M. Gillis* („On almost everything”, N. Y., 1955) пише на цю тему: „Св. Августин іноді так іде за Платоном або за новоплатоником Плотиним, що деякі видатні вчені вважають неможливим розрізнити між новоплатонськими та християнськими елементами в писаннях Августина. Євангелія Іоана послуговується більш ніж одною платонівською ідеєю... Св. Тома (Аквінський) мав поганську філософію за базу своєї власної... Клемент Александрійський уважав великих поганських філософів за „педагогів”, які привели народи до Христа. Може все це звучить незвичайно й небезпечно для необізнаних з історією античної і середньовічної філо-

софії. Я знаю деяких вузькодумних християн, яких вражає думка, що в християнській філософії втілене якийсь поганство. Св. Тома, св. Августин і Клемент висміяли б тих, що так думають. Певно, християнство не прийняло того, що було варварське в поганстві, але Церква не погорджує поганством як таким. Багато з того, що ми зevamo „поганством”, було людське й гарне (*human and beautiful*). Було б гріхом знижати його”, кінчить J. M. Gillis.

Точки над „I” в заторкнутім питанню поставив другий англійський автор. В брошурі *Rev. V. White, O. P. — „Scholasticism”* (London Catholic truth society) читаємо: „З самого початку ті, що пішли за духовою релігією Ісуса Христа, дуже переймалися філософією Платона. Його теїзм, його наука про другий світ, його примат духового над земськими цінностями, його підкреслення значення особистости, особистого досвіду, морального піднесення і аскези, безсмертя душі — все це зробило філософію Платона дорогою свідомим християнам. Шукаючи співчуття й зрозуміння в гелленським світі, й за мовою, яка уприступила б тому світові їх віру, християнські мислителі з перших віків заприятелювали з платонівською філософією. Платонівське „царство ідей” здавалося св. Августинові прототипом царства Христового „не з цього світу”. З повищого виходило б, що Старий Заповіт для Західного світу був не в книгах Мойсея, а в книгах Платона. Не з духом старозаконної ментальности споріднене християнство (якого та ментальність не прийняла як „богохульство”), а з духом еллінським, з його філософією, містиккою й релігією.

Незважаючи на всі глибокі різниці між Платоном і Арістотелем, зазначає той самий автор, дуже високо цінив Арістотеля Тома Аквінський, уважаючи його основником завжди важливої метафізики, що міг дати християнській теології „раціональне усправедливлення”. З теології оснований на Божім об’явленню, з філо-

софії, основаній на генієві Арістотеля, мусить бути збудована нова синтеза вічно обов'язуючої Правди...

Під цими словами міг би підписатися й митрополит Петро Могила і інші духові будівничі Києво-Могилянської Академії, де в великій шані були й слова Христа і мудрість античного світу. І Сковорода наш звав Платона „боговидцем”. Але напевно антична мудрість не промовила б до серця ні ученим талмудистам, ні „начотчікам” московської Церкви.

І очевидно, що і Сковорода, і П. Могила, і Шевченко, інтуїтивно відновляли традицію старого великокняжого Києва. Іларіон, митрополит київський за Ярослава Мудрого, в своїм творі про „Закон і Благодать”, виразно протиставляв, один одному, Старий і Новий Заповіт. Протиставляв Новий Заповіт не „поганству”, а закону Мойсея. Для Іларіона — старий Закон — був тінь, Новий — світло, Старий — місяць, Новий — сонце, Старий — вічний холод, Новий — соняшне тепло. „Синами Божими”, не „ворогами Божими” могли стати лиш ті, що прийняли Заповіт Христа-Ісуса, „трисоняшне Божество”. Подібно Кирило Турівський — „трухляве обновити” прийшов Христос, вчить він. Воскресення Христове принесло „обнищення ветхому Закону, і порабощення суботі, а воцарення неділі”. Та й як міг він відкидати все „поганське”, коли, як свідчить Щербаківський, віками стояли на українській землі святині Артеміди, обходили містерії Діоніса; коли стільки з „поганської” еллінської релігії соняшного бога Аполлона — увійшло в християнську обрядовість України! Гелленські впливи (не старозаконні) були може, духовою основою многих важливих подій нашої історії — ворогування Святослава з хозарами, відмова його сина Володимира прийняти, як нову віру Старий Закон; і нарешті різко відмовне становище, зайняте Україною до занесеної на нашу землю з Суздальщини (чи Чехії) — т. зв. „ереси жидовствующих” в XV в., які

мали за базу своєї науки старий Закон, відкидали Св. Тройцю і Божество Ісуса Христа.

Наша землячка теософ Т. Блавацька, поляк Зелінський, австрієць Штайнер, французи Бурас, Лякур і Жанвіє, американи І. М. Гілес, англієць Вайт, — однозгідно твердять, що основа нашої окцидентальної цивілізації є еллінсько-римсько-християнська, і ніяка інша. Чому так важно ствердити цей факт? Це ж, скажуть, непотрібна філософія, схолястика, далека від життя! Ні, бо з думки родиться чин, а з ідеї — дійсність. Все починається „з містики і все кінчиться політикою”.

Сучасні жидівські політики свідомі цього. *Йосип Алсон* пише (з великою симпатією) про ізраїльського прем'єра: „Бен-Гуріон гострий, іноді безцеремонний (unscrupulous). Він був зовсім готовий жертвувати бідне арабське селянство Палестини, щоб створити ізраїльську державу, так як робив це старозавітний Негемія проти арабів та аммонітів. Кожен західній політик, а навіть арабський вождь повинен з великою увагою студіювати Старий Заповіт, бо нема іншого способу пізнати дух Давида Бен-Гуріона, що в великій мірі є й духом його народу”.

Тут добре схоплена призабута правда, що політика народу впливає з духа того народу, з духа його вождів. А цей дух — з його містичних праджерел. В наведеній цитаті слушно каже автор, що дух народу Бен-Гуріона впливає з Старого Заповіту, як і його політика та що цей дух не є дух Заходу. (*Joseph Alsop — Ben-Gurion: the Nation-Maker, „the Gazette”, 14. VI. 1956*).

Бачите, як в цьому випадку, *політика*, якою захоплюється Алсон (і якою не захоплюємося ми) — глибоко коріниться в *містиці*: в містиці Старого Заповіту.

Ще ясніше висловився другий жидівський автор — *Ф. Ловський* („*Antisemitism et mystère d'Israel*”, цитую з „*Ecrits de Paris*”. Feb. 1956). Він каже, що „Бог через посередництво Ізраїля діє в історії всіх народів землі для їх викуплення й спасіння”, а як хто цього не ви-

знає, то є це „бунт людей проти Божого Провидіння, яке вибрало для завершення своїх задумів народ Авраама, Ісаака і Якова”.

Очевидно ця містика і впливаюча з неї політика ніяким способом несприємлива іншим націям, особливо націям Окциденту. Як слушно зауважив *Андре Зірфрід*, наша окцидентальна містика і політика основані на зовсім інших засадах: на світогляді греків — синонімі свободи духа, на Євангелії — символі людського ідеалізму, і на традиціях Риму, що виплекав ідею права і порядку. (*André Siegfried, de l'Académie Française, — „L'âme des peuples”*). А це з політичними фантазіями Ловського, річ ясна, нічого спільного не має, і — того можна бути певним — ніколи не матиме. Так само як з його містичними мріями. Але на ці фантастичні мрії треба пильно уважати. Бо мрії ці вже далеко ширшого обсягу, як ті, якими захоплюється п. Алсоп.

Бо хто прийме за свою чужу містику, той нехай і частинно, а таки прийме і чужу місію, і чужих пророків, які своїм духом можуть бути йому зовсім чужими. Напр., твори жидівського національного генія чужі так само нам, як чужі жидам твори українського національного генія. Дуже сексуальний в музиці Рубінштайн чи ще більш прононсований, під тим оглядом, письменник Андре Жід такі ж чужі нам, як жидам чужі Бортнянський, Ведель, чи Є. Маланюк*), Л. Українка і О.

*) Є. Маланюк, Ольжич, О. Теліга, Л. Мосендз — це була та „Квадрига” поетів львівського „Літературно - Наукового Вістника” і „Вістника” в рр. 1922-1939, як її назвав Ю. Клен, і до якої належали також і сам Ю. Клен, і Стефанович, яка створила нову добу в українській поезії і про яку я писав у численних статтях, в книзі „Дві літератури нашої Доби”, в „Альманахах” „Гомону України”, в окремих брошурах („Поетка вогняних меж”). Двоє з тої групи (О. Теліга і Ольжич) згинули з ворожих рук під час війни, Клен і Мосендз умерли на еміграції, Стефанович не друкується, а Є. Маланюк тепер, м. і., друкується в „Листах до Приятелів”, закладених Шлемкевичем-Іванейком в Нью-Йорку.

Теліга; такі автори як Пруст, або чванькуватий аристократ, большевик Еренбург — такі чужі нам, як їм — Шевченко; публіцисти чи політичні автори, як К. Маркс чи Л. Блюм — такі ж далекі нам, як їм Міхновський чи О. Пчілка, а такі руйнатори всякої форми й естетики як Пікассо або Марк Шагал — такі ж чужі нам, як чужі їм — Нарбут чи різьбар Мухин; нарешті Троцький, Хатаевич, Каганович чи Бен-Гуріон такі ж чужі українцям, як Гонта чи Петлюра їм. А. Фройд, що ставить в центрі життя секс — такий чужий нам, як їм Скворода, що ставить у центрі дух. Кожна нація має своїх героїв. Героєм жидівської нації є Йошуа Навин, який здобув „землю обіцяну” підбивши осілі на ній народи. Героєм України є гетьман Богдан, що визволив заселену нашими предками, нашу землю, звільняючи її від панування зайдів-чужинців.

Хай не здаються ці зіставлення химерними чи свавільними! Ці твердження, що прийнявши чужу місію, увірується і в чужого месію. Бо як раз деякі з тих українців, які приймають містику Маркса, або говорять про „жидівсько-християнські” підвалини нашої духовности (як наші ліві) починають з цієї містики, акінчають прийняттям чужих Україні концепцій політичних (Маркса, Мендеса чи Марголіна, або навіть Ловського). Як напр. В. К. Винниченко, який прийнявши чужу Україні містику, з'явився на відомім паризькім судовім процесі, щоб свідчити за чужу політичну ідею проти України, безчещеної й плюгавленої на цім процесі після нікчемного вбивства 26 травня 1926 р. на вулиці Расіна (гл. про цей епізод в „Українцеві”, травень 1956 року).

Геніяльно схопив Шевченко єдині джерела духовности України. Є це, для нього, — „Євангелія Правди”. „Новий Заповіт” — „святої Правди голос новий”, в якої обороні стають „Христові воїни святі”. Його концепція Бога-Отця рижниться від концепції охлялого, безвольного покоління його віку. Його Бог милосердний

і довготерпеливий, але й караючий Бог, тим не менше — ця його концепція відбігає в його думці і від концепції „сердитого”, як він каже, ізраїльського Єгови, і від концепції Бога у москалів, яка так його вражала в образах і в богослуженні московських церков, в їх наскрізь матеріялістичнім „православ’ї” з його цезаропапізмом.

Він обурюється, в „Щоденнику”, як можна молитися перед „суздальськими ідолами” в церквах московських, перед тими „незугарними почварами”, які нагадують не православні образи, а „індуських Ману або Вешада”. Стоячи в притворі, він „не має відваги увійти в (московську) церкву”, а „вийшовши з притвору й вернувшись на вулицю, свобідно зідхнув і мимохіть перехрестився”. В архиєрейській службі московських храмів бачив він „щось тибетське чи японське”, „лялькову комедію”, і каже, що є велика „суперечність” читати в тих московських церквах Євангеліє... І це каже не безвірник, а православний і глибокорелігійний Шевченко, який до глибини серця переймався архітектурою, службою і співом українських церков... Повна суперечність з містикою псевдохристиянської Москви! До речі те саме враження, від московських церков, що Шевченко в XIX в., відносили й італійські подорожники до Москви XV в., — які бачили в тих церквах якісь азятсько-шаманські капища.

Закликаючи до духових праджерел Київсько-українського православ’я, різко відмежовуючись і від антихристиянзму лібералів з їх „современними вогнями”, і від інаковірних противників Нового Заповіту, і від московського псевдо-християнства, — Шевченко й політично різко протиставляв Київ Москві, яка — вже за нього — не лиш несла матеріяльну руїну й неволю, а й „Світ Божий в пута закувала”, — закувала світ Істини. Знав, що щоб визволитися з смертельних обіймів північного спрута, море крові доведеться ще пролити Україні. Тому і герої його були інакші. Герої

москалів — були Петро, Катерина, Стенька Разин, Пугач над Волгою, тодішні Алексеї та інші — на церковнім троні „золоті плебеї” царські. Героями України Шевченка були — Ігор князь, Петро Дорошенко, Мазепа, чернець Палій, Гонта, Галайда. Святі, аскети і воїни з-під знаку Архистратига Михаїла, патрона Києва. Дві раси, дві психіки!

Але як за його часів, так і нині нам прищеплюють московську „старшобратню” теорію: про „вибраний народ” московський, про стару Київську Україну як „спільну історичну спадщину”, нашу і москалів. Знаємо, що з того вийшло... Перше — „спільна спадщина”, нас і їх, потім — більше їх, як нас, а потім — наше підмальовується чи підстригається як їхнє (операція зроблена над Шевченком або Л. Українкою), або — де це не виходить — просто руйнується, як Михайлівський Собор чи Лавра Київська. Наша містика старокіївська в філософії Сковороди, Шевченка, Л. Українки, в закличках до нового лицарства Е. Маланюка, Ольжича, Клена, О. Теліги — вона забувається або замовчується, і тими що в Москві і її агентами на еміграції. Просто відрізається московсько-советським серпом, а тим же молотом вбивається в хахлацькі голови чужа містика про московський „народ месію”. І то часто руками самих же услужливих національних гермафродитів наших, як В. Сосюра, П. Тичина, М. Рильський, М. Куліш, Ю. Шерех, Буревій, Багрянний та ін. За містикою ж „Росії-Месії” іде політика вогню і меча, за Кораном московським московський Магомет, який руйнує наші церкви, палить наші святі книги, з димом пускає оселі хліборобів, обертаючи їх самих в рабство, ставлячи — на ганьбу нам — по Україні камінні подоби своїх шаманів.

Не перша це буря, що насунула на нашу землю, не перший наїзд варварів. Згадує про них „Кобзар” і в переспівах „Слова про полк Ігоря”, і у „Сні”, у „Великім Льоху”, і в „Гайдамаках”, — про ту чорну галич

ріжних національно-інтернаціоналістичних сил, що сунули розшарпати Україну. Тепер теж сили чужого месіянства, з тою самою метою і з своїми ідеями сунуть або збираються сунути на нашу країну, не лиш з своїми „апостолами”, з Достоевським, з його „біснுவатими”, з Блоком, з Леніном і його наступниками, з І. Еренбургом, або з отим Ловським. В ширших тільки розмірах, в „світовім масштабі”, з ідеями зверненими проти Нового Заповіту і його Творця, проти Його Правди на Україні.

Цих ідей є більше, як одна... Є деякі галузки протестантства, які над Новий Заповіт ставляють Старий. Є наукові розвідки про „таємну науку Христа”, повні, нібито, величезної пошани до Нього, щоб скінчити — що який би великий „аватар” і великий пророк він не був, але й тільки це; і не воскрес Він, а просто зомлів на хресті, і ще живого Його звідти зняли друзі. Цілком як, в останніх віршах св. Матея, ті „первосвященники”, які „дали досить грошей воякам (що стерегли могилу Христа), з словами: „Скажіть, що учні його, прийшовши вночі, викрали Його, коли ми спали... Вони, взявши гроші, вчинили, як їх навчали. І пронеслося слово це між юдеями аж до сьогодні”. (Матв. XXVIII, 12-15). В тім напрямку ідуть і т. зв. „свідки Єгови”, які теж дуже „шанують” Христа, лиш не хочуть себе назвати „свідками Христа”, а звать „свідками Єгови”, а про Христа кажуть, що був Він розп’ятий „на дереві”, бо хрест — це, мовляв, щось „поганське”... Знищити в людській пам’яті організуючий символ, знак хреста — ось їх мета! Подібно як вони роблять, в деяких країнах, з Різдвяними чи Великодними граюльцями-картками, з написом „season greetings” з зайчиками або з іншими звірками, аби не з хрестом ані з Христом... З знаком хреста ці „greetings” продаються лише в дуже обмеженій кількості для безнадійно „забобонних” і „ретроградних” поган...

Є і інші сектярі, які хочуть з усіх релігій зробити „об'єднання”, лише не під егідою хреста, а на подобу „демократичних об'єднань” в політиці, себто з києм в руці ініціаторів такого „об'єднання”. Є і інші сектярі — ті що засвоїли „містику лівіці”, „прогресу”, „гуманности”, „соціалізму”, „любови до ближнього”, (черевики, штани й консерви!), які починають з любови до гноблених, а кінчають (особливо в своїй літературі) любов'ю до гангстерів і ССРСР; капітуляцією перед Марксом або світовим урядом якоїсь тайної мафії. *І всі мають одну реальну мету.*

Звідки многі з пророків тих месіянських ідей аж зубами скрегочуть на саму згадку про наш, ні від кого незалежний Київ? Звідки така, хоч не раз укрита, злоба на самий знак хреста? Звідти, що їх ідея, наскрізь матеріялістична, не зносить божественного первня в душі людини, бо цей не дозволяє зробити з людини двоногу худобу або звіря, а це перша передумова запанування тих ідей над народами. Без цієї передумови всі їх споруди на землі розвалюються, як хатки з карт. Крім того знають ті фальшиві пророки, що Україна з своїми традиціями — є їх непримиримий ворог, хоч многі з українців того й несвідомі. Відомо з Св. Письма, що перші, хто пізнав Христа, це були біси.

Щоб зрозуміти те, що маю сказати даліше, — звернуся до аналогії. Є нові пророки, що хочуть опанувати світ і нації під знаком серпа і молота або якоїсь зірки, або мамони, чи „прогресу”, або під стягом свого „світового” уряду. І ці пророки, антихристиянські або лжехристиянські, кажуть до християн: „Хочете, то визнавайте вашого Христа, але — в церкві. Хай церква не виходить — з церкви. Хай в громадському життю і політичному, так само як в громадській египці, вашим богом буде наш бог, а тоді ми допустимо й вашого бога до нашого Пантеону, як — підрядного божка”... Бо знають, що коли ми „падши, поклонимося” їх ідолові, відступить від нас божественна сила і ми згинемо...

В політиці, а почасти в містиці національній, подібне намагаються зробити москалі з Шевченком. Обкраяного, спотвореного, обляпаного блекотою московською, втягнули вони цього лже-Шевченка до бісівського Пантеону Москви, як її „друга” — не поруч, а під ріжноранговним московським чортovinням — Белінським, Чернишевським, Леніном, — „друга”, вже їм нешкідливого. Ще більшу аналогію з згаданою вище процедурою представляє поступування кесарів римських, які — пише *Р. Штайнер*, — підкоривши якийсь народ, втягали до свого Пантеону — під Юпітером — і божества тих народів. Присвоювали собі не лише дочасні добра, а тим способом думали змусити служити собі і епіритуальні сили тих націй. Щось подібне зробив ще суздальський князь Андрій „Боголюбський”, зруйнувавши в 1169 р. Київ і зграбувавши нашу ікону Вишгородської Матері Божої, знану тепер в Московщині під фальшивим ім'ям „Владимирської”. Аж до половини IV віку по Хр., намагалися кесарі римські з'єднати для свого Пантеону і Христа і тим присвоїти собі, унешкідливити, як думали, Його, ворожу їм, спіритуальну силу; щоб в тим божественнім „об'єднанні” змарніла нова вибухова, відроджуюча духовна сила, яка мала звалити і Рим. Відкинувши ці кесареві пропозиції, спротивляючись віддати Боже кесареві, християнство врятувало тоді себе.

Подібна загроза стоїть перед ним і перед нами і тепер. Не приймати чужої місії, бо інакше приймемо чужого месію! Як приймемо знак чужої містики — серп і молот, „свідків Єгови”, закон відкинутий Христом, — то приймемо і пророків тих Коранів: Леніна, „Росію-Месію”, братство „вільних мулярів” або Ловських, чи „колективних” деспотів над націями в формі антихристового світового уряду. Це тим більш небезпечно, що ті містики, ворожі нам і християнству, можуть, в площі політичній, подати собі руки на нашу згубу. Бо все починається з містики, і все кінчиться політикою.

Не піддаватися їх спокусам, ні — як многі роблять — „страха ради”, ні „для лакомства нещасного”, ніби то в ім'я не фантастичної, а „реальної політики”! Не вірити підступним фразам чужих пророків, що згідно з забріханістю нашого „прогресивного” віку, — вмовляють в нас прийняти чужий Коран в ім'я брехливих гасел „солідарности народів”, „миру”, „гуманности й любови”, „братолюбія” чи „соціальної справедливости”, щоб осліпити півсліпих, щоб „невибрані народи” — відреклися своєї „святая святих”, і „падши поклонилися” чужій брехні чи чужій містиці, яка нічого спільного з цивілізацією Окциденту не має, щоб бодай таким способом, обдуривши, підбити нас, коли фронтовою атакою нас не звалили.

Сліпі вожді грядучої доби не добачають небезпеки, як не бачили перед 1917 прядучої небезпеки „нової Росії”. Не бачать, що несе з собою чужа нам московська, хозарська чи „прогресивна” містика. Під час релігійних війн в Європі, одну з угод заключено під гаслом: „*cujus regio, ejus religio*”, якої віри володар, такої мають бути й його піддані. Менше більше це є і тепер в звичаю, де многим підданим накидається та чи інша віра: комунізму, „миру” (*pace moscovitica*), республіки, просоветської „демократії” і пр. Але згадане вгорі гасло може зломити націю не завжди. Далеко небезпечніша інша метода „*cujus religio, ejus regio*”, метода „лукавих” — „приспати” націю, застрикнути їй чужу „релігію”, чужу містику, змусити забути свою, а тоді безкарно підпалити хату сплячого сусіда, і в вогні війни — безборонного духово-скувати й підпорядкувати своїй владі. Тоді гарні гасла відкладуться до архіву. Тоді одверто проголоситься гасло національної вищости того чи іншого „вибраного народу” над нами, як „рабами”. Вже пропагують Рильський і Шерех, що ми нація „малих людей”, плебеїв, а володарів і героїв мати сміють тільки „вибрані нації”...

Не треба вірити „старшобратнім” спокусам, коли, в ім'я своїх, „всесвітянсьгчх” ідей, оголошують нашу Правду як „вузький націоналізм”, „реакцію”. Не треба теж думати, що падаючи до ніг перед чужим Кораном і чужими Магометами, як роблять „реальні політики”, що тим можна щось досягнути. Нічого не досягнуть ні наші жреці-плебеї, які, як Тичина, Рильський, кадять перед суздальськими бовванами. Ні ті, що славлять чужу „сучасну Україну” і культ „малої людини”, людини плебея у нас, зневажаючи культ героя. Ні ті, що, як Скрипник, Затонський, Ю. Коцюбинський чи Гречуха або К. Студинський чи Костельник, товпилися в передпокоях чужих тиранів в надії на отримання „пів дулі” з їх ласки. Ні ті, що як гарматне м'ясо, „не за Україну, а за її ката” проливають свою добру кров... Нічого вони не досягнуть, ні для України, ані навіть для себе. „Чи ж кат, помилує когось?!” Гонитимуть і їх, поки хоч десять відсотків українського духа в них залишиться. Не довірятиме і їм Москва, як галілеям Юдея.

Наша доба, під тим оглядом, пригадає добу св. Володимира Київського. Тоді на зворотній точці нашої історії, прийшли до Києва греки, римляни, болгари волзькі і хозари юдейські, хочачи обернути нас в свою віру. Подібно ї тепер, ще й нащадки суздальця з своєю вірою і з мечем і вогнем приходять.. Але ми прийняли віру з Греції, і це не був випадок, не була химерна фантазія володаря. Стара Україна прийняла віру, зближену до тої духовности, до містики античної Еллади, якою — через нашу Понтиду й Таврію — вже сотки літ перед тим були засіяні культурні центри-міста нашої землі. Тої землі, що була останнім, найбільш експонованим, північно-східнім бастионом еллінсько-латинської культури Середземного моря.

Традиції античного світу і християнські глибоко вкорінені в душі нашої нації. На крайньому Сході європейського Заходу Україна завжди стояла, хоч і без-

настанно кривавилася, на сторожі тих своїх традицій. Вона була „старшим братом”, духовим осередком, звідки розходилися ці традиції на схід, на північ, на південний захід. Ті традиції не має вона розводнювати чужими її національному генієві впливами. Тільки зберігаючи їх, ті свої традиції, ту духову спадщину еллінсько-християнської культури, зможе Україна опертися всім чужим місіям і месіям і піднестися на ту височину, на якій вона стояла за Володимира чи Богдана.

Хай виклинають чужі месії Мазепу за те, що хотів збити з ніг чужого північного деспота з його царством, або Богдана, за те, що мечем козацьким виполов бур'ян інтернаціональної погані на Україні, — їх політика (без Переяслава) буде нашим дороговказом, бо випливала з таємних глибин національного духа.

Як виречемося одверто чи мовчазно, через боягузтво, чи через байдужість, нашої об'явленої нашому Місту, за Володимира і Ольги, перед тим через Первозванного апостола, Правди, — марною й безплідною стане і наша політика. Не допоможуть голосіння про „соборну і самостійну”, коли не будемо вкладати в нашу ідею ясних, опертих на нашій прадавній містиці, ідей релігійних, політичних, культурних чи етичних і естетичних. Без священного, згине етичне, згине й естетичне. Без Правди в нашій душі, згине Добро, згине Краса, а тоді згине і нація, як духова одиниця, як вічний союз „живих, мертвих і ненароджених”. Тоді й меч випаде з українських рук. В таких постатях історичних як Володимир, Ярослав, Ольга, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа та ін. — нерозривно злучена наша містика з нашою національною політикою. Ніщо не є тривале без Того, хто є „Истина, Путь і Життя”.

Звертаючись до Діви Марії, Шевченко благав післати йому в „душу світ незримий Твого розіп'ятого Сина”, щоб його слово „пламеном взялось, і на Вкраїні

понеслось — Кадило Істини". Зробити це — завдання грядучого покоління.

В цім і лежать коріння містики України. Ніякої догоди не може бути з тими, які тихцем чи одверто — те слово прагнуть задушити. Читайте Руданського, читайте Шевченка, навіть Франка чи Стороженка, читайте Літописи і приповідки народу, — а побачите, що не уважав наш народ за „вищу расу” ніяку з тих націй-п'явок, які від віків паразитують на тілі України. Не є для нас і не були „вищою расою” чи „вibrаним” (щоб панувати над іншими) народом, — ні половці, ні печеніги, ні татари, ні поляки, ні суздальці, пізніше москалі, ні хозари. Україна має власне призначення і власну містику. Її гасла стають категоричним імперативом, безумовним приказом для сучасного покоління і поколінь наступних, — особливо в цю жахливу добу, коли один з найяскравіших гасел на нашім стягу, стягу войовничої України, стає гасло перемоги ідеалізму над матерєю, боротьби з замаскованим під тисячу масок — антихристом.

Чужі нам містики, можуть подати собі руки. Закриті від сліпців димовою заслоною „великих слів великої сили”, заслоною облудного „алізменту”, „прогресизму” й „демократії”, ті сили ворожі Україні та праджерелам її культури, з'єднавшись, стануть для неї в стократ небезпечніші. І в царині духовій, матеріяльній і політичній. Такий союз приніс би нам чорну ніч неволі і рабства.

Ті, чий серця не очерствіли доценту, чий розум не потьмарився і чия не охляла мужність, мусять бити на сполох „будити мертвих”, як та Кассандра. Щоб не приймали троянських дарунків, щоб не впала українська Троя, щоб не „вогні погасли на руїнах Трої і дим від Іліона в небі зник”. Щоб не стали українці „водоносами” й „дроворубами” чужих народів — великих чи малих чисельно.

Заявленою фразою звучать у нас: „Христос воскрес, воскресне й Україна!” з Ним. Чи конче?.. Пригадайте, що відповів Христос тим, які доматалися цього воскресення: „Чи можете пити чашу, яку я п'ю? Чи нести хрест, що я несу?”

Це страшне питання хай встане перед нами в усій його маєстатичній величі. Бодай перед тією когортою „ізбраних”, які з многих „званих” прагнуть іти на чолі нації в її похіді із смерті до життя...

Немає бо сумніву, що на рамена найближчого покоління Доля вложила страшний тягар бути бойовим авангардом тих, які в ім'я Христа вестимуть бій проти темних сил з-під ріжних знаків.

В ім'я нашої Правди, якою має бути Правда Розп'ятого, в ім'я вічного Києва.

Все починається з містики і все кінчиться політикою.

**
*

P. S.

Ці кінцеві завваги для тих, свідомих чи ні, визнавців матеріялізму, які ставлять людську „логіку”, „суверенний розум” або матеріяльні „інтереси” кляси чи нації — на перше місце, як основний двигун історичних подій. Навіть не зовсім осліплі матеріялісти, хоч би і дивилися на самі видимі факти, повинні бачити, що імпульсом великих рухів сучасности є чинники зовсім іншої природи, — чинники духового, містичного характеру. Певно, Московщина живиться грабунком і розбоем, але внутрішня пружина, яка пхає її до того, коріниться в невидимій сфері національної підсвідомости. Коріниться вона в аксіоматичній, бездоказовій вірі кожного майже москаля в його расову вищість над всіми народами, в містичній вірі в покликання його нації дати „згнилому Заходові” правдиву, спасенну віру — московсько-шаманське „православ'є” з катом-

володарем, як головою „церкви”, або „общинний” комунізм. Писав я про це і говорив в 1918 р. в Києві („Культура примітивізму”), і у Львові і за кордоном („Підстави нашої політики”, 1921). Тепер часто можна читати про московське месіянство і в пресі нашій, і в книжках поза межами „СССР”.

Друге явище подібного, месіянського характеру — це постання ліліпутної державки Ізраїля і взагалі явище сіонізму, як політичного чинника в світі. І в цім випадку, та державка, і політика сіонізму зродилася з містичної віри в історичне покликання жидівського народу ще з часів Старого Закону; „хто не вірить в чуда, той не є реальним політиком”, — слова Бен-Гуріона. Ця віра є основний внутрішній двигун сіоністичної політики, не лише в Палестині і на Близькім Сході, але і в країнах Заходу, хоч, як я зазначив вгорі — ніюдин християнський народ не бачить ніяких підстав для тої віри.

На наших очах виростає третє, подібне явище — воюючого Ісламу, арабського світу. Явище, якого джерела — теж духового порядку і лежать в Корані, як в попереднім випадку — в Старім Законі (і в Талмуді). Марокканський султан заявив вже *urbi et orbi*, що коли зривається тепер на ноги світ Ісламу, так це не завдяки якимсь причинам матеріяльного характеру, але тому, що про цей зрив, і то якраз в нашій добі, говориться в таємних пророцтвах Корану.

Можемо ми так чи інакше задивлятися на слушність чи оманність цих місійних вірувань, — ясно, що вони є могутніми двигунами, які підносять цілі народи до далекосяглих акцій... Європа повертається до доби релігійних війн і до доби боротьби за „або пан, або пропав” зі Сходом. „But hark! What new alarm is the same?” — ці слова з Шекспірового „Генрика V”, вибрав, в однім французькім журналі, André Joussain для своєї цікавої статті: „Le duel éternel de l'Europe et de l'Asie”. Пише він, м. ін.: „історія показує, що від часів троян-

ської війни, поєдинок Європи з Азією безнастанно повторюється з його успіхами й неуспіхами. Інвазія Греції під час медійських війн, завоювання Олександра Македонського, римське панування над Близьким Сходом, війна Мітридата, боротьба партів проти римлян, бунт жидів, втихомирений Веспасіаном і Титом, навала орд Аттілових, арабські інвазії, завоювання Джінгіс-Хана і Тамерлана, (і Батия — Д.Д.), наступ хрестоносців, взяття Константинополя турками — представляють історикові образ вічного припливу і відпливу войовничих народів цих двох частин світу". Деякі з месіянських ідей (напр. московська і сіоністична) можуть бути в союзі між собою, можливо знову вступають в конфлікт, — це лишається без впливу на їх наставлення до України і Європи. Занадто біншого характеру є національні генії тих народів — і нашого, як і їх пляни.

Нині — місце Джінгіс-Ханової чи Аттілової орди — зайняла московська орда, яка прагне змобілізувати під собою проти Окциденту народи Азії і Африки. І от — в цім трагічнім змагу, теперішня правляча каста Заходу або шукає, ціною смертоносних уступств, „співжиття” з московською ордою, або — коли їй і протиставляється, то це протиставлення не є принципове, воно позбавлене всякого духового первня. Немає бо в собі такого первня ні зляйцизована й зматеріялізована демократія Європи (за виїмком іберійського півострова), ні філософія американського „way of life”. Виходило би, що в постаті дуже національно мішаної еліти християнського Заходу, — він не може чи не хоче апелювати до духових шраджерел своєї містики, як це роблять вірні Корану чи Старого Закону...

Тим часом — моє глибоке переконання, моя віра, що без відродження містики християнства, містики Нового Заповіту, Захід не вийде із стану теперішнього скніння й духово-політичного маразму.

Друге моє переконання, що все минуле України, всі її традиції, заповіді, її легенди, всі напівмисленні її будителів останнього часу — Сковороди, Шевченка, Лесі Українки і Франка в його „Мойсею”, кличуть її на старий і новий шлях, стати словом і мечем, заборолем цивілізації, опертої на науці Галілеянина, проти нової московської орди. Як була наша країна таким заборолом проти печенізьких, половецьких, татарських чи хозарських орд в минулім.

Знають це москалі. І якраз тому чинять на Україні те, що чинили всі завойовники, які хотіли в корені задушити дух спротиву і духову міць підбитих народів. Завойовуючи Галлію, Юлій Цезар зруйнував Алезію, священне місце галлів, місто їх храмів і жреців — друїдів, з скарбами їх таємної мудрости.

В наші „модерні” часи робляться подібні речі. По поразці Японії, деякі просоветські кола замкнули там школи і клуби, де виховувалася, в душі прастарих лицарсько-самурайських релігійних традицій, еліта країни. В тій самій цілі намагалися ті кола — хоч і безрезультатно — скасувати монархію в Японії, яка досі має там містичний характер. Врятувала той народ від цього особиста інтервенція ген. Д. Мек-Артура. Те, що робив Рим в Галлії за Цезаря, те саме робила і робить Москва в Києві і по інших містах України, де за останні десятки літ відбувалися нечувані погроми нашої нації та її святинь.

Але — все вказує на те, що це останні подриги колючого гада. Може він ще здобудеться на ще більше зло, ще більші нікчемності, може поробити нові завойовання чи ні, може уживаючи слів Л. Троцького, перед відходом з політичної арени, „так тріснути дверима, що світ затріщить”, — все це буде лише агонія, кофання. Очевидно тоді, коли Захід, а в першу лінію, Україна не розминеться з своїм, заповідженим історією, великим післанництвом: знищити тріюмфуюче нині царство матеріалізму, царство сатани в Кремлю.

Московська месіянська ідея видихається. Колишня містика царату — нібито остой суспільного ладу серед „занархізованої Європи” — вмерла. По визволенню слов'ян з-під панування турків і німців, — вмерла містика московського слов'янофільства. Після стількох літ большевизму вмерла містика визволення трудящих під стягом Москви. Вмре й містика „визволення” москалями націй „пригнічених” Європою. Грізний для Москви знак зануку цієї містики — є большевицька „керенщина”, щире чи підступне, все одно — шукання „appeasement”-у з Заходом, і — last, but not least — переображення большевицької „еліти” — з звірів, перед якими тремтіли мільйони — в свиней, які збуджують омерзіння й погорду. Московська північ буде відступати „во свояси”, історія вернеться до тієї доби, коли не мала сили Північ, коли пишним цвітом цвіли країни Медитеранії, до якої належала і Україна, якщо станемо свідомі свого покликання.

На неминучий змаг за своє національне „Я”, і за свою одідичену з старої Еллади і з Нового Заповіту, культуру, — мусить вступити Україна. Вона вже вступила! Щоб перемогла, повинна черпати свою духову, а тоді і фізичну силу з своїх духових праджерел, з заповітів своєї містики, свого духа, без якого ніщо не є сила фізична.

Мусить Україна пізнати, що як ті легендарні сорок лицарів Києва, які по стількох невдачах, таки здвинули Святу Софію, святиню Премудрости Божої над Дніпром, — так і тепер перед нею стоїть те саме завдання — здвинути наш храм і цитаделю перемоги ідеалізму над матеріалізмом. Духа над плоттю, віри над раціоналізмом.

Мусимо теж пізнати, що той храм і ту цитаделю здвигнуть не „прогресисти”, „марксисти”, „демократи” чи інші руїтники нашої традиції і нашої місії, а, як в тій легенді — нові лицарі духа і меча. Новий Орден

воїнів й аскетів, вірних Заповітам не чужих, але власних традицій. Пам'ятати слова Шевченка, що — *другої*

*„Нема на світі України,
Немає другого Дніпра”,*

ні другого Києва.

Все починається з містики і все кінчиться політикою.

Безплідною є остання без першої.

МІСТО ПРЕМУДРОСТИ БОЖОЇ

Це місто — Київ, місто Святої Софії. Покоління останніх ста літ поволі забували про це, чим було і чим знову має бути наше вічне місто.

Особливий гріх під цим оглядом тяжить на людях XIX і XX віку. Довго перед революцією активна молодь українська відвернулася від релігії. Немногі з тієї молоді здужали ще вчас покинути фальшивих „богів” матеріялістичних пророків, та більшість залишилася вірною тим божкам до кінця життя.

Один з найвидатніших представників тієї інтелігенції, ворог комунізму, і за це замучений, ще в 1930-их роках, коли говорили про містерії духового життя, лише „знизував плечима”, бо все це були „метафізичні явища, що їх точна наука не може з'ясувати”. А Церкві — як думав — належалася б лише тоді опіка держави, коли б „вона виконувала якесь культурне завдання”... Отже, проповідь науки Ісуса з Назарету і Його культ — це не було ще гідне уваги „культурне завдання”...

Другий (як і перший) син священика, ставши знаним церковним діячем у Києві, — не вирікся соціалізму, і слугою вітваря став лише на те, щоб „піднести національну свідомість українського народу”. Ідеал того покоління був — бачити Україну „вільною, освіченою”, а для народу „створити життя щасливе і за-

можне”, культуру ж того народу — бачила інтелігенція ХХ в. у мові, в піснях, танках, вишиванках, писанках, в народніх строях, звичаях, обрядах, в побутовій обстановці — в душі нації, і тільки. Київ, як місто Святої Софії, Премудрости Божої, як місто безцінних скарбів духа, як вічне джерело духового горіння й відродження, — не існував для тієї інтелігенції. Та й тепер многи з тих, що величають „золотоверхий Київ”, ледве собі уявляють, що віками під тими золотими верхами таїлося. І тільки, по революції, особливо в поезіях поетів „вістниківців”, бачимо вперше бажання проникнути в містерію нашого Вічного Міста, в ще не скінчену роллю його Святої Софії.

Рим стоїть на сімох холмах, Київ — теж. З двох перевозанних апостолів, один — Симон-Петро пішов благовістити в Рим, його брат Андрій — на Київські гори...

Легенда? Певно, наш зматеріялізований вік цурається легенд. Але послухайте, що про них казав славний історик *Огюстен Тієрі*:

„Справжню історію знайдемо лише в легендах. Легенда — це жива традиція, і в трьох випадках з чотирьох, вона більш правдива, ніж те, що ми називаємо історією”. І чи ж розкопки останніх десятиліть саме на Україні не підтвердили нам не одну „легенду”, уважану за фантазію ученими?

Незнищиму силу мають не раз оті легенди. І так як Рим, навіть по упадку імперії, лишився центром прочанства всіх „алчущих і жаждущих правди”, так само і наш Київ, навіть по тім як упала наша середньовічна імперія, а наше святе місто зведено до ролі провінційного города. Аж до самого приходу большевиків — сотні тисяч прочан щороку текли „в Київ та Почаїв молитись”, „у Києві великому всіх святих благати”, „у Межигорського Спаса причащатись”, „у Почаєві Святому ридати-молитись”... У Шевченка „мов на небі

висить святий Київ наш великий". У Києві „храми Божі, ніби з самим Богом розмовляють... У Києві, мов на небі”...

Ось чим був Київ з його „легендою”. Це духовий і релігійний центр, звідки промінювало слово істини на всю Україну, а з неї далеко на Захід і Південь, на Північ і Схід. Польський учений О. Брікнер підкреслює високу вартість культури князівського Києва — в його історичних пам’ятниках, як Літопис та інші, — які „повстали в монастирі, розвинулись в суворо-аскетичнім світогляді”, любувалися „в широких релігійних поученнях”, в „любові до правди”. Нічого подібного не могли показати у себе інші слов’яни, не кажучи вже про лже-слов’ян, москалів. Цією культурою, надхнутою релігією, принесеною до Києва з „другого Риму”, над Босфором, а перед тим з Старої Еллади, — Україна „стала славною і дивною в усіх довоколишніх країнах” (читаємо в однім вірші). І ще в 1595 р. писав Київський католицький єпископ (українець родом) Верещинський:

„Многі згодяться з тим, що в усій Європі нема храмів, що дорогоцінними прикрасами стояли б вище за храми Константинопольський і Київський”...

Прозивали тоді Київ „православними Атенами”, а Києво-Могилянська Академія була світочем християнської культури, куди стікалися спудеї з слов’янських і навіть неслов’янських країн. До цієї Академії іти в науку кликав Львівський єпископ Й. Шумлянський за Мазепи. Адам Тременський називав Київ „суперником Царгороду та преславною красою Східньої Церкви”. З цієї Академії розливалася на Сході Європи і наука святих отців, і мудрість старої Еллади і Риму, Арістотеля, Платона, Плутарха, Томи Аквінського, мудреців Афону, — цього чернечого нашого Запоріжжя. Київ — був фокусом, огнищем, звідки променювала велика Правда. Вона надхнула Шевченка, вона надхнула собою всі ідеї, якими трималася вкупі, в силі і славі, ко-

лись з установами своїми держава українська за Володимира, Ярослава, Богдана і Мазепи, — ідеї права, упорядкованого, ієрархічного суспільства, культу отчизни, віри, справедливості і кінечности щитами і мечами огородити своє Святе Місто і Землю від поганых.

В обороні цієї Правди старої стає ще Сковорода, Шевченко і, почасти, Гоголь, в обороні старих аксіом національного життя, без яких анархія захоплює і світ окремої людини і світ людської спільноти — нації.

У другій половині ХІХ в., від Драгоманова, — верхівка України вже приносить жертви новим, фальшивим богам: людського суверенного розуму („мудрости по плоті“), людського інстинкту, нічим нездисциплінованого, отарного матеріяльного „щастя“. Був це пишний розцвіт „народолюбства“, соціалізму і комунізму, коли відвертатися стала Україна, в її майже всіх верствах, насамперед у вищих клясах, — від мудрости безцінних духових скарбів, зложених у книгосховищах старого, християнського Києва, або в архітектурі, фресках, плоскорізьбах, орнаментах Святої Софії, Михайлівського монастиря, в „житіях“ „печерян“ з Київської чи Почаївської Лаври, коли то оборонцям Києва й України спішило на поміч „войсько із мечами“, що „не йде землею, а облаками“; що змушувало ворога „назад рушати“, як то співається в пісні про Почаївську Матір Божу...

Хутко розпалася кара над тими поколіннями за нове поганство. З почуттям жалю, вини, кожний з нас, мандрівників на чужині, згадуючи Київ і Святу Софію, мусить сказати словами поетки-пророчиці:

*„Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
Вороги найсвятіше спляммили,
На Твоім вітарі неправдивим богам
Чужоземці вогонь запалили“.*

Бо коли многі з нас досі не знають, за що північні варвари-кочовники руйнують наше місто, то знають це чудово ті варвари! Вони, одержимі бісівською „мудрі-

стю" нашого „прогресивного" віку, вони знають що на те, щоб вони жили, мусить вмерти Місто Премудрости Божої — Київ. Вони знали, в чім джерело нашої всякої — і мілітарної, і духової сили. З своєю шаманською хитрістю задумали вони злодійством привернути собі протекцію Сил, які хоронили Київ. В 1169 р. суздальський князь Андрій зруйнував Київ і вкрав його образ Пречистої. Нацькований дідом Івана Лютого, хан Менглі-Гірей знову руйнує Київ і посилає дарунок московському ханові — золотий келих з диском з нашої Святої Софії... Руїнацію Запорізьких святинь переводять посіпаки Петра і Катерини. Нівечить Київські святині Микола I. Нарешті Ленін і Сталін, на спілку з Хатаєвичем і Кагановичем, руйнують Лавру й Михайлівський монастир, храм патрона Києва, переможця змія, оборонця від усіх нечистих сил, архистратига воїнства небесного. Кодло бісовське в Кремлі знало і знає, в чім таїлася велич і могутність Києва, яку їм доручили зруйнувати, щоб могло втриматися царство тьми. Одержимі духом зла знали, що їх переможе тільки інший дух, страшний для них і невблаганний, з-під знаку хреста.

Гасла сучасного здегенерованого світу? Його нові ідоли? Машиновий „прогрес", індустріялізація, колхоз, „сучасна Україна", ідилія „щасливого і заможного життя", яке запровадить всесильний „людський розум без віри основ"? Все це порох й омана! Під цими гаслами ніколи не відродиться Київ, ніколи не вирветься Україна з пазурів московського крука. Вона відродиться, коли піднесе прапор Старого Києва, оборонця нашої великої Правди проти лжехристиян з Півночі. Тільки ця, заповіджена Києву Правда Первозванного, надхне борців за неї силою духа, вірою і завзяттям, тільки вона, і ніяка інша. Та сама, якою перейняті були Володимир, Ярослав, Сагайдачний, Вишенський, Богдан, Мазепа, Шевченко. Вона створить з Києва і його землі не мирний край ідилічних гречкосіїв або „прогресивної

інтелігенції” — безборонну здобич для завойовника, а традиційну Україну „печерян”-аскетів і вояків, лицарів хреста і меча, що без них в рабів обертають мирних плугатарів „на нашій, не своїй землі”.

Нема на Сході європейського Окциденту другого великого духового центру, другого міста Премудрости Божої. Київ — місто „велике, трагічне й шляхетне, розтерзане і живуще, вимучене і невмируще, заглиблене в суть життя, якоюсь таємничістю овіяне, віковичну істину в собі ховаюче, мужнє і ласкаве” (А. Любченко)...

Місто, що „величаво розсілося на горбах, наче володар на престолах”, що „робить враження другого Риму... Тут відчуваєш і розумієш благословення святого Андрія... Чуєш, як росте в тобі якась нова сила”, щоб боротися за „ідеї правди і свободи” (Дм. Мирон-Орлик).

...Направду:

*Живе життя і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить*

нашого Києва, з його патроном, святим Михайлом.

Покійний Л. Мосендз писав про один свій сон:

„Снився мені сон, був я на широкій хмарі, під темним зоряним небом і ангел показував мені будівлі... А в одному була вітрина велика за склом і там стояли на чорних підставах блискучі діаманти. Бачу їх!

„Це народи світу!” — сказав ангел.

„А де ж Україна?” — запитав я.

„Ось!” — і показав на сьомий з ряду діамант. Не був він такий великий, як ті перед ним, але стрункий і блискучий, наче готицька вежа... І я відчуваю той трепет... А чи ви знаєте, хто є патрон нашої землі? Сам св. Михайло, що ненавидить сатану, що не хоче прощати його, архистратиг, небесний маршал. Мені колись казав знайомий чех:

„Страшного маєте патрона, будете великим народом!” — один із сьоми діамантів”...

Цей сон... Легенда св. Андрія.. Вічне Місто Премудрости Божої над Дніпром... Місто святих аскетів і войовників. Велике призначення заповіли йому — легенда та історія. Вже вступив „Київ великий” на шлях того призначення, і ще в цьому столітті довершить його.

Лиш під умовою: коли відкине геть від себе, розтопче і, як св. Михайло, запахає списа в „пащу змія”, в глупу „мудрість віку цього”, премудрість „сучасних вогнів”. Коли нові войовники підуть під прапором не людської, а премудрости Божої. Коли учинять так, щоб ніхто більше не смів зробити ні з Києва, ні з Св. Софії — „вертеп розбійників”; щоб не віддав Господь нашого „виноградника” — іншим; щоб „не лишився дом наш пуст”. Щоб не лиш сили над нами заповіли нашому вічному місту його велике призначення, а щоб ми самі захотіли здійснити його. Привернути давній блиск Києву, коли то — як стоїть в старих письменах — „німці радовахуся, далече будуче” від Києва, а предки москалів сучасних, черемиси і мордва „бортьничаху (данину воском даючи) на князя великого Володимира” київського...

ЗА ДУХОВУ СПАДЩИНУ КИЄВА

Нестертою досі плямою на сумлінні Заходу є контакт деяких його середовищ з так званою „православною церквою” ССРСР.

Рідко хто в Європі свідомий ролі, яку в світі мала би, в намірах Кремлю, відіграти та „церква”. До тих небагатьох свідомих належить журнал „Екрі де Пари”. В нім згуртувалася невеличка дружина людей, які в мистецтві і в політиці хочуть протиставитися сартрівсько - мендесівсько - пікасовському, москвофільсько - „прогресивному” бедламові „сучасного” Парижу.

В однім з останніх зошитів того журналу є цікава стаття П. С. Берже „Ля труазієм Ром”. Автор перепов-

відає коротко історію перед-сталінської, а детальніше сталінської російської церкви. „Конкордат”, підписаний 23 вересня 1943 р. в імені ССРСР Сталіном і митрополитом Сергієм, мав далеко візовану мету. Цією метою було: зробити з російської церкви знаряддя московського імперіялізму. Церква російська, пише Берже, ніколи не відзначалася духом опротиву кесарям; завжди була на послугах їх політики, зовнішньої і внутрішньої. За большевизму — та церква мала своїх мучеників, але не одвертих воївників проти безбожницького режиму. Тепер вона цей режим благословляє, віддаючи Боже кесареві. В декларації митрополит Сергій, під час війни, заявив, що, хоч „існує в Росії протирелігійна пропаганда, але переслідування церкви давно припинилося”... Це було явною і свідомою брехнею, а благословляючи режим, що проводить протирелігійну пропаганду, митрополит Сергій ствердив мимохоть, що між його „церквою” і релігією нічого спільного не лишилося.

По заключенню того „конкордату”, почався новий період церковної політики ССРСР — політики з метою духової гегемонії, першенства російської церкви в православних землях поза межами советської імперії. Кремль хоче вже тепер зробити з православля нову 5-ту колону свого імперіялізму, „екуменічну колону”, як каже автор. Ієрархи ж підсоветської церкви вмить збагнули, що безбожницька держава комуністична — нехай у її власних інтересах — допоможе церкві російській осягнути її стародавню мрію, зробити московського патріярха „католікосом” всіх православних Євразії, Африки й Америки (в цій останній автор налічує 1,200,000 греко-православних). Друга в ранзі особа советсько-церковної ієрархії (Сергій від 1934 р. є вже патріярхом), — архієпископ Николай, переїздом через Західню Німеччину, заявив, що „шлях до спільноти народів може бути здійснений в християнській спільноті”, — очевидно, очолений московським Сергієм...

Щоб розвинути думку Берже, додаю від себе: перше гасло Москви було — „слов'яни всіх країн, єднайтеся!”, потім — „пролетарі всіх країн, єднайтеся!”, тепер — „колоніальні народи”, а на поготові, вже спроквола витягається третє гасло — „православні всіх країн, єднайтеся!”. В усіх трьох випадках, річ ясна, під проводом Москви...

Здійснення цього задуму, спільними заходами безбожницького режиму і безбожницької церкви, вже поволі наступає, в супроводі злочинної байдужості, або навіть туподумної симпатії деяких представників західної „еліти”. Той самий Николай заходився вже зорганізувати „систему виміни” між молодими протестантськими теологами і російсько-православними семинаристами. Московський патріарх має під своїм керівництвом всі православні церкви СРСР, а його дієцезія обіймає 21 мільйон квадратних кілометрів. Той же патріарх уже підпорядкував собі колись автономні церкви України, Грузії, Вірменії, Білорусії, Латвії та Естонії, так само і православні церкви Болгарії, Румунії, Албанії, Чехії, Словачії і Польщі. В східній Берліні резидує екзарх московського „третього Риму” для „всієї Німеччини”, московський єпископ „всієї Австрії” резидує у Відні. А з чотирьох східних патріархів — двоє, Александрійський та Антіохійський, визнали слов'янського патріарха. Під керму Сергія віддано і 6 мільйонів „навернених” греко-католиків Галичини і Румунії. Остаточно ж ціллю цього руху є, пише автор, що криється під псевдонімом Берже, — „здійснити претенсії російського православ'я на єкуменічність, себто перенести в Москву осідок всесвітнього православ'я, а через це, перейняти роллю і значення Візантії, стаючи, на рещті, „третьім Римом”. Ціллю Советів є ужити цю силу на користь, теж єкуменічної (всесвітньої) революції...

Автор трохи догадується про роллю православного Києва. Пише він, що „лідтримка советського уряду імперіялістичних тенденцій російської церкви, ясно про-

зирає з статуту, признанім ССРСР московському патріярхові над автокефальними православними церквами Грузії, Вірменії та України. Конкордатов 1943 р., комуністична держава визнала за Грузією право мати свого патріярха, під московським. Два роки потім, те саме право признано вірменській Церкві, яка зайняла третє місце за патріярхом московським і грузинським. Що ж до української Церкви, на шість віків старшої від Москви, то комуністична влада, як давніше царська, — не тільки заперечила її стародавнє першенство, але просто скасувала її автономію. Старий спір між Москвою і Києвом був рішений Сталіном на користь російського верховодства, точно як у 17-ому віці. Комуністична влада визнає всі православні спільноти, крім — української Церкви. Ця є в очах советської влади неподільною частиною російської Церкви, а київський митрополит був змушений задоволитися рангою екзарха, канонічно підпорядкованого російському патріярхові”.

Стільки автор француз, який дальше не затримується над причинами, виглядами і значенням ривалізації Москви і Києва в надрах зачепленої ним преважної проблеми. Яке для України має значення оце грядуче „оправославлення” большевизму й „конкордат” російської церкви з дияволом?..

Москалі навчилися від татар збивати в один кулак свою орду, але вони безсилі випродукувати якусь ідею. В області матеріяльній вони живуть грабунком чужих земель, в області духовій — грабунком чужих ідей. Від Візантії вкрали ідею світового цісарства, від чехів — ідею всеслов'янства, від німців і жидів (Енгельс-Маркс) ідею „соціяльної справедливости” — комунізм, від французів — ідею революції „санкюлотів” (безштанків). Бо голий гін неситого молоха московського, гін красти, вбивати і присвоювати собі чуже, гін народу-паразита, треба ж було прикрити сліпучими гаслами — теж вкраденими і дефігурованими, чужими іде-

ями. Без них не пішов би на московський гачок плебс, який хоч і дає себе взяти за чуба (деципіатур!), але й „вульт деципі”, любить, щоб його дурили сліпучими гаслами, як дурний заяць, що бігтиме перед вами приписаною доріжкою, поки бігтимуть за ним сліпучі вогні вашої дрезини в лісі... Так як пів віку перед 1917 р. почало меркнути сліпуче сляиво „самодержавія”, так тепер вже почали гаснути жарівки комуністичної революції. Не мають значення „воплі” Кагановича на стару нуту „гром победы раздавайся”. Він і сам знає, ще все „вопить”, бо інакше чого б поставили тепер свою карту большевики не на соціальні, а на національні революції в світі поза СРСР?.. Чи мине до того часу „время і полвремени”, як віщують пророки своєю незбагнутою мовою, чи „залізне число” літ, — але крах всієї „вавилонської вежі” сучасної матеріялістичної цивілізації зближається кроками велетня. І коли ця потворна вежа розпадеться в руїни і треба буде наново будувати життя, — людськість огорне потят до всього опіригуального, надплотського, (цей процес вже почався), як до єдиної провідної зорі, що виведе з пекла сучасности. Це вичувають „маги, бонзи і жреці” і російського уряду, і російської церкви (Каганович — теж!). І якраз на цей випадок приготовляють нову маскараду — вставити для дурних „зайців” нові „православно-екуменічні” жарівки до лямпки кремлівської дрезини. Обдурити і цей грядучий порив мас, як намагалася Москва обдурити і перевести на свої рейки порив до визволення слов’ян, чи пролетаріату, чи колоній — от суть союзу большевизму з православієм.. І в *цїм же таємниця непримиримо ворожого ставлення Москви до Києва*, яке, не розуміючи його причин, стверджують як факт „Екрі де Парі”, особливо в ривалізації тих двох міст на полі церковно-релігійнім. Для соціальної революції — москалям потрібний був Маркс. Для того, щоб „матушка” могла — як прийде час — з’явитися в масці вождя „духового оновлення” світу — їй потрібний Ки-

ів, потрібна буде Лавра, старокиївські святині, легенди й інше. Все це вона буде красти, як Андрій Суздальський украв ікону Вишгородської Божої Матері, яка тепер вже стала „наша, московская”.

Ось чому, в намірах Москви, Київ не сміє мати не лише самостійности церковної, а навіть автономії. Бо без Києва світова місія московського „православ'я” — є утопія. Це знають московські бонзи і жреці. Знають вони теж, що впоперек всяким світово-амбітницьким плянам Москви — завжди ставала Україна осередком всієї християнсько-православної духовости й містики; завжди — поза Візантією був Київ. Так само як первісне християнство найкращий ґрунт для свого зерна знайшло не в Юдеї, а в приготованій духово до його прийняття Елладі, так само найкращий ґрунт знайшло східне християнство на пересякнутій здавна гелленською культурою — через нашу Понтиду — Україні. Не в шаманській Москві, яка лише те християнство, те православ'я спотворила. Москва, як могла й вміла, калічила українську Церкву Православного Києва, як тепер калічить католицьку Церкву в Польщі, на Угорщині і т. п. Тим не менше знають московські бонзи і маги (як ні, то Каганович їм це витолкує), що коли наступить час, коли в руїни розпадеться створена Москвою вежа вавилонська комунізму, то зголоднілий православний схід, „жаждущий і алчущий” духової Правди — зверне свої очі до Києва, з його легендами, з його містикою, з його вірою, вірою Мазепи, Богдана, Сагайдачного, Ярослава й Володимира.

Це буде „ля лют фіналь”, „последній і решітельний бой” між Києвом і Москвою за гегемонію, за першенство на Сході. Бо на нім немає місця для двох потуг.

Про неминучість цього останнього бою знає, шукаючи за новою маскою, за новим обманом, Москва. Найвищий час, щоб і ми про це знали і до цього останнього бою були готові з мечем і світським і духовим.

Без цього останнього до нічого не здасться перший.

ПРОДОВА ПОЛІТИКА

(„Огню іскра великого”).

Чи довго ще буде каратися й мучитися Україна? Питання це раз-у-раз лунає з газетних статей, з тужливих голосінь чулих поетів, у прозі...

Матеріялісти шукатимуть відповіді на це питання у заявах кремлівських „колективних” царів, в „нарадах” червоної Думи боярської або в т. зв. „міжнародній констеляції”. Я думаю, що тільки виходячи з прийняття примату духового чинника, можна кинути світло на це питання — чи довго ще буде каратися Україна?

Перше каралися ті, хто в СРСР підносив проти займанця гостру шаблю або гостре слово. Потім прийшла кара на тих, які займанцеві вислутовувались, що викликало серед них та їх приятелів остовпіння: „За що? За що ж їх”?!

Та на тім не скінчилося. Прийшла черга і на мільйони тих на Україні, що „сиділи нишком”, на масу „неутральних” і „льояльних”. Це зовсім збило з пантелику всіх, яким і досі не в гадці, за що катують навіть тих, що „мовчать, бо благоденствують”.

На подібне питання дав дотепну відповідь король Пилип Македонський — еллінським демократам ще перед нашою ерою. Коли він підбивав одну грецьку місто-державу за другою, мав він всюди в них, як тепер Москва, свою 5-ту колону (тодішніх Мануїльських, Затонських, Ю. Коцюбинських, Любченків, Димітрових, Паукерів і Нагів). І коли прийшла черга їм теж іти „під стінку”; коли вони благали й питали Пилипових посіпак: за що? чи ж така є подяка їм за службу македонцям? — ті відповіли: — коли ви нині зрадили власний край, то завтра можете зрадити і Пилипа, тому й він вам не вірить... Дуже просто й дуже ясно! Так думають

і московські Пилипи. Тому, чи тепер, чи в четвер, а приходять черга каратися навіть прислужникам Москви, тій другій категорії, що йде під ніж катів. Бо що йде під той ніж перша категорія, та, що встає, щоб „кайдани рвати”, — це не вимагає ближчого пояснення. Це зрозуміло кожному.

Але за що має каратися третя категорія, весь народ, ті мільйони невинних жертв, що з окупантом погодилися і на нього „чесно працюють”? — ось чого не годні второпати чутливі поети і прозаїки. Пилип, король Македонський, і на це питання дав відповідь. Коли деякі з тих невинних еллінів питалися, за що він переслідує їх: — Пилип знає, казали його слуги грекам, скільки кривд, скільки зла завдав він еллінам, тому й думає, що всі вони з цілого серця його ненавидять, шукаючи, як йому за ті кривди відплатити (цитую з пам'яті)... Тому й нищив король, про всякий випадок, і масу отих невинних... З тих самих причин проводить своє народовбивство й Москва на Україні.

Як бачимо, наївно думає дехто, що от, мовляв, як би різні „шибайголови” і „глупі романтики” не бунтувалися проти Москви, то не було б і репресій супроти широких верств народу, ні супроти прислужників і лакеїв займанця, які ж „рятують, що можуть”... Наївні ці думки! Бо Пилипи, македонські і московські, мають свою логіку: просту, ясну й безпощадну!

Найцікавіша є справа з третьою категорією катованих. Чому їх, ту масу, витереблюється навіть тоді, коли сповидно не лишилося в ній навіть одного „козака із мільйона свинопасів”? Коли все ніби то обернено в покірливу юрбу?

Чи справді *все*? В 1871 році Франція Люї-Наполеона була розгромлена німцями. Цісаря взято в полон, звитяжна пруська армія сунула лясвиною на Париж. В цей час, збентежений прем'єр тимчасового уряду Франції, Тієр, питався Бісмарка: — вже ж імперіялістичного

уряду Наполеона III-го немає, з ким же ще воює Пруссія?

— З Людовіком XIV-им! — була відповідь.

Пруссія воювала, здавалось їй, з невмирущим духом старої історії, войовничої, героїчної Франції Людовіка XIV, Вобана, Тюрена, — з духом, який, думав Бісмарк, завжди готовий спалахнути знов і який спалахнув ще раз у 1917 році в особі Ж. Клемансо.

Як Гогенцолернська Пруссія, хоч Франція тоді лежала розбита біля її ніг, все ще воювала з Людовіком XIV-им, так Росія, навіть у початках нашого століття все ще нищила в нас „мазепинство”, героїчний дух старої України, дух Мазепи і Полуботка. Відомо, що в Полуботкові боявся Петро I знайти „другого Мазепу”, тому й спротивився виборові його на гетьмана. Відомо теж, що за Миколи II увесь тодішній національний рух на Україні був „п'ятнований” ім'ям „мазепинства”. Хоч репрезентували його тоді такі постаті, як М. Грушевський, В. Винниченко, або українські „радикали”, — також чужі духові мазепинської України, як Тіер з товаришами були в 1871 році — чужі духові старої, героїчної Франції. Не думали, певно, росіяни — білі й червоні — що з Грушевського й Винниченка вийде Мазепа, знали їм ціну, як політикам. Але боялися, що мазепинці (духом) можуть знайтися серед тих мільйонів на Україні.

І не помилилися! Доказ — спонтанний вибух української стихії в рр. 1917-21, з зовсім перед тим незаними іменами, як Ю. і В. Тютюнники, Безручко, Болбочан, Омелянович-Павленко, отамани протибольшевицьких повстань і т. п. Ніхто інший як Винниченко, в 1920 році писав, що „довелося помічати увесь час на протязі цілої української революції, що іменно вони, ті, які не вмiли навіть говорити як слід по-українськи, вони були найбільш крайніми, запальними, непримиримими націоналістами”-мазепинцями. Чому це було так? Мабуть тому, що, хоч і не були вони заторкнуті

просвітньою пропагандою народолобства демо-соціалістичних партій на Україні, але, якраз завдяки тому, не були вони заторкнуті анемічним антимілітантним, антидержавницьким і пацифістичним москвофільством тих партій. За те ті „непримиримі”, через Шевченка, може Руданського, через історичні перекази, пісні, думи, традиції козаччини, через місцеві легенди — хоч мовно півзрусифіковані (українські „ірляндці”), були насичені ще духом нашої історичної давнини.

Там була Шевченкова „огню іскра великого”, що на пожарищі у попелі „тліла”, несподівано вибухаючи новим пожаром. Як, де було тієї іскри шукати? Тому й вирішили московські Пилипи, розметати весь попіл, затопити водою — ану ж згаситься тоді й ту чи другу іскру, які десь невидно ще на пожарищі тліли. Звідси — масове винищування українців голодом, концентраки, табори смерти, терор, масові виселення, ціла політика народовбивства Москви на Україні.

Ідея ця запозичена московськими більшовиками в юдейського царя Ірода: „Ірод дуже розлютився і після вимордувати *всіх* немовлят у Вифліємі і в усіх його околицях, від двох літ і нижче”... Бо „так написано було через пророків”, що там має повстати вождь, який визволить нарід з-під влади Ірода... Може й Іроди на Кремлі теж *знають*, що саме з України має вийти той, що заб'є московського дракона? В кожному разі політика масового винищування на Україні — не лише ворогів Москви, а й тих „нейтральних”, дуже добре дасться пояснити тривогою московського Ірода („Ірод цар стривожився і весь Єрусалим з ним”), що на тім пожарищі, в яке він обернув Україну, тут і там тліють невидимі „іскри вогню великого”, який спалить варварську імперію. Треба, отже, бити наосліп, вгору, вділ, вправо і вліво, без розбору — активних і покірливих, бунтарів і нейтральних — *всіх!* Ану ж рука ката розтрощить тоді і тих, що були призначені вивести Україну із тьми і неволі? Та ж спротив України, що — в

1941 р., коли сотки тисяч вояків українських відмовлялися боронити московську орду, — це як і 1917 рік, був наглий спалах недоглянутих катами іскор!

Що ж запалює їх, ті іскри, в наших душах, в душах того чи іншого українця? Це буває різно... Зшиток у якогось сільського дяка заборонених Шевченкових поезій... Музей нашої старовини... Виступ Заньковецької... — в старі часи. Або повна сутестія і невідпертого чару картина Репіна — „Гетьман”, опертий рукою на гармату (під яким, в „Історії” Тиктора стоїть чомусь підпис „Запорозький Отаман”)... Або галоп відділу гайдамаків житомирським шосе до Києва, в добу боїв 1919-1920 рр., який вогнем чогось нестримного і величнього (щось як „Козацька слава” Мужина), воскреслого видава старої, героїчної України на все життя запалив душу малого дівчура, Лени Теліги, яка оглядала ту сцену з будинку Київської політехніки... Іноді злітала та іскра навіть з творів ворогів, які з’являлися тут тією силою, що „das Boese will, das Gute schafft” (Гете)... Знаю бо, що не одного „малороса” зробила українцем „Полтава” Пушкіна, як не одного „рутенця” чи галицького москвофіла навернув на українство роман Сенкевича „Огнем і мечем”: нехай у них з знаком мінуса, як „дика стихія”, з’являлась у тих творах давня Україна, але — всупереч їх замірам, повна непереможньої сили, одчайдушнього пориву і таємничого чару...

В одній із новіших советських історій російської літератури, одверто висловлюється — назагал в СССР дуже шанованому А. Пушкіну, — висловлюється догану, як міг він протиставляти Петрові-„Великому”, — „ізмінника” Мазепу, як рівнорядного володаря і рівновартного противника...

Дух мазепинства, дух, який досі блукає по Україні, — ось звідси злітають ті „іскри вогню великого” на вражливі душі, яких шукає вбити московський Ірод. Але запалити той вогонь можна тільки в душах, які в стані запалюватися, в сухих, вогнистих, горючих ду-

шах аскетів і героїв, не в мокрих від сліз душах „лакеїв”, „рабів” і „фарисеїв” за виразом Шевченка.

Коли тих останніх число змаліє, а тих перших, не „нейтральних”, не Іродових прислужників, число збільшиться, тоді лише безсильною стане політика Ірода на Україні. І царство його скінчиться. Благословенством України (або її прокляттям — думають Швейки) — є спадщина колишньої величі старого Києва. Або вона відновиться у давнім блиску, або стерта буде Україна з мапи Європи.

Вирішать про це, як завжди в історії, не такі чи інші видимі констеляції матеріального світу, а наявність і сила тієї іскри, невидимої під попелом зовнішнього, яка, спалахнувши огнем великим у серцях мільйонів, спалить дощенту, хоч не знати як сповидно міцне царство насильства і зла.

ПАКТ З ДИЯВОЛОМ

Наш вік „прогресу” визбувся забобонів, і не вірить в диявола. Але один мудрець сказав, що найгеніяльніший трик чорта був той, коли він переконав людей, що він — не існує. Ті, що знають про його існування, одні — боролися й борються з ним „постом і молитвою” (як заповів Христос), другі ж — заключали з ним пакт приязні, шукаючи в нього допомоги в своїх темних ділах, взаміну продаючи йому свою душу.

У Гете диявол з'явився Фавстові в шатах середньовічного каваліра. В наш час, „народніх демократій”, приходять він в подобі „камарінського мужика”, московського пикатого різника, веселого, п'яного й хамоватого Ваньки. Постать, яка в добу скасування всякої дистинкції, користується особливою популярністю.

Перша його, сказати б явна, візита в модерні часи, — була його візита польському Фавстові, що в своїй країні, як відомо звався „пан Твардовскі”. Запропону-

вав він дати йому в повне посідання галицько-волинську Маргариту (geste Марусю) і, по кривавих літах 1914-20, — „вічний мир” і „приятель”. Взаміну заприятелював пан Твардовскі ніколи більше не підносити меча на заприятелюваного московського диявола, за яким визнав повне й виключне право розпинати Київську Україну. Кров'ю цієї жертви замість чорнила, й підписав, в Ризі в 1920 р. пан Твардовскі свій пакт приятелю з червоним Мефістофелем, запродавши йому, подібно як колись доктор Фавст, свою душу.

Кілька літ потім, в Раппалло, зустрівся з московським чортом нащадок гетівського Фавста, а в 1939 р. підписав з ним пакт вічної приятелю. Фавст обіцяв ніколи не підносити меча на московського диявола, ні проти пекла, що той розвів на шостій частині землі. Взаміну обіцяв диявол дати йому, в посідання польську Малгожату і всі землі, які підіб'є собі тевтонський Фавст, за виїмком західноукраїнських, які мусіли піти на знущення і хресну путь московському дияволу. Не атраментом, а кров'ю цієї жертви підписав тевтонський Фавст цей пакт „вічної приятелю і союзу” з дияволом в 1939 р., продавши йому свою душу, в яку тоді увійшов сатана.

В тім самім році не продати, а вже віддати свою душу мусів пан Твардовський червоному Мефістофелеві, що прийшов забрати її якраз, коли вона благала його помогти їй від напасти з Заходу. Бездушним трупом лежати над Вислою лишився пан Твардовський, 19 літ після підписання пакту в Ризі.

Коли скоро потім *furor teutonicus* нестерпним зробився для Фавста з крайнього Заходу, він теж звернувся за допомогою до московського чорта. Цей її радо прирік 1941 р., бо й проти нього самого зворохобився союзник з року 1939-го.

Коли цей останній, вже переможений, лежав на землі, червоний диявол прийшов по його душу, в 1946 році в Нюрнберзі, 22 роки після Раппалло, яке було

вступом до душепродажного пакту 1939 року. А зараз по перемозі, Мефістофель підтвердив заключені з союзником з Заходу, за війни, пакти й нові умови. Фавст з Далекого Заходу присягнув, за отриману поміч — нічого не робити проти Мефістофеля, чи без нього, і впустити його в свою душу, і в свої західного Фавста землі. Zobов'язався західній Фавст ще впустити емісарів диявола в свої парламенти, в партії, в уряди, в пресу, в радіо, в мистецтво, в літературу, в секретні атомні робітні тощо. А однією з точок цього пакту була та, про яку згадує Відман в „Історії Фавста”, а саме: ніхто, крім Фавста, не смів в товаристві ні бачити, ні пізнавати диявола...

Так з'явилися емісари останнього на Заході, замасковані: як анголи миру, як учені, народні представники, послы, політики, як слуги церкви, туристи, спортсменці, театральні і т. п. А тих, хто намагався ту маску здирати, zobов'язався Фавст карати або висміювати („червоні оселедці!”). Zobов'язався теж Фавст, об'єднавши всі нації, розпочати нову еру „миру, свободи і справедливості” в світі, але конче до спілки і в порозумінні з червоним дияволом і ніяким способом не помагати народам, які бунтувалися проти московського Мефістофеля. Спеціально на Україну мусить бути накинене покривало мовчанки, щоб всі на Сході і Заході уважали її за трупа.

А коли західній Фавст дружнім потиском стиснув заплямлену кров'ю мільйонів лапу червоного диявола, останній вельми звеселився і своїм друзям з-поміж найближчих довірених Фавста, дав титул „почесного вельзевула”.

Час біг. Пану Твардовському з'явився московський диявол по його душу, — 18 літ після підписання пакту. Нащадкові Гетового Фавста з'явився він, забрати його душу, 20 літ по Раппалло, що було вступом до пакту 1939 р. Від пакту Західного Фавста з дияволом — ми-

нає вже досить літ... І коли деякі з оточення цього Фавста в страху і тривозі, пробували ворохобитися проти грядучої страшноної небезпеки, щоб рятувати свою душу, чули вони у відповідь цинічний регіт диявола і його саркастичні слова: „Чи ж ви самі не прирекли мені все чинити зі мною і нічого без мене? Чи не відчинили мені свою душу? І чи ж не призначив я вас почесними моїми вельзевулами? І чи ж не стоїть у ваших же святих книгах, що не виганяється диявола вельзевулом? Що ж хочете від мене? „Тепер їжте, хоч повилазьте!”

Справді, вельзевулом не вигнати диявола — про це написано в святій книзі Фавста, яка перестала бути святою для нього. Тому й не виблагає він собі від Бога чудесного спасіння, бо і Христос не творив чуда там, де не було віруючих. Не переможе диявола ніякий Фавст, хоч би яким могутнім володарем був у своїй країні, коли в душі його володарем став диявол. Перемогу над ним здобудуть нові люди — ті, про яких казав Шевченко, що за ними „сила архистратига Михаїла”, сила хреста.

Особливо нам треба знати це. Бо — не дурно від всіх згаданих Фавстів жадав московський диявол — в 1920, 1939 і в 1945, — щоб віддали йому в неподільну владу — землю з столицею на Київській горі. Бо тій горі московський диявол заповів боротьбу на життя і смерть. Бо знає він, так як і ми, що:

*„Живе життя і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить!”*

Пізнати цю силу і віднайти її в своїй душі — ось гасло грядучої доби. Не доби поразок — *звитязної доби!*

Бо все починається від містики, і все кінчиться політикою.

Торонто, 1957.

ABOUT THE AUTHOR AND HIS BOOK

THE AUTHOR OF THIS BOOK, born in southern Ukraine (Tavria), is a writer in spheres of both politics and literary criticism. While still a youth before World War I, he belonged to the R.U.P. (The Ukrainian Revolutionary Party). After his escape from a Kiev prison, he lived beyond the borders of the Russian empire and there — especially in Lviv, Western Ukraine — he continued working for the press. In 1918 he became Chief of the Press Bureau under the Hetman of Ukraine, General P. Skoropadskyj in Kiev. Then he went abroad again.

While living in Lviv, he published the monthly, "Vistnyk" (1922—39), and many brochures and books. The most important of these were: a brochure, published on the eve of World War I in 1913, in which he postulated a fight against Russia for full independence of Ukraine and "Nationalism" (1926), in which he outlined his doctrine of a Ukrainian militant nationalism. In "Nationalism" as well as in other works, as for example in "The Basis of our Politics" (translated into German as "Der Geist Russlands", in English, "The Spirit of Russia"), he formulated the idea of a return to ancient Ukrainian traditions, to the traditions of fighting the Eastern hordes in both political and cultural spheres.

In this collection the author again brings forth these ideas. He counterbalances semi-Asiatic anti-European Moscow with Ukraine's Western culture which he considers a vanguard of the Christian Occident in the East; Russian mysticism based on the idea of "the chosen people" ("Herrenvolk") ruling the world, he counters with the historic mission and mysticism of Old Kiev. This task is to fulfilled not by those whom Edmund Burke ridiculed as the "élite" — the so-called "sophists, economists, and calculators" — that is,

not by people of wavering opinions, materialists, and conformists who seek understandings with the enemy who is aiming at the destruction of political freedom and the faith of the Christian nations of Europe — but by a new “order”, a new resurrected knighthood under the banner of Christ and the Sword, inspired with the mysticism of historic Kiev and with that “fighting spirit” which the West so much needs in these threatening times.

During more than half the century and now in this book these are the answers propounded by the author to the fundamental questions of today: What? How? and Who? should protect the West and Christianity against the flood of barbarian Eastern hordes, especially Moscow’s. Questions regarding the idea of natonalism, the idea of active fighting, and the idea of leadership — these are the problems broached in this book.

Among non-Ukrainians who refute this author’s ideas are such people as Prof. P. Miliukov, the leader of Russian Constitutional Democrats in Tsarist times and Lenin before W.W.I, as well as the Russian-Bolshevik press from 1913 until present times.

A positive evaluation of this author’s ideas may be found in the foreword to “Der Geist Russlands” by the British General, Fuller. Refer also to the book by Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, New York. 1955.

З М І С Т

1. Від видавництва	5
2. Вступ	7
3. Дух наших історичних традицій	9
4. За який провід	77
5. Об'єднання чи роз'єднання	104
6. Маса і провід	133
7. Кількість чи якість	154
8. Орден не партія	177
9. Демаскування шашелів	202
10. Хрест проти диявола	242
11. Від містики до політики	266
12. Про автора і книжку (англійською мовою)	318

ДЕЯКІ ДРУКОВАНІ ПРАЦІ Д. ДОНЦОВА

(Крім безлічі статей у різних виданнях)

Модерне москвофільство, Київ, 1913 р.

Сучасне політичне положення нації і наші завдання. (Реферат на 2-м всестуд. з'їзді в липні 1913 р. у Львові). Цей реферат викликав реакцію з боку московських націоналістів і проти Донцова виступив у Державній Думі проф. П. Мілюков, 19. 2. 1914 р. а також В. Ленін в „Рабочая Правда”, 16. 6. 1913.

З приводу одної ереси, Київ, 1914.

Die Ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland, Berlin, 1915.

Gross-Polen und die Zentralmaechte, Berlin, 1915.

Karls XII Feldzug in die Ukraine, Wien, 1916.

Історія розвитку української державної ідеї, Вінниця 1917.

Похід Карла XII на Україну, Львів 1918 (кілька видань).

Міжнародне положення України і Росія, Київ, 1918 р.

Енгельс, Маркс і Ляссаль про „неісторичні нації”, Київ, 1918.

Культура примітивізму, Черкаси-Київ, 1918.

Українська державна думка і Європа, Львів, 1919.

Мазепа і мазепинство, Черкаси-Київ, 1919.

Підстави нашої політики, Відень, 1921.

Поетика українського ресорджименто, (Л. Українка), Львів, 1922

Патріотизм, Львів, 1922.

Націоналізм, Львів-Жовква, 1926, Мюнхен 1958, Лондон, 1966.

Політика принципіальна та опортуністична, Львів, 1928.

Що таке інтернаціоналізм?, Львів, 1928.

Маса і провід, Львів, 1928.

Дурман соціалізму, Львів, 1928.

Кількість чи якість; Об'єднання чи роз'єднання; Кардинал Мерсьє, слуга Бога і нації (вид. книгозб. „Вісника”), Львів, 1932-3.

Де шукати наших історичних традицій? Львів, 1937 і 1941.

Наша доба і література, Львів, 1936, Торонто, 1958.

Дух нашої давнини, Прага, 1944, Мюнхен, 1951.

Хрест проти диявола, Торонто, 1948, Мюнхен, 1949.

Заповіт Шевченка, Торонто, 1950, Лондон, 1951.

Правда прадідів великих, Філадельфія, 1952.

Поетика вогняних меж, (Олена Теліга), Торонто, 1952.

Туга за героїчним (Постаті літературної України), Лондон, 1953

Рік 1918 — Київ, Торонто, 1954.

Незримі Скрижалі Кобзаря (Шевченко), Торонто, 1961.

Der Geist Russland, Schildverlag, Muenchen, 1961.

„Ця книжка — глибокодумна і ґрунтовна праця, яка перевищує всі публікації про світову кризу, які я досі читав...”

(З вступного слова генерала Й. Ф. Фуллер-а)

Великим знанням і глибоким патріотизмом та прагненням перевиховати провідну верству народу, здібну вирвати Націю з неволі, надхненні всі твори Донцова.

